

УДК 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659>

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Голова редакційної колегії Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

С. П. Гриценко, д-р філол. наук, проф.

І. Р. Корольов, д. філол. наук, проф. (заст. гол. ред.); О. В. Лазер-Паньків, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.); Р. Бальсис, д-р гуман. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); О. В. Боронь, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.; І. Даргінавічене, д-р гуман. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); А. Калнача, д-р філол. наук, проф. (Рига, Латвійська Республіка); Н. В. Корольова, канд. філол. наук, доц.; О. В. Материнська, д-р філол. наук, проф.; Н. М. Мединська, д-р філол. наук, проф.; Н. А. Назаров, канд. філол. наук; Н. В. Науменко, д-р філол. наук, проф.; Ж. В. Некрашевич-Коротка, д-р філол. наук, проф. (Познань, Республіка Польща); О. І. Ніка, д-р філол. наук, проф.; З. О. Пахолок, д-р філол. наук, проф.; Д. Поцютє-Абукавічене, д-р гуман. наук, проф. (Вільнюс, Литовська Республіка); М. Станчене Даля, д-р гуман. наук, проф. (Клайпеда, Литовська Республіка); Л. І. Шевченко, д-р філол. наук, проф. (Кельце, Республіка Польща)

Адреса редколегії

Інститут філології,
6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна;
☎ +38 (044) 239 33 02, 239 33 68; факс 239 31 13; (050) 950 66 64
e-mail: philologyjournal1958@gmail.com

Затверджено

Вченою радою Інституту філології
1 червня 2021 року (протокол N 11)

Зареєстровано

Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 24644-14584Р від 16.12.2020

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна;
☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; факс 239 31 28

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2709-8494 (Online), ISSN 1728-2659 (Print)

LITERARY STUDIES

LINGUISTICS

FOLKLORE STUDIES

2(30)/2021

Established in 1958

UDK 821.161.2.09:81:801.81(082)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659>

Research on theory and history of Ukrainian literature, comparative studies, foreign and Slavic literatures, textology, literary source studies, literary criticism, forming a new theoretical and literary paradigm of modernity; studies in theory and methodology of linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, communicative linguistics, discoursology, linguoculturology, psycholinguistics, linguophilosophy, classical philology, neo-Hellenistics, etc.; analysis of the ethnic history of the Ukrainian people, the results of historical and ethnographic study of culture and art of foreign countries are presented.

For researches, teachers, post graduate students and students.

Наведено дослідження з теорії й історії української літератури, компаративістики, зарубіжних і слов'янських літератур, текстології, літературного джерелознавства, літературної критики, які формують нову теоретико-літературну парадигму сучасності; розвідки з теорії та методології мовознавства, класичної філології, когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії, неоелліністики й ін.; аналіз етнічної історії українського народу, результати історико-етнографічного вивчення культури й дослідження етнокультури та мистецтва зарубіжних країн.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів і студентів.

Chairman of the editorial board H. Semeniuk, Doctor of Philology, Prof.

CHIEF EDITOR

S. Grytsenko, Doctor of Philology, Prof.

EDITORIAL BOARD

I. Korolyov, Doctor of Philology, Prof. (Deputy Chief Editor); O. Lazer-Pankiv, PhD in Philology, Associate Prof. (Responsible Secretary); R. Balsys, Doctor of Humanities, Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); O. Boron, Doctor of Philology, Senior Researcher; I. Darginavičienė, Doctor of Humanities, Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); A. Kalnača, Doctor of Philology, Prof. (Riga, Republic of Latvia); N. Korolova, PhD in Philology, Associate Prof.; O. Materynska, Doctor of Philology, Prof.; N. Medynska, Doctor of Philology, Prof.; N. Nazarov, PhD in Philology; N. Naumenko, Doctor of Philology, Prof.; Z. Nekrashevich-Karotkaja, Doctor of Philology, Prof. (Poznań, Republic of Poland); O. Nika, Doctor of Philology, Prof.; Z. Pakholok, Doctor of Philology, Prof.; D. Pociūtė-Abukevičienė, Doctor of Humanities, Prof. (Vilnius, Republic of Lithuania); M. Stančienė Dalia, Doctor of Humanities, Prof. (Klaipėda, Republic of Lithuania); L. Shevchenko, Doctor of Philology, Prof. (Kielce, Republic of Poland)

Address

Institute of Philology,
14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine;
☎ +38(044) 239 33 02, 239 33 68; tel./fax 239 31 13; (050) 950 66 64
e-mail: philologyjournal1958@gmail.com

Approved by the

Academic Council of Institute of Philology
June 1, 2021 (Minutes No 11)

Certified by the

Ministry of Justice of Ukraine
Certificate on state registration KB № 24644-14584P
dated 16th of December 2020

Founded and published by

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University".
Certificate included in the State Register # 1103 issued on 31.10.2002

Address:

14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine;
☎ (38044) 239 32 22, 239 31 72; fax 239 31 28

ЗМІСТ

Антонова М.	
Перелічення як засіб структурування домену "процеси економічної системи"	5
Вербич Н.	
Ядерні компоненти в інтонаційній структурі тексту.....	8
Грищенко І.	
Народні прикмети в записях Петра Іванова	12
Дорош М., Галицька Т.	
Викладання класичних мов за живомовними методиками: український аспект	14
Звонська Л.	
Українські переклади давньогрецької літератури: здобутки та перспективи	17
Івановська О., Оверчук О.	
Українська апокрифічна легенда у записях Олександри Білозерської-Куліш	21
Ісаєва Н.	
Особливості формування ґендерної термінології в сучасному китайському літературознавстві	24
Климентова О., П'ятецька О.	
Використання методу CASE STUDY в курсі "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція"	29
Коваль-Фучило І.	
Мотиви й образи протесту в оповідях про примусове переселення із зон затоплення	33
Лазер-Паньків О., Залевський І.	
Про історію та сучасний стан Еразмової вимови давньогрецької мови	39
Лазоренко Л., Красненко О.	
Організація студентоцентрованого навчання зі студентами факультету інформаційних технологій	42
Мединська Н.	
Валентнісні властивості прислівникових предикатів якості та предикатів стану	47
Морозова Н.	
Про можливі джерела свідчень Тадеуша Чацького про старовірів Речі Посполитої / О возможных источниках сведений Тадеуша Чацкого о старовеерах Речи Посполитой.....	51
Рудакова Н.	
Передумови виникнення козащини та її рефлексія в народній прозі	55
Ткачук Р.	
Рефлексії Теодора Скуминовича на тему занепаду православного Сходу у творі "Przyczyny porzucenia disuniej przezczasnemu narodowi ruskiemu podane" (1643).....	58

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Грищенко С.	
Мова – ретранслятор культурної моделі [Науменко Л. М. Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2021. 289 с.].....	62
Дудко І.	
Мова – найважливіший національний ідентифікатор [Дель Гаудіо Сальваторе. Італійсько-українська лексикологія: порівняльний аспект. Del Gaudio Salvatore. Lessicologia dell' italiano e dell' ucraino: aspetti comparativi : навч. посіб. Київ, 2020. 156 с.].....	65
Івановська О.	
Наратологічні стратегії українського магічного фольклору [Парубій У. Ю. Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру : дис. канд. філол. наук. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. 198 с.]	66
Корольов І.	
Моделювання англійської маніпулятивної метакомунікації: нові ракурси і методики [Гнезділова Я. В. Когнітивно-дискурсивні моделі англійської маніпулятивної метакомунікації : дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Київ : Київ. нац. лінгвістич. ун-т., 2021. 502 с.]	69

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Кочіш М.	
Мовознавчі статті на сторінках періодики Hungaro-Ruthenica	71

CONTENTS

Antonova M.	
Enumeration as a Means to Structure the Processes Domain within Economic System	5
Verbych N.	
Nuclear Components in the Intonation Structure of the Text	8
Hryshchenko I.	
Folk Signs in the Notes of Petro Ivanov	12
Dorosh M., Halytska T.	
Teaching Classical Languages with Direct Methods: Ukrainian Aspect	14
Zvonska L.	
Ukrainian Translations of Ancient Greek Literature: Achievements and Prospects	17
Ivanovska O., Overchuk O.	
Ukrainian Apocryphal Legend in the Records of Olexandra Bilozerska-Kulich	21
Isaieva N.	
Features of Gender Terminology Development in the Modern Chinese Literary Criticism	24
Klymentova O., Piatetska O.	
Using the CASE STUDY Approach in the Course "Information Security in the Media: Linguistic Competence"	29
Koval-Fuchylo I.	
Motives and Images of Protest in Stories about Forced Migration from Flood Zones	33
Lazer-Pankiv O., Zalevskyi I.	
On the History and Modern Condition of the Erasmian Pronunciation of Ancient Greek	39
Lazorenko L., Krasnenko O.	
Organisation of Student-Centred Learning for Students of Information Technology Faculty	42
Medynska N.	
Valence Properties of Quality Predicates and State Predicates	47
Morozova N.	
About Possible Sources of Tadeusz Czacki's Data on Old Believers in Polish-Lithuanian Commonwealth	51
Rudakova N.	
Origins of the Cossack Era and Influence on Folk Prose	55
Tkachuk R.	
The Reflections of Theodore Skuminovych on the Theme of Decay of Orthodox East in the Work "Przyczyny porzucenia disuniei przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643)	58

REVIEWS

Grytsenko S.	
Language – Reproducer of Cultural Model [Naumenko L. M. History of Names of Tableware, Kitchenware and Furniture in the Ukrainian Language. A Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies : 10.02.01 – Ukrainian Language. Kyiv : Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, 2021. 289 p.]	62
Dudko I.	
Language is the Most Important National Identifier [Del Gaudio Salvatore. Italian-Ukrainian lexicology: a comparative aspect. Del Gaudio Salvatore. Lessicologia dell' italiano e dell' ucraino: aspetti comparativi. Kyiv, 2020. 156 p.]	65
Ivanovska O.	
Naratological Strategies of Ukrainian Magical Folklore [Parubiy U. Yu. Ukrainian Order-Spell Poetry: Structural-Semantic Features and Poetics of the Genre. A Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2019. 198 p.]	66
Korolyov I.	
English Manipulative Metacommunication Modeling: New Angles and Tools [Gnezdilova Ya. V. Cognitive and Discourse Models of English Manipulative Metacommunication. A Thesis for Doctor of Sciences Degree in Philology : 10.02.04 – Germanic Languages. Kyiv : Kyiv National Linguistic University, 2021. 502 p.]	69

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE

Kocsis M.	
Linguistic Articles in the Hungaro-Ruthenica Periodical	71

ПЕРЕЛІЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ СТРУКТУРУВАННЯ ДОМЕНУ "ПРОЦЕСИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ"

Досліджено перелічення з позицій когнітивної лінгвістики. Матеріалом дослідження є економічний дискурс. Перелічення розглядається як засіб структурування та репрезентації концептуальної інформації у сфері економічного дискурсу. Лінгвокогнітивний підхід до дослідження перелічення передбачає здійснення аналізу як гомогенних, так і гетерогенних перелічувальних рядів. Семантично гомогенні перелічувальні ряди в економічному дискурсі представлені економічними сферами діяльності людини, натомість семантично гетерогенні перелічувальні ряди пов'язані із проникненням в економіку інших сфер діяльності людини. Структурно перелічення в економічному дискурсі представлені лінійними та ієрархічними рядами. Лінійні перелічувальні ряди складаються з двох і більше елементів. Ієрархічність перелічувальних рядів реалізується ускладненням лінійних перелічень через розгалуження основного ряду перелічення на підрядний ряд або підрядні ряди. Унаслідок аналізу перелічувальних рядів було виокремлено такі домени економічної системи, як: процеси економічної системи, інститути економічної системи, інструменти економічної системи та показники економічної системи. Проаналізовано домен "процеси економічної системи". На матеріалі семантично гомогенних перелічувальних рядів розглянуто макроекономічні процеси світової економіки, а саме: глобалізація, регіоналізація та процеси перехідної економіки. Дослідження семантично гетерогенних перелічувальних рядів уможливило структурування знань щодо макроекономічних процесів глобалізації та регіоналізації, а також мікроекономічного процесу інвестування. Гомогенні та гетерогенні перелічення слугують називанню, конкретизації та категоризації складових економічної системи, розкриттю їхньої сутності, визначенню потенціалу та наслідків для економіки.

Ключові слова: домен, економічний дискурс, когнітивна лінгвістика, перелічення, гомогенні перелічувальні ряди, гетерогенні перелічувальні ряди.

Вступ. Дослідження економічного дискурсу інкорпорується в загальне вивчення фахових мов, що має на меті вивчення власне мови певної сфери науки і техніки, на відміну від професійної лексики, дослідження якої здійснювались на перших порах, і згодом виокремилось у власну гілку лінгвістики [2, с. 38]. Вивчення когнітивної природи мовних структур на матеріалі економічного дискурсу є актуальним і має на меті – отримання професійних знань.

Об'єктом нашого дослідження є перелічення, а предметом – його здатність до структурування й репрезентації фахової інформації з подальшим виокремленням доменів економічної системи, зокрема домену "процеси економічної системи".

Мета полягає в дослідженні лінгвокогнітивної природи перелічення як засобу представлення концептуальної інформації в економічному дискурсі.

Методологія дослідження. Дослідження перелічувальних рядів нами здійснено з урахуванням семантичних особливостей перелічення. Залучення прагматичного підходу, який поєднує комунікацію, знання і когніцію до дослідження фахової комунікації, дає змогу спостерігати за взаємодією між окремими експертами і їхньою дискурсивною спільнотою, створюючи простір для опису значень понять, зокрема, [5, с. 60] і розуміння економіки загалом.

Семантично перелічення в економічному дискурсі конституюється гомогенними рядами, тобто такими, що представлені суто економічними сферами діяльності та гетерогенними перелічувальними рядами, які пов'язані з проникненням в економіку інших сфер діяльності людини [3, с. 61].

Структурно перелічення в економічному дискурсі реалізуються лінійними та ієрархічними типами. Лінійні перелічення представлені рядами від двох і більше елементів, ієрархічна структура натомість реалізується ускладненням лінійності за умови розгалуження основного ряду перелічення на підрядний ряд або підрядні ряди [Там само, с. 61].

Перелічення як розумова операція сприяє структуруванню концептуальної інформації та реалізується на основі виділення інтегральної ознаки, яка виконує роль сполучної ланки між послідовністю елементів ряду. Інтегральна ознака може бути експліцитною (безпосередньо

присутньою у структурі перелічення) або імпліцитною (усвідомлюваною з контексту) [1, с. 53–54].

Залучення когнітивно-дискурсивного аналізу та екстралінгвістичної інформації, а також виділення інтегральної ознаки у межах перелічувальних рядів дозволило проникнути у сутність економічної системи та встановити зв'язки між її складовими, які нами позначаються як домени. Згідно з Р. Лангакером, домен є контекстом для характеристики семантичної одиниці [6, с. 434–435].

Знання, здобуті внаслідок дослідження перелічувальних рядів, було поєднано в такі домени економічної системи:

- процеси економічної системи
- інститути економічної системи
- інструменти економічної системи
- економічні показники.

До домену "процеси економічної системи" віднесено всі процеси, які визначають дію або розвиток економічної системи, наприклад, кредитування, дотримання корпоративних політик тощо. Домен "інститути економічної системи" об'єднує усіх суб'єктів економічних відносин, що існують у межах сфери "процеси економічної системи", наприклад, банки, біржі, страхові компанії тощо. Домен "інструменти економічної системи" забезпечує функціонування домену "інститути економічної системи" у домені "процеси економічної системи". До прикладів належать: кредит, депозит тощо. Домен "економічні показники" є сукупністю критеріїв і визначень, що мають на меті деталізувати будь-який процес, інститут, інструмент або саму економічну систему.

У контексті вищенаведеного надамо приклад моделі взаємодії доменів економічної системи: економічна система реалізується через кредитування (процес економічної системи), що є процесом надання банком (інститут економічної системи) кредиту (інструмент економічної системи) на певних умовах (економічний показник) та в певному обсязі (економічний показник) [1].

Результати дослідження. Надалі докладніше розглянемо роль семантично гомогенних і гетерогенних перелічувальних рядів у концептуальній репрезентації домену "процеси економічної системи".

СЕМАНТИЧНО ГОМОГЕННІ ПЕРЕЛІЧУВАЛЬНІ РЯДИ у проаналізованому матеріалі розкривають макроекономічні процеси світової економіки, до яких належать глобалізація, регіоналізація та процеси перехідної економіки.

Глобалізація: *Globalization implies the opening of local and nationalistic perspectives to a broader outlook of an interconnected and interdependent world with free transfer of capital, goods, and services across national frontiers [7].*

Перелічувальний ряд розкриває сутність процесу глобалізації, виявляючи його потенціал для економіки, що передбачає зростання зв'язків і взаємодії на світовій арені. Приналежність елементів перелічувального ряду до економічної сфери діяльності засвідчує їхню гомогенність.

Регіоналізація:

Last but not least, if we would like to more specifically examine how regionalization evolves over the past few years, we should adopt some different methods to decompose the international production and trade. For example, we can pay special attention to whether added value produced is within a single country, within a single region or covering at least two regions and thus separate different networks of value chain production into three types – domestic value chain (DVC) production, regional value chain (RVC) production and global value chain (GVC) production [9, с. 83].

Процесом, який співіснує із глобалізацією на міжнародній економічній арені в останні роки, є регіоналізація. Встановленню етапів розвитку регіоналізації слугує залучення методів аналізу міжнародного виробництва та торгівлі. Елементи перелічення розкривають методи аналізу поняття регіоналізації. У цьому випадку перелічення представлено двома лінійними рядами. Елементи першого перелічувального ряду окреслюють сферу формування доданої вартості, а саме йдеться про одну країну, один регіон або охоплення щонайменше двох регіонів. Елементи другого перелічувального ряду називають три типи ланцюгів доданої вартості у виробництві, а саме: внутрішній, регіональний і глобальний ланцюги доданої вартості.

Процеси перехідної економіки:

Transition economies undergo a set of structural transformations intended to develop market-based institutions. These include economic liberalization, where prices are set by market forces rather than by a central planning organization. In addition to this trade barriers are removed, there is a push to privatize state-owned enterprises and resources, state and collectively run enterprises are restructured as businesses, and a financial sector is created to facilitate macroeconomic stabilization and the movement of private capital [10].

Перелічення розкриває значення поняття перехідної економіки через називання процесів, які має пройти країна на стадії переходу до відкритої економіки. Йдеться про такі процеси, як: лібералізація економіки, усунення торговельних бар'єрів, приватизація державних підприємств і ресурсів, реструктуризація державних та колективних підприємств і створення фінансового сектору. У цьому випадку елементи гомогенного перелічувального ряду відділені одне від одного не лише комами, але і крапкою.

Отже, процеси економічної системи, виділені із залученням гомогенних перелічувальних рядів, представлено макроекономічними процесами, а саме процесами світової економіки, такими як глобалізація, регіоналізація та процеси перехідної економіки.

СЕМАНТИЧНО ГЕТЕРОГЕННІ ПЕРЕЛІЧУВАЛЬНІ РЯДИ розглянемо на прикладі таких процесів економічної системи, як: глобалізація, регіоналізація й інвестування.

Глобалізація:

But globalisation really began about 60,000 years ago, when the first migrants walked out of Africa. Human history ever since has been a process of growing interconnectedness. Mr Chanda organises his argument around what he takes to be the four groups that have done most to bring about this interconnectedness: traders, preachers, adventurers and warriors. Though the

motives of these groups – to profit, convert, learn or conquer – have usually been selfish, the overall effect of their actions has been to draw us all closer together [8].

У вищевказаному прикладі наявні два перелічувальні ряди, у яких йдеться про зародження процесу глобалізації. Елементи рядів називають групи людей і їхні дії, які історично сприяли поширенню взаємозв'язків у світі. Семантична гетерогенність пов'язана із взаємодією у межах елементів сфери економіки, вираженої лексемами *traders* та *profit*, із релігійною, пригодницькою та військовою сферами діяльності, мовною реалізацією яких є лексеми *preachers*, *adventurers*, *warriors* та відповідно *convert*, *learn*, *conquer*.

Регіоналізація:

Though some empirical results have revealed that economic globalization is slowing down and regionalization is filling the vacuum, we are not yet fully aware of the complex dynamics and the underlying mechanisms. Other forces that drive regionalization include but are not limited to new technologies, changing global consumption patterns, as well as the dynamic benefits and costs of location decisions [9, с. 83].

Уповільнення глобалізації та розвиток регіоналізації в сучасних умовах розвитку світової економіки потребує з'ясування чинників, які приводять до розвитку регіоналізації. Елементи перелічення називають такі чинники. Йдеться про нові технології, зміну світових споживчих практик, а також функціональну доцільність вибору локації. Елементи перелічення є гетерогенними, адже охоплюють не лише економічну сферу діяльності, але і сферу інформаційних технологій.

Інвестування:

And the Sainsburys, Tescos and Safeways of the world are the people with the financial clout and organisational know-how to spend the J15million or so which it takes to buy the land, negotiate the planning hurdles, employ a builder and stock the shelves to open a new superstore on a good site [4].

Перший із двох лінійних перелічувальних рядів у реченні представлений назвами всесвітньовідомих торговельних центрів, вжитих у переносному значенні, чим реалізується конвергенція перелічення зі стилістичним прийомом персоніфікації, спрямована на підсилення дискурсивності тексту. Другий перелічувальний ряд сприяє розкриттю значення процесу інвестування капіталу в один із таких торговельних центрів, називаючи необхідні для даного процесу дії. Тобто перший ряд надає фундаментальну відому інформацію стосовно вже існуючих торговельних центрів, готуючи підґрунтя до практичного розвитку ситуації інвестування з метою створення нового торговельного центру. Гетерогенність перелічувального ряду зумовлена поєднанням економічної й організаційної сфер діяльності.

У цілому, процеси економічної системи, проаналізовані із залученням гетерогенних перелічувальних рядів, представлено макроекономічними процесами глобалізації та регіоналізації, а також мікроекономічним процесом інвестування. Отже, дослідження гомогенних і гетерогенних перелічувальних рядів у домені "процеси економічної системи" дало можливість виокремити макро- та мікроекономічні процеси.

Висновки. Загалом лінгвокогнітивне дослідження перелічення на матеріалі економічного дискурсу уможливило структурування знань стосовно економічної системи, у межах якої було проаналізовано домен "процеси економічної системи". Унаслідок здійснення аналізу як гомогенних, так і гетерогенних перелічувальних рядів у домені "процеси економічної системи" було розглянуто макроекономічні процеси, а саме процеси світової економіки, такі як глобалізація, регіоналізація та процеси перехідної економіки й мікроекономічний процес

інвестування. Зауважимо, що загалом гомогенні та гетерогенні перелічувальні ряди слугують називанню, конкретизації та категоризації складових економічної системи, розкриттю їхньої сутності, визначенню потенціалу та наслідків для економіки. Така здатність перелічення до накопичення, структурування та репрезентації інформації дає можливість категоризувати фахові знання та проникнути в сутність економічної системи.

Список використаної літератури

1. Антонова М. Ю. Перелічення як засіб репрезентації концептуальної інформації в англomовному економічному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – 232 с.
2. Кияк Т. Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження // Іноземна філологія : український наук. зб. – Львів, 2009. – Вип. 121. – С. 138–141.
3. Antonova M. Enumeration as a means of financial markets data representation // *Advanced Education*. – Kyiv. 2016. – № 5. – P. 60–64. URL: <http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.63421>
4. British National Corpus. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
5. Engberg J. Knowledge construction and legal discourse: The interdependence of perspective and visibility of characteristics // *Journal of Pragmatics*. – 2010. – № 42. – P. 48–63.
6. Langacker R. W. Cognitive grammar. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics : handbook / ed. by D. Geeraerts, H. Cuyckens. – New York, 2007. – P. 421–462.
7. Globalisation // *Marketing dictionary*. – 2021. URL: <https://www.monash.edu/business/marketing/marketing-dictionary/g/globalisation>
8. The early pioneers // *The Economist*. – 2007. URL: <https://www.economist.com/books-and-arts/2007/07/26/the-early-pioneers>
9. Wang Z., Sun Z. From Globalization to Regionalization: The United States, China, and the Post-Covid-19 World Economic Order // *Journal of Chinese Political Science*. – 2021. – № 26. – P. 69–87.

10. Transition economy // Wikipedia. – 2021. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Transition_economy

References

1. Antonova, M. Yu. (2011). *Perelichennia yak zasib reprezentatsii kontseptualnoi informatsii v anhlomovnomu ekonomichnomu dyskursi* [Enumeration as a means of representation of conceptual information in English economic discourse]: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (In Ukr.).
2. Kiyak, T. R. (2009). Fakhovi movy yak novyi napriam lnhvistychnoho doslidzhennia [Languages for specific purposes as a new direction of linguistic research]. *Inozemna filohiia: ukraïnskyi nauk. zb. Lviv*, 121, pp. 138–141. (In Ukr.).
3. Antonova, M. (2016). Enumeration as a means of financial markets data representation. *Advanced Education*, 5, pp. 60–64. <http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.63421>
4. British National Corpus. <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
5. Engberg, J. (2010). Knowledge construction and legal discourse: The interdependence of perspective and visibility of characteristics. *Journal of Pragmatics*, 42, pp. 48–63.
6. Langacker, R. W. (2007). Cognitive grammar. In: D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. (pp. 421–462). Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0001>
7. Marketing dictionary. (n.d.). Globalisation. In: *Marketing dictionary*. <https://www.monash.edu/business/marketing/marketing-dictionary/g/globalisation>
8. The early pioneers. (2007, July 28). *The Economist*. <https://www.economist.com/books-and-arts/2007/07/26/the-early-pioneers>
9. Wang, Z., Sun, Z. (2021). From Globalization to Regionalization: The United States, China, and the Post-Covid-19 World Economic Order. *Journal of Chinese Political Science*, 26, pp. 69–87.
10. Transition economy. (2021, January 4). In: *Wikipedia*. http://en.wikipedia.org/wiki/Transition_economy

Надійшла до редколегії 05.04.21

Maryna Antonova, PhD in Philology, Associate Professor
 ORCID: 0000-0002-7585-7565
 e-mail: antonovakyiv@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ENUMERATION AS A MEANS TO STRUCTURE THE PROCESSES DOMAIN WITHIN ECONOMIC SYSTEM

This paper explores cognitive aspects of enumeration. The material of the study is economic discourse. Enumeration is considered as a means to structure and represent conceptual information within economic discourse. Cognitive approach to enumeration involves analysing both homogeneous and heterogeneous enumerative series. In economic discourse semantically homogeneous enumerations are represented by economic spheres of human activity, while semantically heterogeneous enumerative series presuppose correlation between economic and other spheres of human activity. In economic discourse the structure of enumerative sequence is represented by linear and hierarchical constituents. The linear structure may consist of at least two different components of enumeration. In some cases more than one linear enumeration is used in one sentence. In case of a hierarchical structure one of the elements of the main enumerative sequence is subdivided into a subordinate enumerative block. The analysis of enumerative series provided conceptual knowledge represented by the following domains within economic system: the processes domain, the institutes domain, the instruments domain and the indicators domain. The processes domain is analysed in this article. Macroeconomic processes, namely globalisation, regionalisation and transition economy are represented by semantically homogeneous enumerative series. The study of semantically heterogeneous enumerative series allowed to structure knowledge about the macroeconomic processes of globalisation and regionalisation, as well as the microeconomic investment process. Homogeneous and heterogeneous enumerations name, specify, categorise and define the economic system constituents, as well as determine their potential and consequences for the economy.

Keywords: domain, economic discourse, cognitive linguistics, enumeration, homogeneous enumerative series, heterogeneous enumerative series.

УДК 811.161.2'373.7:801

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.2>

Наталія Вербич, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.
 ORCID: 0000-0003-3373-6332
 e-mail: nataljaverbich@ukr.net
 Інститут української мови НАН України, Київ, Україна

ЯДЕРНІ КОМПОНЕНТИ В ІНТОНАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ТЕКСТУ

Представлено результати експериментального вивчення просодії в українській мові. Описано значущість інтонації як важливого фактора впливу на аудиторію в усному мовленні. Установлено можливості функціонування інтонаційних засобів у сучасному публічному виступі. Об'єктом аналізу є особливості просодичного виокремлення ядерних компонентів тексту. Актуальність дослідження категорії виділення зумовлена тенденціями розвитку експериментальної фонетики, зокрема переміщенням акценту з опису інтонації фрази на аналіз прагматичного й текстотвірного аспектів функціонування інтонації. У різних мовах наявний обмежений набір інтонаційних форм, за допомогою яких здійснюється вираження окремих інтонаційних значень, зокрема завершеності, незавершеності, емпатичності, виділення. Кожне з цих значень має свою специфічну інтонаційну форму, протиставлену за акустичними характеристиками іншим інтонаційним формам. На матеріалі наукової доповіді встановлено середнє значення темпу мовлення, середню тривалість фраз, пауз, схарактеризовано частоту основного тону, термінальний тон та інтенсивність. З'ясовано, що найактивніші ознаки виділення – наголос і посилення гучності, на другому місці – зміни темпу мовлення (його уповільнення, дещо розтягнена вимова) і паузація. Виявлено різні комбінації просодичних параметрів в акцентному виділенні семантичного центру фрази. Для реалізації своєї мети – ефективно вплинути на слухачів, – мовець може використовувати як максимальні значення (наприклад, максимальні частотні інтервали на ядерних складах, значне уповільнення темпу на виділених сегментах фрази, максимальну середньоскладову тривалість), так і мінімальні значення (найменший рівень інтонаційного контуру, мінімальну гучність, тривалість тощо). Посидання або контрастне співвідношення максимальних і мінімальних значень окремих просодичних ознак на певних сегментах усного тексту сприяє оптимізації мовленнєвого впливу. Категорія інтонаційного виділення виявляється в контрастному, порівняно з фоном, інтонаційному маркуванні ядерних компонентів, у їхній актуалізації та встановленні взаємозв'язків між ними.

Ключові слова: семантичний центр фрази (ключове слово), просодія, темп, інтенсивність, частота основного тону.

Вступ. Серед функцій інтонації в реалізації тексту як цілого виділяють три основні: 1) організації – організовує текст як мовне явище; 2) структурування – членує і зв'язує текст; 3) контекстуальна – виражається у смислового членуванні тексту. Крім цього, інтонація співвідносить окремі текст із текстами певного жанру та стилю; поєднує смислові відрізки тексту; виступає засобом міжфразового зв'язку; виконує функцію впливу на слухача; є маркером потенційної семантики тексту й текстових одиниць; виділяє за ступенем важливості та інформативності відрізки тексту стосовно його головної ідеї тощо. Отже, інтонація як варіативність тональних, динамічних і темпоральних характеристик мовлення реалізує, з одного боку, категорію зв'язності усного тексту, а з другого – виконує функцію членування мовленнєвого відрізка на окремі фрагменти й об'єднує їх у єдине ціле. Цілісність усного тексту забезпечує також інтонаційне виділення (підкреслення) ядерних компонентів – логічно чи комунікативно вагомих слів, словосполук, фраз. У лінгвістичній літературі такі елементи називають ще "контекстні об'єднувачі" (А. Т. Новиков), "опорні елементи" (В. В. Одинцов), "змістові кванти" (Т. М. Ніколаєва), "тематичні ключові слова" (І. В. Арнольд), "ключові слова" (М. П. Дворжецька), "актуалізовані елементи висловлення" (А. Й. Багмут), "ядерна рематична синтагма" (М. В. Голощапова) тощо.

Методологія дослідження. Актуальність дослідження категорії виділення зумовлена тенденціями розвитку експериментальної фонетики, зокрема переміщенням акценту з опису інтонації фрази на аналіз прагматичного й текстотвірного аспектів функціонування інтонації (див. докладніше [3]). Установлено, що в різних мовах наявний обмежений набір інтонаційних форм, за допомогою яких здійснюється вираження окремих інтонаційних значень, зокрема завершеності, незавершеності, емпатичності, виділення. Кожне з цих значень має свою специфічну інтонаційну форму протиставлену за акустичними характеристиками іншим інтонаційним формам.

Мета нашої розвідки – аналіз інтонаційної категорії виділення як засобу реалізації логічної структури усного публічного мовлення. Щоб виявити особливості просодичного виділення семантичного центру висловлення,

ми порівняли інтонацію фонових і ядерних (ключових) елементів тексту.

Матеріал для аналізу – наукові доповіді, виголошені на конференціях, присвячених питанням культури української мови, і виступи провідних науковців Інституту української мови на Раді молодих учених цієї установи.

Результати дослідження. За результатами слухового аналізу було виявлено компоненти, які беруть участь у виділенні семантичного центру фрази. Найактивнішими ознаками виділення, на думку аудиторів, є наголос і посилення гучності, на другому місці – зміни темпу мовлення (його уповільнення, дещо розтягнена вимова) і виділення за допомогою пауз. Зазначені компоненти діють переважно не відокремлено, а в певних комбінаціях (найчастіше: наголос – гучність – темп, наголос – гучність – паузація).

У фонових висловлюваннях семантичний центр фіксуємо на початку, усередині або в кінці фрази. Зазвичай у науковій доповіді кожна синтагма має одну інтонаційну вершину, чітко виділену одним найсильнішим для цієї синтагми наголосом, навіть у тому випадку, коли синтагми довгі або дуже довгі. Водночас для досліджуваних текстів характерний нерівномірний розподіл наголосів за ступенем виділення: одні фрази мовці вимовляють із частими, сильними наголосами, інші – із наголосами меншої сили, із більшими інтервалами між виділеними складами.

У ключових фразах спостерігаємо збільшення кількості виділених просодичними засобами інформаційних центрів. Просодична виділеність синтагм утворює особливу ритмічну структуру тексту, орієнтовану на смислово та просодичну актуалізацію максимальної кількості номінативних одиниць. Характерна ознака ритмічності – чергування синтагм із різною кількістю наголошених складів у межах фрази. Крім цього, відзначаємо наявність контрасту між синтагматичними й логічними наголосами за ступенем виділення, а також регулярну появу сильних логічних наголосів у текстах. Порівняння даних про місце слова, виділеного логічним наголосом, у фразі (синтагмі) засвідчує, що в ключових фразах таке слово найчастіше є останнім словом синтагми (42 %) або виокремлене в окрему синтагму (33 %). Певна стабільність розташування акцентно виділеного слова зумовлює і

стабільність позиції наголошеного складу – це найчастіше другий (34 %) або третій (25 %) склад синтагми: *Наше / як мені здається завдання / полягає в тому щоб / своєю працею / своїм розумом / своєю діяльністю / звелічувати рідний народ / піднімати / розвивати його культуру / підносити на рівень / світової / культури* (диктор Ш); *Люббе / до своєї рідної мови / може нас сповнювати / вірою / оптимізмом / а в декого вона навпаки викликає якісь / песимістичні нотки* (диктор Г).

Гучність є одним із найяскравіше виражених інтонаційних засобів, її досить чітко визначають усі аудиторії як під час ізольованого прослуховування фраз, так і під час прослуховування тексту. Результати узагальненого слухового аналізу, що мовці виголошують тексти голосно, виразно, чітко. Тихе й нечітке мовлення загалом нехарактерне для наукових публічних виступів. У досліджуваних доповідях зафіксоване послідовне збільшення гучності на висловленнях, що схарактеризовано як ядерні. Крім цього, спостерігаємо послідовне зменшення ступеня гучності на фразах, попередніх до ключових.

Традиційно визнаною ритмоутворювальною одиницею є синтагма, в оформленні якої бере участь увесь комплекс суперсегментних засобів: рух тону (інтонаційний контур), паузи, наголоси [4, с. 6]. Синтагматичне членування будь-якого звукового тексту залежить від семантично-сислової єдності сполучуваних елементів, але саме інтонаційне об'єднання дає змогу слухачеві сприймати їхню певну значеннєву цілісність, краще зрозуміти текст.

У науковій доповіді кількість слів у синтагмах варіює від 1 до 9. Середня довжина синтагми в мовцях становить: диктор Б – 3 слова, диктор Г – 2,6 слова, диктор Ш – 2,7 слова. Спостерігаємо повторюваність однотипних синтагм у фонових фразах: *Так от / перекладати / з однієї мови / через ще одну / це звичайно збіднює якість / як оригіналу / так і перекладу // 1-1-2-2-4-2-2* (диктор Ш); *У нас ведуть / синтаксис складного речення / якість там простого речення / все це дуже добре / але важливіше був би / спеціальний семінар / присвячений питанням культури мови // 2-3-4-3-4-2-4* (диктор Б).

У ключових фразах відзначаємо зменшення довжини синтагм за кількістю слів, до того ж фіксуємо майже однакові показники в різних мовців: Б – 2,5 слова, Г – 2,3 слова, Ш – 2,4 слова. Найдовша синтагма в досліджуваних текстах має 6 слів. Переважають у таких фразах одно- і двослівні синтагми, не трапляються дуже довгі синтагми (від 8 слів); крім цього, спостерігаємо членування фраз на синтагми різної довжини, що є засобом виразності звукового підготовленого тексту: *І ми повинні боротися за те / щоб обидві мови були не зіпсовані / і звучали / красиво й правильно / бо обидві вони достойні того щоб ми їх берали* (диктор Б); *Виступи / товаришів / які прозвучали / вчора / і позавчора / свідчать / про те що люди які зібрались у цьому залі / не тільки з увагою сліdkують за кожним словом / але й глибоко переживають / кожну висловлену думку* (диктор Г).

Важливим структурним елементом інтонаційної організації усного виступу є ритм. Настроювання на певний ритм і його зміни в динаміці тексту не лише привертають увагу до промови, але є одним із найсильніших засобів впливу на слухачів [1; 2; 4]. Базовою одиницею опису ритмічної організації висловлення традиційно вважають акцентно-ритмічну структуру (АРС), а більшою комплексно-семантичною одиницею, у межах якої здійснюють аналіз мовленнєвого матеріалу, – синтагму як фонетичну єдність, що виражає єдине ціле в процесі мовлення-думки (за Л. Щербю). Схарактеризувавши основні АРФ, що їх утворює лінійна кількість наголошень у кожній синтагмі, було встановлено відмінності в організації фонових і ядерних компонентів тексту.

У фонових фразах правильні АРФ (49 %) одного типу не трапляються поряд (окрім фігур висхідного типу, що

можуть бути представлені не більше ніж у двох сусідніх синтагмах). Неправильні АРФ (34 %) одного типу часто оформлюють сусідні синтагми. Синтагма, що містить виділене слово, зазвичай оформлена неправильно АРФ, частіше симетричною. Такий розподіл АРФ у текстах публічних виступів сприяє створенню специфічного ламаючого, непослідовного ритму. Але саме такий зубчастий ритмічний малюнок усуває монотонність, урізноманітнює характер викладу матеріалу.

Для ритмічної організації ключових фраз характерна змінність правильних АРФ різних типів у межах фрази. Спадні й висхідні фігури можуть повторюватися не більше ніж у двох синтагмах; якщо у фразі є неправильні АРФ, то зазвичай одного типу. Акцентно виділене слово здебільшого оформлене спадною АРФ. Ритмічність ядерних компонентів тексту посилюється не лише через збільшення однослівних і правильних фігур, а й через контрастне протиставлення з ритмічною організацією сусідніх фонових фраз. Установлено, що у фразах, які стоять поряд із ключовими, зменшується відсоток однослівних АРФ, але збільшується кількість неправильних фігур (особливо тих, що мають цілком неправильний, ламаний характер). По-іншому, ніж загалом у тексті, виглядає співвідношення різних типів правильних фігур. У виступах зменшується кількість фігур висхідного й рівномірного типів, натомість збільшується – спадного типу. На фоні непослідовного, ламаючого ритму таких фраз ритмічний малюнок наступних висловлень (ключових) – рівномірний, чіткий, послідовний.

На перцептивному рівні було виявлено таку характерну особливість часової організації проаналізованих текстів, як здатність її до варіювання. Загальний характер темпу публічного виступу середній (63 %) або дещо прискорений (29 %). У зв'язку з тим, що промовцеві постійно доводиться констатувати певні факти, аргументувати їх, пояснювати, темп його мовлення змінюється. Зміна темпу є засобом управління аудиторією, прийомом для активізації уваги слухачів. Надзвичайно вповільнений темп погано сприймається: тоді важко співвіднести головне й другорядне, з'ясувати, яка інформація, яка частина повідомлення містить основну думку виступу. Невмотивоване прискорення темпу промови зумовлює порушення норм вимови, особливо в галузі артикуляційного послаблення звуків, посилення асимілятивних явищ, редукцію голосних і приголосних у широкому розумінні цього слова – аж до повного випадіння окремих звуків і складів.

Темп ключових фраз зазвичай дещо вповільнений. Уповільнення мовлення досягається як через збільшення абсолютних часових показників вимовляння, так і через протиставлення із середнім темпом попередніх фраз. Пор., наприклад, відносна тривалість сусідніх фонових і ключових фраз [показники відносної тривалості ключових висловлень підкреслено]: 1,18 – 0,86 – 0,98 – 1,06 (диктор Б), 1,11 – 0,82 – 1,17 – 0,95 (диктор Г); 0,91 – 0,87 – 0,79 – 0,78 – 0,96 (диктор Ш); 1,03 – 0,81 – 0,89 – 1,05 (диктор С).

Важливим маркером ключового слова є виокремлення за допомогою пауз. Найчастіше таке слово виділене паузами з обох боків (33 %), рідше пауза як сигнал посилення уваги виступає після акцентно виділеного слова (23 %) або перед ним (19 %). Зазначмо, що паузи посилюють інтонаційно-сисловою самостійність семантичного центру фрази. У фонових фразах виділення слів під логічним наголосом за допомогою пауз відбувається лише у 40 % випадків.

Спостереження за змінами кривої основного тону засвідчило певні відмінності в оформленні різних фраз. У текстах наукової доповіді не зафіксовано частого повторення однакових контурів у сусідніх синтагмах; поряд можуть траплятися висхідні і спадні криві, але обов'язково або різних типів, або ж вимовлені в межах різних тональних рівнів (див. рис. 1).

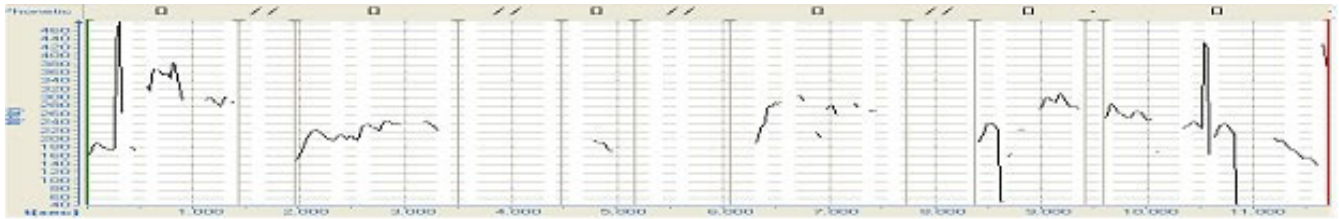

Рис. 1. Інтонаційний контур ключової фрази
Але товариші / мені здається / що / в деяких виступах / прозвучали / і нездорові тони // (диктор Г)

У фоновій фразі синтагма з виділеним словом може бути оформлена як простим (висхідним, спадним, висхідно-спадним), так і ускладненим (висхідно-спадно-висхідним, спадно-висхідно-спадним тощо) контурами. У ключових фразах контур у синтагмі, що є семантичним центром висловлення, найчастіше висхідно-спадний (50 %) або спадний (35 %).

Динаміка частотного діапазону фраз у надфразних одиницях представлена так: розширення частотного діапазону спостерігаємо в першій і ключових фразах, а звуження – у фонових. Синтагми в науковій доповіді здебільшого зреалізовані в середньому частотному діапазоні (65 % реалізацій), синтагми, вимовлені у вузькому діапазоні (25 %), переважно займають кінцеву позицію у

фразі. Перші синтагми фраз і синтагми, що містять слово, виділене логічним наголосом, звучать зазвичай у широкому діапазоні. У фонових фразах наголошений склад акцентно виділеного слова маркується середнім тональним рівнем.

У ключових фразах зміни частота основного тону (далі – ЧОТ) у межах синтагм відбуваються лише на середньому та високому рівнях. Наявність контрастних перепадів ЧОТ у середині синтагм і фрази в цілому дозволяє слухачам чітко відчути ядро думки, а також має важливе значення для увиразнення певних моментів інформації.

У ключових фразах початкові ненаголошені склади мають вищий рівень, ніж такі ж склади у фонових фразах (табл. 1).

Таблиця 1

Середні значення ЧОТ у різних ділянках контуру (Гц)

Фраза	Передтакт		1-й наголошений склад		Головний наголошений склад		max ЧОТ		min ЧОТ	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
фонова	270	361	361	434	358	446	361	470	97	202
ключова	340	400	362	482	380	496	380	496	103	235

Для першого наголошеного складу характерне різке підвищення рівня звучання. Більшість таких складів реалізовано на високому тональному рівні; у 25 % випадків перший наголошений склад за ЧОТ максимальний у фразі. Найвищий рівень першого наголошеного складу характеризує ключові фрази. Відповідно середній рівень цих фраз перевищує середній рівень інших фраз.

Рух тону на головному наголошеному складі фонові фрази представлений двома видами: спадним – 62 % і висхідним – 38 %. Спостережено, що спадний характер тону на наголошеному складі смислового центру надає мовленню впевненості і значущості сказаного [1, с. 156]; висхідний тон є ознакою смислової незавершеності, певним актуалізатором уваги співрозмовника на такий мовленнєвий сегмент, і якому повинно реалізуватися смислове завершення думки [2, с. 86]. "Висхідно-спадний рух тону ... властивий фразам, які передають категоричне ствердження думки мовця; коли він наполягає на правильності своїх слів" [там само, с. 72].

У ключових висловленнях на ядрі переважає спадний і висхідно-спадний рух тону. Такі тони зазвичай повторюються в кількох сусідніх синтагмах у межах окремої фрази. Ця повторюваність створює послідовність синтагм з ідентичною інтонаційною структурою, що,

безперечно, ритмізує фрази. Інтервал наголошеного складу ядра в 60 % реалізацій ширший за інтервал наголошених складів корпусу, у 27 % випадків порівнювані показники однакові.

Відомо, що важливим інструментом створення експресії тексту є наявність тонального виділення складів. Спостережено, що у ключових фразах мовець часто використовує прийом, коли високий рівень тону виділеного слова досягається не лише абсолютною висотою тону, а й зниженням тону попереднього й наступного наголошених складів.

На підставі результатів аналізу ЧОТ можна зробити висновки про певні тенденції щодо місця реалізації частотного максимуму досліджуваних фраз. Так, у фонових фразах частотний пік характеризує 1-й наголошений склад фрази або 1-й наголошений склад другої синтагми (50 %) і головний наголошений склад (50 %). У ключових фразах висотно-тональний максимум реалізується лише на ядерному складі, незалежно від його місця у фразі.

У науковій доповіді максимальні показники ЧОТ різних фраз дуже рідко суттєво протиставлені один одному за частотним рівнем, часто спостерігаємо певну їхню повторюваність у кількох сусідніх фразах (рис. 2).

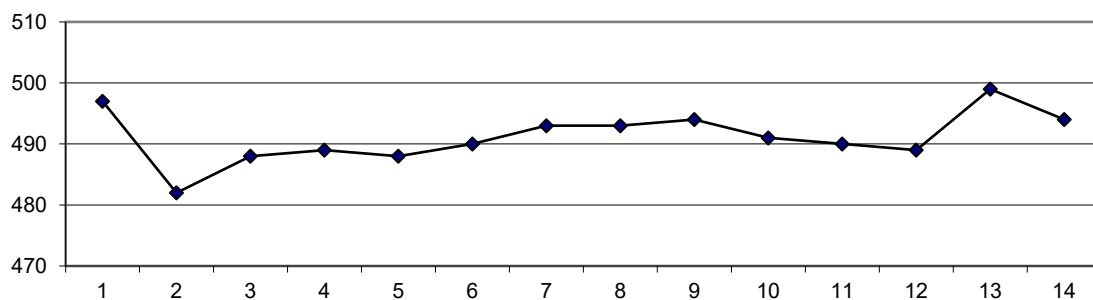

Рис. 2. Зміни максимальних значень ЧОТ (Гц) у науковій доповіді

Найбільше значення ЧОТ зафіксовано в першій фразі надфразної єдності. Помічено тенденцію до зменшення максимальних значень ЧОТ у фразах, що стоять перед ключовими. Максимальне значення ЧОТ ключових фраз (фраза 17) зазвичай більше, ніж показник першої фрази.

Аналіз значень максимумів ЧОТ і частотних рівнів фраз у різних позиціях у складі надфразної єдності засвідчив, що середнє максимальне значення і середній частотний рівень першої фрази перевищує (іноді суттєво) такі ж показники в інших фразах. Однак аналізовані величини ключових фраз вищі за значення, зафіксовані в першій фразі, і значно більші за такі ж показники в сусідніх фразах (пор. фрази 10–12 і ключову – 13).

Висновки. За результатами слухового аналізу виявлено складники інтонації, які беруть участь у виокремленні ядерних компонентів тексту (наголошеного складу акцентно виділеного слова; синтагми, що містить таке слово; фрази, що є семантичним центром тексту або його частини). Найактивнішими ознаками виділення, на думку аудиторів, є наголос, посилення гучності, зміни темпу мовлення (його уповільнення, децю розтягнена вимова) і виділення за допомогою пауз.

Яскраве контрастне виділення семантичного центру фрази внаслідок дії низки просодичних ознак організовує мовленнєві одиниці, сприяє чіткому членуванню мовленнєвого потоку й разом із тим привертає увагу слухачів до найважливіших слів, допомагає сприйняти зміст, підвищує емоційний вплив текстів.

Експериментально-фонетичне дослідження інтонації дає змогу виявити набір фонетичних засобів, які допомагають адекватній передачі змісту усного тексту та сприяють реалізації категорії виділення. Установлено, що це, зокрема, частотний діапазон, рівень, швидкість змін ЧОТ, темп, паузація, динамічний діапазон, локалізація елементів виділення.

Під час інструментального аналізу з'ясовано, що зазначені інтонаційні параметри перебувають у різних

комбінаторних співвідношеннях. Реалізувати свою мету – ефективно вплинути на слухачів – мовець може використовувати як максимальні значення (наприклад, максимальні частотні інтервали на ядерних складах, значне уповільнення темпу на виділених сегментах фрази, максимальну середньоскладову тривалість), так і мінімальні значення (найменший рівень інтонаційного контуру, мінімальну гучність, тривалість тощо). Поєднання або контрастне співвідношення максимальних і мінімальних значень окремих просодичних ознак на певних сегментах усного тексту сприяє оптимізації мовленнєвого впливу. Категорія інтонаційного виділення виявляється в контрастному, порівняно з фоном, інтонаційному маркуванні ядерних компонентів, у їхній актуалізації та встановленні взаємозв'язків між ними.

Список використаної літератури

1. Багмут А. Й., Бровченко Т. О., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової комунікації. – Київ: Наукова думка, 1994. – 192 с.
2. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення. – Київ: Наукова думка, 1990. – 200 с.
3. Вербич Н. С. Напрямки дослідження інтонації // Українська мова. – 2006. – №1. – С. 82–89.
4. Иванова-Лукьянова Г. Н. Культура устной речи: Интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм. – Москва: Флинта, Наука, 2000. – 200 с.

References

1. Bahmut, A. I., Brovchenko, T. O., Borysiuk, I. V., Oliinyk, H. P. (1994). *Intonatsiina vyraznist zvukovoho movlennia zasobiv masovoi komunikatsii* [Intonation expressiveness of sound speech of mass media]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
2. Borysiuk, I. V. (1990). *Formy i funktsii intonatsii ukrainskoho spontannoho movlennia* [Forms and functions of intonation of Ukrainian spontaneous speech]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
3. Verbych, N. S. (2006). Napriamky doslidzhennia intonatsii [Directions of intonation research]. *Ukrainska mova*, 1. pp. 82–89. (In Ukr.).
4. Ivanova-Luk'janova, G. N. (2000). *Kul'tura ustnoj rechi: Intonacija, pauzirovanie, logicheskoe udarenie, temp, ritm* [Oral culture: Intonation, pause, logical stress, tempo, rhythm]. Moskva: Flinta, Nauka. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 10.03.21

Nataliia Verbych, PhD in Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-3373-6332

e-mail: nataljaverbich@ukr.net

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

NUCLEAR COMPONENTS IN THE INTONATION STRUCTURE OF THE TEXT

The article presents the results of experimental study of prosody on the Ukrainian language. The significance of intonation as an important factor influencing the audience in oral speech is described. Possibilities of functioning of intonation means in modern public performance are established. The object of analysis is the peculiarities of prosodic separation of the nuclear components of the text. The relevance of the analysis of the category selection is due to the trends in the development of experimental phonetics, in particular the shift of emphasis from the description of the intonation of the phrase to the analysis of pragmatic and textual aspects of intonation. In different languages there is a restriction on the set of intonation forms for the expression of individual intonation meanings, in particular completeness, incompleteness, emphaticity, selection. Each meaning has its own specific intonation form as opposed to the acoustic characteristics of other intonation forms. The average value of the topic of speech, the average duration of phrases, pauses, the characteristic of the frequency of the fundamental tone, the terminal tone and the intensity are defined in the scientific report. Activity of prosodic parameters in the selection of semantic center of phrase is determined. To realize its goal – to effectively impact on the audience, the speaker may be using as a maximum value (for example, the maximum frequency spacing in the nuclear syllables, a significant slowdown on the allocated segments of the phrase, average duration of the phrase) and the minimum values (the lowest level of the intonation contour, the minimum volume, duration, etc). The combination or contrast ratio of the maximum and minimum values for individual prosodic features on certain segments of verbal text contributes to the optimization of speech impact. Category intonational allocation is evident in the contrasting intonational marking of nuclear components, in their actualization and establishing relationships between them.

Keywords: semantic center of the phrase (keyword), prosody, tempo, intensity, frequency.

УДК 39(=161.2)Іванов П.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.3>

Ірина Грищенко, д-р філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-7152-6961
e-mail: hryshchenko_i@ukr.net, iryna_hryshchenko@univ.net.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАРОДНІ ПРИКМЕТИ В ЗАПИСАХ ПЕТРА ІВАНОВА

Фольклорні автентичні записи становлять значний інтерес для представників різних наукових напрямів, які намагаються дослідити результати осмислення народного життя, навколишньої природи тощо. Наукова спадщина Петра Іванова репрезентує фольклор території Куп'янщини кінця XIX – початку XX ст. Протягом тривалого періоду дослідник проводить фіксацію фольклорних матеріалів на порівняно невеликій території. Його записи демонструють домінування традицій української культури, показують побутове й духовне життя населення досліджуваної території. Проте зафіксовані матеріали виявилися більшими навіть порівняно з відомими на той час збірниками. Фольклорист фіксував усі наявні тексти (послужуючись методикою природничих наук), а не лише ідеальні з погляду редактора.

Встановлено, що вагома частина його матеріалів представлена записами народних прикмет цієї території. Вони є найбільшими за обсягом з прижиттєво опублікованих матеріалів Петра Іванова. Зафіксовані фольклорні матеріали показують домінування дуалістичного світорозуміння тогочасного селянства, акцентують на своєрідності сприйняття навколишнього середовища, побуту, суспільного життя, міфології. Особливо варто наголосити на оригінальності певних творів, які не є притаманними фольклору інших територій. Досліджуваний матеріал демонструє, що записи Петра Іванова про Долю є автентичними й не мають подібних у жодному опублікованому фольклорному збірнику. Фольклорист виявив певну тотожність образів Долі, домовика й душі людини в народних уявленнях.

Наукові дослідження засвідчують, що зафіксовані П. Івановим на Куп'янщині в кінці XIX ст. фольклорні прикмети надають можливість сучасним дослідникам отримувати важливі відомості про когніції, засвідчують популярність цього жанру наприкінці XIX ст.

Ключові слова: Петро Іванов, фольклор, народні прикмети, когніція, жанр.

Вступ. Фольклор є неocenним джерелом народної мудрості, зібрання правил, традицій і світоглядних уявлень і використовується для проведення наукових досліджень у багатьох наукових галузях. Він є характерним видом мисленнєвої діяльності, системою когніції. Фольклор дає змогу опрацювати системи засвоєння, обробки інформації, збереження, використання та ретрансляції етнофором традиційних знань. Фольклористами кінця XIX – початку XX ст. було зафіксовано значний масив автентичних матеріалів, які є важливими для дослідження когнітивної системи.

Наукова спадщина Петра Іванова презентована різножанровими збірниками, у яких показано духовну спадщину Куп'янщини кінця XIX – початку XX ст. Його наукова спадщина презентує збірники народних уявлень, вірувань, народної магії, народної демонології, народної прози та поезії тощо.

У коло зацікавлень П. Іванова входили народні прикмети. Вони є значною частиною опублікованих фольклорних матеріалів. Тексти прикмет увійшли до збірників "Народні повір'я, прикмети, прислів'я і загадки про малоросійську хату" (1889), "Народні оповідання про Долю" (1892), "Народні оповідання про домовиків, лісовиків, водяників і русалок" (1893), "Дещо з народних прикмет про погоду і врожайність" (1897), окремих розділ "Прикмети і повір'я про вагітність і народження дітей" у роботі "Етнографічні матеріали, зібрані в Куп'янському повіті Харківської губернії" (1897), "Життя і повір'я селян Куп'янського повіту" (1907). Фольклорні матеріали, які увійшли до цих збірників, відображають господарчу діяльність людини, різні аспекти соціального та приватного життя. У прикметах збережено давні світоглядні уявлення, відомості про історичні події, дохристиянські релігійні вірування, магичні обрядодії, етичні та естетичні погляди, результати духовного розвитку українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За зображуваними об'єктами матеріали Петра Іванова складають: 1. Метеорологічні явища (вітер, дощ). 2. Солярні та астральні прояви. 3. Поведінка представників фауни (птахи, тварини, комахи, плазуни). 4. Стан "представників" флори. 5. Предмети матеріального побуту куп'янця (сіль, хліб тощо). 6. "Поведінка" міфологічних істот (Доля, домовик). 7. Фізіологічні прояви (душа-двійник).

Дослідники поділяють паремії із прогностичною функцією (прикмети, повір'я, віщі сні і гадання (ворожіння)) за

прагматичними текстовими функціями. Ними було запропоновано об'єднати паремії із прогностичною функцією у загальний тип прикмет: повір'я – це заборонні прикмети, віщі сні – прикмети, які сняться, а ворожіння – прикмети альтернативні, які містять у собі позитивне й негативне начало. Функціональною та смисловою ознакою у прикметах є прогноз, тобто з його втратою прикмета втрачає смисл. Такі прикмети називаються "прикметами-прогнозами". Інші прикмети мають окрім прогнозу функціональні ознаки поради або заборони, і тому втрата функціональної ознаки прогнозу не зумовлює повне руйнування прикмети. Такий текст було визначено як прикмету-правило, зазвичай магичного характеру [3, с. 102].

П. Іванов, дослідивши народні оповіді про Долю, домовика й душу, дійшов висновків про певну тотожність цих понять. Певні його припущення збігаються з висновками М. Костомарова, О. Потебні, О. Веселовського, М. Сумцова. П. Іванов пов'язує основу уявлень про домовика з анімістичними уявленнями, згідно з якими домовик – душа предка, який бере участь у справах своїх нащадків, опікується їхніми справами.

Узагальнивши матеріали прикмет про Долю, домовика, душу, зафіксовані Петром Івановим на Куп'янщині ("Народні повір'я, прикмети, прислів'я і загадки про малоросійську хату", "Народні оповіді про Долю", "Народні оповіді про домовиків, лісовиків, водяників і русалок", "Прикмети і повір'я про вагітність і народження дітей", "Життя і повір'я селян Куп'янського повіту") пропонуємо класифікувати дії міфологічних образів за функціями для прогнозування: а) прибуткової чи неприбуткової справи; б) вдалого чи невдалого періоду життя; в) попередження про смерть близьких або, навіть, і самого індивіду.

М. Сумцов зазначав, що П. Іванов зосередив увагу на куп'янській прозі, яка виявилася надзвичайно багатою (навіть у порівнянні із зібранням О. Веселовського). Його збірники, у яких зафіксовано прогностичні прикмети, пов'язані з образом Долі, до кінця XIX ст. були єдиними [4, с. 169].

Іноді людина інтуїтивно відчуває неприємності або радощі, які з нею мають статися. Внутрішній голос, який попереджує в тяжку хвилину, народ приписує діям Долі-двійника людини. П. Іванов зафіксував прикмету, що Доля-душа може попереджати "носія" про можливе лихо. Так, якщо людині здається, що її хтось кличе (хоча цього ніхто не робив), це віщує людині смерть. Аби

уникнути цього, радять не відгукуватися (особливо, коли кличе з двору у вікно), або ж, принаймні, сказати: "Убирайся ты к лыхий годины (чортовий матери)!" [1; 353–354]. Якщо ж відповісти Доля, то протягом року можлива біда, навіть смерть. Безпричинна пригніченість людини, неясне очікування якогось лиха, занепад духу, поєднаний із занепадом фізичних сил, – такий душевний стан українці пояснюють словами: "Чує щось душа, та мені не каже", "Душа щось віщує". Іноді слово "душа" замінюють у цьому випадку словом "доля" – "Доля щось чує", "Доля щось віщує" [1, с. 354]. М. Сумцов відзначає, що душа тільки хвилюється у передчутті лихого, Доля ж попереджає свого господаря про горе: вона сумує, плаче, а іноді й сама кличе його туди, де повинно статися лихо, або ж приходиться у вигляді двійника і говорить про те, що має відбутися або вже сталося [4, с. 169].

П. Іванов у збірці "Народні оповіді про домовика, лісовика та русалок" подав 26 прогностичних прикмет за поведінкою домовика (якщо домовик спить міцно, хропе, то це віщує смерть члена родини; коли, прокинувшись, почне кричати з переляку – у хаті хтось стане відьмою; вдень кричить на горищі – у господаря буде багато грошей; кричить "по-сорочому" – господиня помешкання незабаром народить дитину; кричить уночі – до смерті господаря; свистить – уся родина буде плакати; плач домовика віщує радість родині; якщо ж він сміється – родина буде плакати; танці домовика – господар купить або ж збудує нову хату; шелест на горищі віщує велику родинну сварку; періодично постукує – господар поранить себе; якщо ж стукотить голосно – когось із родини буде убито блискавкою; стукає у вікно – буде у хаті пожежа; дивиться у вікно, але на питання "Хто там?" не відповідає – до падіння стелі або й усієї хати; стрибає вдень з горища – до лиха; штовхне лампу і цим налякає когось – або очікує нещастя; вночі сяде на стіл – віщує нещастя; перекидає у печі горщики – віщує біду господині; наводить на родину смуток – до щастя; якщо домовик загадає іншому домовику загадку – віщує пожежу у домі, якщо ж розповідає казку – згорить усе село тощо) [1, с. 353].

Узагальнивши матеріали прикмет, які увійшли до збірок П. Іванова, дії Доля, домовика та душі можна класифікувати за функціями для прогнозування: а) прибуткової чи неприбуткової справи; б) вдалого чи

невдалого періоду життя; в) попередження про смерть близьких або, навіть, і самого індивіду [2, с. 12]. Отже, Петро Васильович Іванов, дослідивши народні оповіді про Долю, домовика, душу, дійшов висновків про певну totoжність цих понять.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. За обсягом записи прикмет П. Іванова перевищують зібрання інших фольклористів другої половини XIX – початку XX ст., зокрема, видання О. Шишацького-Ілліча, М. Маркевича, Д. Булгаковського, В. Ястребова, В. Милорадовича, А. Онищука. Важливо, що прикмети Куп'янщини відображають домінуючий дуалістичний світогляд селянства, демонструють характерні риси української психології у ставленні до навколишнього світу, долі, природи, міфологічний світогляд як мікрокосм етносу.

Прикмети, зафіксовані П. Івановим на Куп'янщині в кінці XIX ст., подають сучасним дослідникам важливі відомості про популярність цього жанру наприкінці XIX ст., про оригінальність певних творів, не притаманним іншим територіям.

Список використаної літератури

1. Іванов П. В. Народные рассказы о Доле // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ: Либідь, 1991. – С. 342–375.
2. Неїло І. В. Народна проза Куп'янщини у записках Петра Іванова: сюжет, мотив, образ: автореф. дис... канд. філол. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 18 с.
3. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – Москва: Наука, 1979. – 671 с.
4. Сумцов Н. Ф. Дополнение к статьям о Доле и Недоле // Этнографическое обозрение. – 1892. – Кн. XV. – № 4. – С. 169–170.

References

1. Ivanov, P. V. (1991). Narodnye rasskazy o Dole. In: *Ukrainians: narodni viruvannia, poviria, demonohiia* [Folk Stories about Fate]. In: Ukrainians: Folk Beliefs, Superstitions, Demonology]. Kyiv: Lybid, pp. 342–375. (In Russ.).
2. Neylo, I. V. (2005). *Narodna proza Kupianshchyny u zapysakh Petra Ivanova: siuzhet, motiv, obraz* [Folk Prose of Kupyanshchyna in the Writings of Peter Ivanov: Plot, Motive, Image]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 18 p. (In Ukr.).
3. Permyakov, G. L. (1979). *Poslovyicy i pogovorky narodov Vostoka* [Proverbs and Sayings of the Peoples of the East]. Moskva: Nauka. 671 p. (In Russ.).
4. Sumcov, N. F. (1892). *Dopolnenie k statyam o Dole i Nedole. Ethnograficheskoe obozrenie* [Supplement to Articles on Fate and Misfortune. Ethnographic Review]. Kn. XV, 4, pp. 169–170. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 20.02.21

Iryna Hryshchenko, Doctor of Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-7152-6961
e-mail: hryshchenko_i@ukr.net, iryna_hryshchenko@univ.net.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOLK SIGNS IN THE NOTES OF PETRO IVANOV

The article is oriented forward to folk notes of Petro Ivanov. It must be stressed that authentic folklore notes are of considerable interest to representative of various scientific fields. They are trying to explore the results of understanding folk life, environment etc. The article stresses that Ivanov's scientific heritage represents folklore of the territory of Kupyanshchyna of the 19th – 20th centuries. Over a long period he recorded folk materials of the one small territory. His records demonstrate the domination of traditions of Ukrainian culture. He showed the household and spiritual life of the population of the investigated territory. However, fixed materials turned out to be greater even in comparison with the collections at that time. Folklorist used the methodology of natural sciences. He fixed all the existing texts and not only ideal from the editor's point of view.

The emphasis has been placed on significant part of his notes represented by folk signs of this territory. These are the largest volumes of Peter Ivanov's published materials. Fixed folklore materials show the dominance of dualistic worldview of that time peasantry. Folklore records emphasize the peculiarity of the perception of the environment, life, social life, mythology. Separately, it is worth emphasizing the originality of certain works that are not inherent in the folklore of other territories. The material investigated demonstrates that the records of Petro Ivanov about the fate are authentic and do not have similarly published folk collections. Folklorist discovered a certain identity of the images of the fate, the house and the soul of man in folk views.

In general this analysis shows that Ivanov's notes of folk signs give opportunity to modern researchers to obtain important information about cognition, demonstrate the popularity of this genre in the 19th century. To summarize it is worth emphasizing on originality of certain texts that are not inherent in the folklore of other territories.

Keywords: Petro Ivanov, folklore, folk sign, cognition, genre.

УДК 378.016.02:[811.124.2+811.14]02
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.4>

Марко Дорош, магістр
ORCID: 0000-0001-7211-2333
e-mail: domark98@gmail.com

Тетяна Галицька, магістр
ORCID: 0000-0001-9128-1028
e-mail: tgalicka1999@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ВИКЛАДАННЯ КЛАСИЧНИХ МОВ ЗА ЖИВОМОВНИМИ МЕТОДИКАМИ: УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ

Присвячена огляду перспектив впровадження живомовних (прямих, імерсивних) методик у викладання латинської та давньогрецької мов в Україні. Натепер більшість викладачів здійснює освітній процес за принципом *legere et intellegere* (читати і розуміти), у той час як закордоном із другої половини минулого століття почали вивчати класичні мови із застосуванням живомовних методів. Вони передбачають не лише читання і переклад текстів, але і вміння спілкуватися й писати латинською та давньогрецькою мовами. Представлене дослідження проведене за трьома критеріями: доцільність, наявність пропозиції і наявність попиту. Відносно першого критерію, автори проаналізували існуючі закордонні практики і виділили основні приклади залучення таких методик у викладання та самостійне вивчення класичних мов. Було зроблено короткий огляд найбільш популярних шкіл та виокремлено ряд проєктів, які довели свою доцільність закордоном. Більш того, було розглянуто актуальний стан живомовного викладання в Україні на прикладі приватного розмовного клубу, YouTube-каналу та курсу в державному закладі вищої освіти. Усі вони комбінують живомовні методи із традиційними. Автори проінтерв'ювали представників кожної організації стосовно їхніх методів, специфіки роботи та цільової аудиторії. Окрему увагу було приділено місцю і способу живомовного вивчення класичних мов, особливо з урахуванням української специфіки. Зроблено висновок щодо більшої ефективності приватних закладів, ніж державних ЗВО. Стосовно попиту виявлено, що досліджувані мови стають усе більш популярними в широких колах, тому потенційна аудиторія є досить великою. Це також підтверджується кількістю учасників розглянутих нами українських навчальних проєктів. Унаслідок дослідження автори зробили висновок щодо перспективності впровадження прямих чи комбінованих методик викладання давньогрецької та латинської мов в українську систему освіти.

Ключові слова: класичні мови, прямі методики викладання, ЗВО, мовні клуби, перспективи впровадження.

Вступ. Традиційна методика викладання класичних мов, латинської і давньогрецької, за принципом *legere et intellegere* (читати і розуміти) базується на столітній педагогічному досвіді. Проте, наприкінці ХХ ст. у світовій науці розпочалося повернення *ad fontes*, до вивчення цих мов за методиками живих, із набуттям навичок не лише читання і перекладу, а й і говоріння, аудіювання та письма.

Метою нашої роботи є окреслити перспективи впровадження живомовних методик в українській педагогічній практиці, як на базі закладів вищої освіти (ЗВО), так і приватно. Під терміном *живомовний* (інші терміни – прямий, імерсивний) ми розуміємо будь-яку методику викладання, що включає вивчення чотирьох основних аспектів мови: читання, письма, слухання і говоріння у всьому їхньому розмаїтті. Водночас, під терміном *традиційний* розуміємо вивчення класичних мов за принципом *legere et intellegere*, який натепер використовується в більшості шкіл та університетів. Як *класичні* розглядаємо латинську та давньогрецьку мови, основні мови-підвалини Західної цивілізації. Констатуємо більший вибір можливостей вивчення латинської мови порівняно з давньогрецькою, незалежно від використовуваних методик.

Відсутність повноцінного дослідження теми і зростаюча популярність живомовних методів дають підґрунтя для актуальності нашого дослідження. Робота присвячена лише проблематиці класичної філології й залишає за межами спеціалізоване вивчення класичних мов (наприклад, латина для студентів-медиків чи давньогрецька для студентів-філософів). У ході роботи ми використовували загальнонаукові методи аналізу, інтерв'ювання та соціологічного опитування.

Серед українських науковців методику викладання обох класичних мов досліджує В. Шовковий. Крім того, А. Мартиненко, К. Третьякова, Р. Міленкова, О. Стукало, І. Карбовнік і численні інші вчені у своїх працях розглядають вивчення латинської мови як частини програми інших спеціальностей. І. Чеп'якова займається вивченням методів викладання давньогрецької мови.

Результати дослідження. Ми досліджували можливість впровадження живомовних методик за трьома критеріями: доцільність, наявність пропозиції та наявність

попиту. Під *доцільністю* ми розуміємо ефективність таких методів порівняно із традиційними. Під термінами *пропозиція* і *попит* розуміємо можливості вивчення класичних мов за живомовними методиками в Україні й наявність актуальної чи потенційної аудиторії для такого вивчення. Для виконання поставленої мети, серед іншого, ми провели інтерв'ю з чотирма українськими ентузіастами (зокрема, доц. Наталією Корольовою, авторкою курсу і підручника *Жива латина* у КНУ імені Тараса Шевченка, Павлом Бельським, засновником клубу *Λέμβος*, Анастасією Сасенко, викладачем латини у проєкті *Enjoy the Science*, Іоаном Залевським, студентом КНУ імені Тараса Шевченка й активним учасником міжнародної спільноти з живого вивчення класичних мов), які вже використовують імерсивні методи на практиці та соціологічне опитування на базі першого курсу бакалаврату та першого курсу магістратури кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ми проінтерв'ювали трьох викладачів, які використовують прямі методики у своєму викладанні: доц. Наталію Корольову, яка читає курс *Жива латина* на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Павла Бельського – засновника і очільника онлайн клубу живої давньогрецької мови *Λέμβος*, та Анастасію Сасенко – викладачку латини у приватному науковому проєкті *Enjoy the Science*. Ми також провели інтерв'ю з Іоаном Залевським – студентом КНУ імені Тараса Шевченка, який активно залучений у міжнародну спільноту живих класичних мов. Ці бесіди мали на меті вивчити сучасний стан живомовного викладання в Україні та його перспективи. У ході соціологічного опитування було інтерв'ювано 18 студентів (14 – бакалаврату і 4 – магістратури) методом прямого відкритого анкетування. Анкета розроблена авторами і мала на меті виявити обізнаність студентів щодо можливостей вивчення класичних мов як живих та їхню зацікавленість у такому вивченні як у межах ЗВО, так і поза ним.

Питання доцільності варто розглядати через призму успішного використання живомовних методик закордоном. Так, вже стали класичними підручники *Familia Romana* [9] чи *Ἀθήναζε* [3], які пояснюють латинську і давньогрецьку

мови, відповідно, засобами цих мов. Їх використовують як у ході живомовного викладання, так і при вивченні за традиційними методиками. Більш того, розвивається викладання у приватних закладах, зокрема *Polis* (Ізраїль), *Vivarium Novum* (Італія), школа Реджинальда Фостера (США). У школі *Polis*, яка заснована у 2011 р., розробили власний метод вивчення давніх і сучасних мов із поринанням в атмосферу мови з першого заняття. Крім цього, помітний акцентується на динамічному вивченні й орієнтації на прагматику, радше ніж граматику [13]. Академія *Vivarium Novum* спрямована на наслідування найкращих методик епохи Середньовіччя та Ренесансу і спрямована на відновлення традиційної середньовічної дидактики [10]. Школи, організовані нині покійним папським латиністом о. Реджинальдом Фостером спрямовані на вивчення різногалузевої латини різноманітними, деколи навіть досить епатажними методами [7]. Популяризуються YouTube канали, онлайн і особисті зустрічі. Серед каналів можемо виділити ряд найпопулярніших, створених американським методистом Люком Раньєрі. На його основний канал *ScorpioMartianus* натепер підписані понад 51 тисяча користувачів, інший його канал *polymATHny* має близько 46 тисяч підписників [12]. Існує також значна кількість проєктів, де класичні мови використовуються як живі. Як приклад можемо виділити засновану у травні 2002 р. латинську версію Вікіпедії, яка станом на березень 2021 р. має 168 зареєстрованих користувачів і близько 135 тисяч статей [8; 14]. Частково імерсивні практики впроваджуються й на базі університетів. Так, одним із найстарших курсів з однойменною серією підручників є *Cambridge Latin Course*, перша книга якого видана у 1970 р. Крім того, у Познанському університеті, до прикладу, проводиться щорічна *Schola Aestiva Posnaniensis* із живої латини і давньогрецької.

Доречність провадження прямих методик можна аргументувати, перш за все, зростаючою популярністю живомовного викладання. Якщо у 1980-х рр. можливостей вивчення класичних мов з урахуванням чотирьох основних навичок існувало лише декілька, то станом на 2021 р. такі ініціативи розвиваються в більшості розвинутих країн. До прикладу, школа *Polis* випустила студентів семи програм із 36 країн світу [11], а академія *Vivarium Novum* лише протягом свого 15-тижневого онлайн-курсу у 2020 р., запровадженого як наслідок пандемії COVID-19, збрала близько 200 учнів [4].

Доречність впровадження живомовних методів чи їхніх елементів підкреслюють і опитані практики, наголошуючи на значному збільшенні вокабуляру й можливості швидше перейти до читання оригінальних текстів, ніж за використанням усталених методик. Найбільший результат дає читання великого обсягу текстів із поступовим підвищенням їхнього рівня. Наші співрозмовники – Павло Бельський та Іоан Залевський – наголошують на тому, що частина необхідних для цілісного розуміння мови тем, у звичних підручниках переноситься на кінець курсу (наприклад, латинські неправильні дієслова), у той час, як під час прямого вивчення теми пропонуються за частотою їхнього вживання в мові. Єдиним значним недоліком такого підходу є менший акцент на граматиці, що може негативно повпливати на розуміння деяких аспектів оригінального тексту. Однак, як зазначає Павло Бельський, вивчаючи граматику за імерсивними методами, студент вивчає форми, які він уже зустрічав у тексті, а не абстрактні парадигми.

В Україні натепер немає можливості повноцінно вивчати класичні мови як живі, проте ряд викладачів використовують комбіновані методики. Давньогрецьку за цими методами викладають в онлайн-клубі *Λέμβος*, латину – у межах проєкту *Enjoy the Science* [5; 6] і на курсі з рецепції античності *Жива латина* в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. У межах курсу було також укладено відповідний підручник [2].

Клуб *Λέμβος* постав у жовтні 2020 р. на базі однойменної групи у месенджері Телеграм, яка, у свою чергу, постала з каналу *Давньогрецька мова*. Спочатку група нараховувала близько 35 учасників, проте до березня 2021 р. збільшилася до майже 160 учасників з України, Білорусі й Росії. Усі вони поділені на декілька груп, залежно від часу занять. Основною методикою є комбінація живомовних методів за підручником *Αθήναζε* з перекладом російською і вивченням граматики на базі російської мови. Заняття розраховані на початківців, хоча серед студентів є і ті, хто вже має певну базу. Уроки відбуваються на платформі Zoom декілька разів на тиждень (по одному заняттю на тиждень для кожної із груп). На початку існування клубу відбувся також ряд офлайн занять на приватній квартирі у Києві, які довелося припинити з огляду на погіршення епідеміологічної ситуації.

Освітній проєкт *Enjoy the Science* був заснований п'ятьма студентками з метою популяризації науки й центрується навколо однойменного YouTube каналу із ~3300 підписників. Перше відео каналу вийшло 1 вересня 2020 р. і було присвячене анатомії, а в березні 2021 р. було опубліковано перше відео присвячене вивченню латини, у якому подано загальну інформацію про мову й алфавіт із розмовними елементами (наприклад, як замовити латинською піцу) [1]. Анастасія Саєнко, викладачка латинської у проєкті, сподівається продовжити своє починання.

Спецкурс *Жива латина (Viva Latina)*, який викладається Наталією Корольовою у КНУ імені Тараса Шевченка близько десяти років, спрямований, насамперед, на вивчення рецепції латинської мови в сучасному світі. Курс пропонують студентам 4 курсу бакалаврату класичної філології для ознайомлення з так званою "сучасною латиною" за комбінованими живомовними і традиційними методиками. Підручник, за яким викладають курс, поділено на три частини: у першій частині викладений теоретичний матеріал про вживання латинської мови у сучасному світі – від традиційних церковної чи наукової латини до латини в назвах сучасних брендів; у другій частині викладено вокабуляр, необхідний для вербального спілкування у повсякденному житті, і тексти про рутину та побут; третя частина підручника пропонує для ознайомлення сучасні і класичні тексти перекладені латинською мовою, наприклад, уривок з "Робінзона Крузо" чи пісеньку "Happy Birthday to you" [2]. У межах курсу студенти також пишуть латиною короткі розповіді на щоденну тематику і намагаються перекласти латиною українську поезію.

З іншого боку, невелика кількість можливостей вивчення латинської та давньогрецької мов із охопленням читання, письма, говоріння й аудіювання в Україні та низька масова обізнаність щодо класичних мов в українському суспільстві породжують необізнаність щодо самого факту існування методів викладання цих мов, відмінних від традиційних. Цю ж картину спостерігаємо і серед опитаних студентів-класиків (лише двоє обізнаних респондентів, 11,1 %). Павло Бельський констатує практично повну відсутність інформації про викладачів класичних мов.

Щодо попиту на живе вивчення давньогрецької й латинської мов, варто розділяти навчання у ЗВО та поза ними. Основною проблемою студентів ЗВО є низька мотивація до навчання, яка характерна для української освітньої системи загалом і підтверджена опитуванням. Так, лише п'ятеро респондентів (27,8 %) хотіли б набути досвіду спілкування класичними мовами й четверо (22,2 %) хотіли б запровадження відповідного курсу. Троє з опитаних нами практиків (Наталія Корольова, Анастасія Саєнко, Іоан Залевський) скептично налаштовані щодо ідеї заміщення традиційної методи викладання у ЗВО живомовною. Крім того, під час впровадження курсу у ЗВО, за словами Іоана Залевського, варто враховувати існуючу бюрократію.

Водночас, зростає популярність приватних ініціатив із вивчення давньогрецької й латинської. Як вказано вище,

приватний клуб *Λέμβος* нараховує близько 160 учасників із декількох країн і продовжує зростати. Набуває популярності і проєкт *Enjoy the Science* [5; 6]. Загалом щодо співвідношення попиту і пропозиції у вивченні та викладанні класичних мов Павло Бельський сказав: "Людей, які можуть і хочуть викладати класичні мови, – дуже мало, але вони є. Людей, які можуть і хочуть вивчати класичні мови, – мало, але вони теж є. Найбільша проблема – цим двом категоріям людей знайти одне одного".

Одним із ключових факторів зростання популярності клубів із вивчення класичних мов загалом вважаємо їхній формат. Популярність впровадження через пандемію COVID-19 онлайн-курсів академії *Vivarium Novum*, різноманітних YouTube каналів (зокрема, близько 670 переглядів відео про латину каналу *Enjoy the Science*) і онлайн-клубів дозволяє робити висновок про більшу перспективу онлайн-формату як такого, що дозволяє залучити більшу аудиторію і сприяє кращій обізнаності щодо можливостей вивчення. На думку Іоана Залевського, який залучений у міжнародні онлайн-спільноти розмовних класичних мов, очні зустрічі мають сенс лише за умови авторського, унікального підходу.

Щодо можливості субституції традиційного викладання новітніми живомовними методиками, троє з чотирьох інтерв'юваних практиків вважають повну заміну неможливою. Наголошують на частковій втраті граматичного аспекту вивчення мови, відсутності мотивації студентів чи специфіці аудиторії (зокрема, Павлом Бельським, Наталією Корольовою, Анастасією Саєнко). З іншого боку, наявні численні випадки успішного викладання будь-якої живої мови без використання рідної, тому, як зазначає Іоан Залевський, варто впровадити пряме викладання і щодо класичних.

Висновки. Отже, наше дослідження показало перспективність впровадження живомовних методів викладання класичних мов в Україні. Популярність таких методик закордоном і їхнє успішне функціонування як у ЗВО, так і приватно дають підстави говорити про доцільність їхнього практичного використання. Крім того, варто наголосити на більш цілісному сприйнятті мови, пріоритетному вивченні тих явищ, які зустрічаються частіше. Більш того, в Україні вже існує багато можливостей вивчення класичних мов за комбінованими методиками, із частковим набуттям навичок говоріння й письма. Отже, викладання класичних мов як живих в Україні має свої перспективи і свою потенційну аудиторію. Проте, існує багато викликів щодо можливості реалізації подібних методів у системі формальної вищої освіти та проблема низького рівня поінформованості потенційних студентів.

Marko Dorosh, Master
ORCID: 0000-0001-7211-2333
e-mail: domark98@gmail.com

Tetiana Halytska, Master
ORCID: 0000-0001-9128-1028
e-mail: tgalicka1999@gmail.com

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Список використаної літератури

1. Воскресити латинську мову. Латинський алфавіт | Латинська мова (2021). YouTube. URL: www.youtube.com/watch?v=Fd3KUHxnrbc&t=2s
2. Корольова Н. *Viva Latina: навчальний посібник з дисципліни "Жива латина" для студентів гуманітарних спеціальностей* / Н. Корольова. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2019.
3. Balme M. *Athenaze, Book I: An Introduction to Ancient Greek*. – Oxford: Oxford University Press, 2015.
4. *Distance Learning*. Accademia Vivarium Novum. URL: www.vivariumnovum.net/en/distance-learning
5. *Enjoy the Science*. URL: enjoythescience.info/
6. *Enjoy the Science*. – 2021. URL: <https://www.youtube.com/c/enjoythescience>
7. *Latinitatis Corpus, Reginaldo Procuratore*. (n.d.). thelatinlanguage.org/
8. *Latin Wikipedia*. – 2021. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: en.wikipedia.org/wiki/Latin_Wikipedia
9. Ørberg H. H. *Lingua Latina per se Illustrata, Pars I: Familia Romana*. Cultura Clásica. – 2011.
10. *Our Mission*. Accademia Vivarium Novum. URL: www.vivariumnovum.net/en/academy/mission
11. *Polis Community*. Polis – The Jerusalem Institute of Languages and Humanities. URL: www.polisjerusalem.org/students/polis-community/
12. *ScorpioMartianus*. – 2021. YouTube. URL: www.youtube.com/user/ScorpioMartianus
13. *The Polis Method*. Polis – The Jerusalem Institute of Languages and Humanities. URL: www.polisjerusalem.org/about/the-polis-method/
14. *Vicipaedia, encyclopaedia libera*. – 2021. URL: la.wikipedia.org/wiki/Vicipaedia:Pagina_prima

References

1. *Voskresyty latynsku movu. Latynskyi alfavit* | Latynska mova. (2021). [To resurrect the Latin Language. Latin Alphabet. Latin language]. YouTube. www.youtube.com/watch?v=Fd3KUHxnrbc&t=2s. (In Ukr.).
2. Koroliova N. (2019). *Viva Latina: navchalnyi posibnyk z dystsypliny "Zhyva latyna" dlia studentiv humanitarnykh spetsialnostej* [Viva Latina: a coursebook for the 'Living Latin' course for Humanities students]. K.: VPTS "Kyivskyi universytet". (In Ukr.).
3. Balme M. (2015). *Athenaze, Book I: An Introduction to Ancient Greek*. Oxford: Oxford University Press.
4. *Distance Learning* (n.d.). Accademia Vivarium Novum. www.vivariumnovum.net/en/distance-learning.
5. *Enjoy the Science* (n.d.). enjoythescience.info/.
6. *Enjoy the Science* (2021). URL: <https://www.youtube.com/c/enjoythescience>
7. *Latinitatis Corpus, Reginaldo Procuratore*. (n.d.). thelatinlanguage.org/.
8. *Latin Wikipedia* (2021). Wikipedia, the free encyclopedia. en.wikipedia.org/wiki/Latin_Wikipedia.
9. Ørberg H. H. *Lingua Latina per se Illustrata, Pars I: Familia Romana* (2011). Cultura Clásica.
10. *Our Mission*. (n.d.). Accademia Vivarium Novum. www.vivariumnovum.net/en/academy/mission
11. *Polis Community* (n.d.). Polis – The Jerusalem Institute of Languages and Humanities. www.polisjerusalem.org/students/polis-community/
12. *ScorpioMartianus*. (2021). YouTube. www.youtube.com/user/ScorpioMartianus
13. *The Polis Method*. (n.d.). Polis – The Jerusalem Institute of Languages and Humanities. www.polisjerusalem.org/about/the-polis-method/
14. *Vicipaedia, encyclopaedia libera*. (2021). la.wikipedia.org/wiki/Vicipaedia:Pagina_prima

Надійшла до редколегії 14.03.21

TEACHING CLASSICAL LANGUAGES WITH DIRECT METHODS: UKRAINIAN ASPECT

The article is dedicated to an overview of the prospects to introduce living (direct, immersive) methods in the teaching of Latin and Ancient Greek in Ukraine. Today, most teachers carry out the educational process using the principle of legere et intellegere (read and understand), while abroad in the second half of the previous century classical languages began to be learned implying living language methods. They include not only reading and translating texts, but also the ability to communicate and write in Latin and Ancient Greek. The presented study was conducted according to three criteria: feasibility, supply, and demand. Regarding the first criterion, the authors analyzed the existing foreign practices and identified the key examples of the involvement of such methods in teaching and independent learning of classical languages. A brief overview of the most popular schools was made and several projects that proved their worth abroad were singled out. Moreover, the current state of language teaching in Ukraine was considered upon the example of a private conversational club, YouTube channel, and a course in a higher education institution. They all combine living language methods with traditional ones. The authors interviewed representatives of each organization about their methodology, specifics of work, and target audience. Particular attention was paid to the place and method of direct classical languages study, especially taking into account the specifics of Ukraine. It was concluded that private institutions are more efficient than public ones. Regarding demand, it was found that the studied languages are becoming increasingly popular with contemporary society, so the potential audience is quite broad. It is also confirmed by the number of participants in researched Ukrainian educational projects. As a result of the study, the authors concluded on the prospects for the introduction of direct or combined methods in teaching Ancient Greek and Latin in the Ukrainian education system.

Keywords: classical languages, direct teaching methods, higher educational institutions, language clubs, prospects of implementation.

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Окреслено історію українських перекладів давньогрецької літератури й охарактеризовано перекладацьку творчість українських філологів-класиків, поетів і прозаїків. Рецепція літературних творів античності представлена текстами різних стилів, поетичних шкіл і різночасової української мови, які демонструють славу традицію вітчизняного перекладознавства. Зазначено, що українські переклади мають давню історію (від першого перекладу 1788 р. і першої хрестоматії 1809 р.); вони публікувалися як у розрізних періодичних виданнях, збірках, альманахах, так і цілісними книгами та у хрестоматіях і антологіях. Проаналізовано українські переклади літератури давньогрецькою мовою архаїчного, класичного та елліністичного періодів. Описано переклади поезії (епос, елегія, ямб, монодична та хорова лірика, трагедія, комедія, народна лірика, мімія, епілія, буколіка, ідилія, епіграма) і прози (байка, історіографія, філософія, риторика, художня проза, античний роман, Новий Завіт і Септуагінта, ранньохристиянська патристика). Значимими в історії перекладів є досягнення блискучого знавця античності І. Франка. Високий рівень мовно-стилістичного засвоєння давньогрецьких прозових і поетичних текстів демонструє творча манера таких видатних перекладачів, як Борис Тен, В. Свідзінський, М. Білик, Г. Кочур, А. Смотрич, В. Державин, В. Самоненко, П. Стрільців, А. Цісик, Ю. Мушак, В. Маслюк, А. Білецький, Й. Кобів, Ю. Цимбалюк, Л. Павленко. Славі традиції продовжують нині знані антикознавці, літератори й поети, серед яких чільне місце належить А. Содоморі. На рівні світової біблеїстики чотири переклади Святого Письма українською мовою (П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуй-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконюка). Проте попри численні українські переклади різножанрових творів давньогрецької літератури залишається потреба у створенні корпусу перекладів давньогрецької історіографії, риторики, філософії, природничо-наукових текстів, грекомовної патристики.

Ключові слова: давньогрецька література, переклади українською мовою, класична філологія, перекладачі з класичних мов.

Вступ. Загальновідомо, що антична культура є для європейської цивілізації невичерпним джерелом літературних наслідів і мистецьких втілень. У зв'язку з цим незмінним інтересом з'являється потреба у прочитанні як оригінальних текстів античних авторів, так і їхніх перекладів українською. А переклади із класичних мов в Україні демонструють славу традицію вітчизняного перекладознавства, яка має давню історію від першого перекладу 1788 р. і першої хрестоматії 1809 р. [4, с. 13, с. 227].

Дослідження історії українських перекладів із давньогрецької та римської літератури, а також перекладознавчого доробку українських класичних філологів розпочалося ще в 1970 р., коли в журналі "Іноземна філологія" (Серія: Питання класичної філології) було вміщено покажчик цих перекладів і наукових праць [3]. Інша історико-бібліографічна праця належить ушлявленому своїми прозовими перекладами з класичних мов Й. Кобову [2]. Нарис про переклади та перекладознавчі студії з класичних мов "Студії з класичної філології (1944–2012)" У. Головач та А. Ясіновського вміщено в колективній монографії "Неперевна філологія: класичні, візантиністичні, неоелліністичні студії в Україні ХХ ст." [1]. На час виходу у світ у 2014 р. найповнішою книгою про здобутки класичної філології в Україні є бібліографічний довідник "Українська класична філологія: бібліографія, історія, персоналії (XVIII–XXI ст.)", укладений Л. Павленко та Л. Звонською [4]. Він містить вичерпну історичну довідку про українські переклади античної літератури і критичні праці з антикознавства, які становлять 2836 бібліографічних позицій, розподілених на розділи, враховуючи мовний, діакронний, хронологічний і жанрово-тематичний принципи.

Результати дослідження. Багато українських перекладів з античної літератури друкувалися в різних періодичних виданнях ("Жовтень", "Весвіт", "Дзвін", "Іноземна філологія", збірка "Золоте руно") та авторських збірках творів поетів-перекладачів. Чимало перекладів представлено в хрестоматіях (Антична література: зразки старогрецької та римської літератури / Упорядк. О. І. Білецький. – Харків, 1938; Антична література: хрестоматія / Упорядк. і передмова О. І. Білецького, наук. ред. Н. Л. Сахарного. – К., 1968; Маслюк В. П. Антична література: Хрестоматія. – Ч. І: Давня грецька поезія в українських перекладах і переспівах

– К., 1994), підручниках (Пашенко В. І., Пашенко Н. І. Антична література: підручник. – К., 2001; Павленко Л. В. Візантійська література. Нариси і тексти. – Ч. І: Становлення / Концепція, нариси, коментарі, переклади Л. В. Павленка. – К., 2012) та антологіях (Мегела І. П., Левко О. В. Давньогрецька класична лірика: Антологія. – К., 2006; Елліністична поезія. Антологія. – К., 2007).

Давньогрецький епос, зокрема, поема Гомера "Іліада" вперше повністю зазвучала українською мовою в перекладі С. Руданського під назвою "Омирова Ільїонянка" (1903). До цього з'явилися друком окремі пісні "Іліади": у Харкові, перекладені В. Самійленком (1887); у Львові – К. Климовичем (1894) і Петром Байдою (Ніщинським) (1902), який першим повністю переклав українською мовою "Одіссею" (1889), відтворюючи першим віршований розмір епічних поем – гексаметр дактилічний. Взірцевими й дотепер неперевершеними є переклади "Іліади" (1978) та "Одіссеї" (1963) Бориса Тена, які вповні відображають мовно-стилістичні та метричні особливості Гомерівських поем і яскраво передають сам дух оригіналу. Переклад 34-х Гомерівських гімнів належить перу корифея української літератури і невтомного перекладача античності Івана Франка (видані 1962 р.). І. Франко перекладав також уривки іншого епічного поета, Гесіода; за його зразком переклад тематичних фрагментів дидактичної поеми "Труди і дні" здійснив В. Свідзінський, вперше опублікований у Хрестоматії "Антична література", укладеній О. Білецьким (1968) і пізніше вповні виданий 1986 р. Пародійна поема "Батрахоміомехія" перекладена українською мовою під назвою "Жабомішодраківа" К. Думитрашом (1858), С. Руданським під назвою "Омирова війна жаб з мишами" (1897), І. Франком "Війна жаб з мишами", П. Стрільцевим "Батрахоміомехія" (1967) [1, с. 63–66; 4, с. 64–65].

Найкраще перекладена, і причому не одним перекладачем, давньогрецька лірика. Твори численних представників елегійної та ямбічної поезії, розмаїтій за тематикою, були предметом перекладацьких зацікавлень не одного покоління перекладачів, починаючи від І. Франка. Антологія "Давньогрецька класична лірика", укладена І. Мегелою та О. Левком (2004), найповніше відображає різні перекладацькі інтерпретації. Суспільно-політична та дидактична елегія Феогніда, Сімоніда

Кеоського, Калліна, Тіртея, Солон та Фокіліда вже не одне десятиліття звучить у перекладах І. Франка, Г. Кочура (1938), М. Білика (1963), П. Стрільцева (1970), А. Цісика (1975), В. Маслюка (1979), А. Содомори (1985), Н. Пащенко (2001), Т. Лучука (2002); повне видання поезії Феогніда здійснив А. Содомора (2004). Морально-філософська поезія Ксенофана стала надбанням українського читача завдяки І. Франку, А. Содоморі, В. Маслюку. Любовну елегію дарує перший поет кохання – Мімнерм, якого вважають творцем європейської любовної лірики; він представлений у перекладацькому доробку І. Франка, Г. Кочура, В. Маслюка, Н. Пащенко. Емоційна ямбічна поезія Архілоха, Семоніда Аморгського, Гіппонакта представлена перекладами Г. Кочура, А. Білецького, В. Маслюка, А. Содомори, Н. Пащенко, Т. Лучука. Потужна давньогрецька хорова лірика Алкмана, Стесіхора, Івіка, Бакхіліда, Піндара перекладена лише вибірково І. Франком, В. Державином, А. Содоморою, тому ще очікує на своїх талановитих майстрів поетичного слова. Монодійний і хорівий мелос, або мелічна лірика уособлена найвидатнішими її представниками, Алкеєм і Сафою, здавна викликали перекладацький і дослідницький інтерес, починаючи з книги: "Алькай і Сафо". Тексти і студія Івана Франка. – Львів, 1913. Перекладачами лесбоських ліриків були Г. Кочур, Н. Пащенко, М. Трофимук, Д. Коваль, Л. Глущенко, Т. Лучук, О. Страшенко. Проте найбільшого пошанівку заслуговує перекладацький талант А. Содомори, який здійснив повне видання збережених фрагментів Алкея (2012) і Сафо (2013). Прекрасний світ монодійної лірики, відкритий перед читачем славетним Алкеєм, Сафою, продовжував оспівувач радощів життя, любові і вина – Анакреонт та наслідувачі його поезії в елліністичну добу, т. зв. анакреонтика, які звучать українською завдяки переспівам Т. Франка (1913), перекладам Г. Кочура і А. Білецького (1938), М. Білика (1963), В. Маслюка (1979), Н. Пащенко (2001), О. Страшенко (2004) [1, с. 66–69; 4, с. 72–77].

Зачинателем українських перекладів давньогрецької трагедії був поет, композитор і громадський діяч Петро Ніщинський (Софокл. Антигона: драматична дія / З грецького на южноруську мову перевірявав Петро Ніщинський. – Одеса, 1883); перевидання 1911 і 1930 рр. Невдовзі, 1894 р., з'явилися переклади Софоклових трагедій "Цар Едип" і "Антигона", виконані І. Франком. Софоклово "Антигону" перекладали також В. Державин (1938), Борис Тен (1968), а збірання п'яти трагедій ("Електра", "Цар Едип", "Антигона", "Філоктет", "Едип у Колоні") побачило світ 1989 р. завдяки Борису Тену та А. Содоморі. За Есхіла спершу взявся відомий мовознавець, філолог-класик і культурний діяч, ректор Львівського університету В. Сімартич (Айсхіль. Орестея: винятки з трилогії / пер. В. Сімартич (Васаген Сімартич). – Львів, 1937). Продовжив переклади Есхіла Борис Тен ("Прометей закутий", "Орестея", 1949), а повне видання Есхіла з'явилося 1990 р., доповнене перекладами А. Содомори. У Хрестоматії 1938 р. опубліковані перші переклади "Медеї" та уривків з "Іпполіта" Еврипіда В. Самоненка, а видання трагедій Еврипіда здійснили ті ж славетні перекладачі Борис Тен та А. Содомора [1, с. 73–74; 4, с. 80–81].

Доповненням аттичної драми традиційно була комедія, тому її переклади йшли паралельно з перекладами трагедії. Стара, класична аттична комедія, представлена Аристофаном, за якого вперше взявся син І. Франка, відомий письменник і філолог-класик Т. Франко, переклавши "Хмари" (видано у Львові 1918 р.). Наступною перекладеною комедією стала "Лісістрата", перекладена К. Лубенським і видана у Харкові 1928 р. Комедії "Хмари", "Оси", "Жаби" побачили світ у 1939 р. у

талановитих перекладах В. Свідзінського. Перекладацький доробок Бориса Тена – "Хмари", "Лісістрата", "Жаби" (1956). А збірання комедій Аристофана, видане 1980 р. – заслуга В. Свідзінського, Бориса Тена, А. Содомори [1, с. 74–75; 4, с. 95–96].

Із ранньої давньогрецької поетичної літератури збереглася і народна лірика; до перекладу грецького фольклору ("Ейресіона", "Антема", "Ластівка", "Черпаха", "Діалог", "Пісня млинарів") звертався А. Содомора (1979) [4, с. 56].

Паралельно з розвитком поезії, розквітає прозова література, в якій одним з найперших жанрів постає байка. Езопові байки вперше "для руської молодіжці переповів Любомир Селянський", чия книжечка вийшла друком без зазначення року в Коломиї. Окремі байки Езопа у перекладі А. Білецького вміщені в хрестоматії 1938 р.; у наступному її виданні 1968 р. опубліковані байки, перекладені Ю. Мушаком; йому ж належить повний переклад байок Езопа, виданий окремою книгою в 1961 р. Високохудожній переспів Езоповий байок у 1964 р. здійснив М. Годованець, з-під пера якого 1987 року вийшла велика збірка переспівів усієї античної байки (Езоп, Федр, Бабрій, збірка "Ромул") [1, с. 69–70; 4, с. 165–166].

Давньогрецька історіографія представлена, в основному, перекладами Геродота, а от повний переклад історичних творів Фукидіда та Ксенофонта ще очікує свого творця. Спочатку перекладалися новелістичні оповіді з "Історій Геродота" (Геродот. Крез і Солон. Падення Креза. Переправа Ксеркса через Гелеспонт / пер. Василя Ільницький // Читанка руська для низшої гімназії. – Львів, 1866; Геродот. Битва на морі під Саламиною. Битва під Термопіями / пер. Іван Браник // Там же; Геродот. Скарбниця Рампсініта (II, 121) / пер. Б. Зданевича // Хрестоматія-1938) та описи Скіфії на праукраїнських теренах (Скити й Скитія. Історичні оповідання Геродота / Пер. Івана Франка – Львів, 1912; Геродот із Галікаркаса. Опис Скіфії (Мельпомена 1–142: Найстарший опис України з V століття перед Христом) / пер. Теофіл Коструба. – Львів, 1937). Перекладом "Скіфського логосу" також займався А. Білецький (1968, 1991), а 1993 р. вийшов друком його повний переклад "Історій в дев'яти книгах" Геродота з ґрунтовною передмовою і розлогими коментарями. З "Історії Пелопоннеської війни" Фукидіда маємо лише Промову Перикла (II, 35–46), також перекладену А. Білецьким. А Ксенофонт представлений лише фрагментом-новелою про історію Пантеї та Араспа з "Кіропедії" у перекладі Б. Зданевича (1938), попри те, що його класичний твір "Анабазис" є програмним при вивченні давньогрецької граматики і традиційно читається як перший оригінальний текст при підготовці філологів-класиків [1, с. 71–72; 4, с. 86–87].

Українська перекладацька школа теж не може особливо похвалитися перекладами давньогрецької філософії, хоча їхні твори зазвучали по-українськи ще з середини XIX ст. (Плятон. Георгіас. Протагор // З грец. переложив Омелян Гороцький. – Львів, 1866–1868). Наступними були переклади також з Платона: Платон. Оборона Сократа / пер. і пояснив В. Кмицькевич. – Перемішль, 1903; Платон. Сімполіон (Бенкет) / пер. і передмова Івана Франка. – Львів, 1912. Наступний після Франкового переклад діалогу "Бенкет" здійснив І. Огоньський, чия праця побачила світ 1922 р. у Коломиї, а сучасний переклад "Бенкета", виданий 2005 р., належить відомій перекладачці філософської і богословської грекомовної літератури У. Головач. Фрагментарно перекладав "Державу" та "Іон" Ю. Мушак (1968), йому ж належить переклад діалогу "Крітон" (1992), який вперше переклав Борис Тен (1988). Над перекладами діалогів Платона працювали Й. Кобів: "Федон" (1992); "Аполіогія

Сократа", "Іон", "Протагор", "Федр"; У. Головач: "Гіппій Більший"; Т. Лучук: "Евтифрон"; Дз. Коваль: "Горгій" – усі переклади були видані 1995 р. у зібранні діалогів Платона. Платонова "Держава" повністю була перекладена Дз. Коваль і видана 2000 р. Найбільшого європейського та, зрештою, й світового філософа Аристотеля розпочав перекладати Борис Тен: уривки "Поетики" були надруковані 1950 р., а твір повністю – 1967 р.; фрагменти "Поетики" також переклади Й. Кобів та Ю. Мушак (1965). Деякі інші значимі праці Аристотеля до українського читача донесли Й. Кобів ("Про мистецтво", 1978), О. Кислюк ("Політика", 2000), В. Ставнюк ("Нікомахова етика", 2010). Твори Аристотелевого учня, Теофраста, чий енциклопедизм і обшир філософської спадщини може суперничати з його великим учителем, скромно представлені лише маленьким етичним трактатом "Характери" у перекладі Дз. Коваль (2003). А стосовно творів досократиків, то українською є лише переклади Геракліта, окремі фрагменти якого опрацював Ю. Мушак (1963), а повністю фрагменти філософа видані в перекладі А. Тихолаза (1995). Отже, давньогрецька філософія, як і вже розглянута історіографія та риторика, про яку йтиметься далі, чекають своїх митців перекладу [1, с. 76–79; 4, с. 99–101].

Про твори давньогрецьких ораторів в українських перекладах можна сказати дуже і дуже скромно, бо видано лише дві праці: Демостен. Олімпійські промови / Пер. і пояснив Дмитро Николишин. – Коломия, 1923; Демосфен. Друга промова проти Філіпа / пер. Й. У. Кобова. – К., 1968. Тому давньогрецьке красномовство теж очікує своїх українських поціновувачів [4, с. 100].

Елліністична доба подарувала світові багато яскравих постатей у різних жанрах давньогрецької літератури. Нова аттична комедія, представлена Менандром, перекладалася ще І. Франком ("Право дитини", "Полюбовний суд", 1911), далі А. Содомора переклав щойно віднайдену в ХХ ст. комедію "Відлюдник" (1962). Міміямби зазвучали українською в перекладі І. Франка, а продовжив знайомити українського читача з поезією Геронда В. Маслюк (1961, 1968, 1994) [1, с. 81; 4, с. 109].

Елліністична поезія подана як творами малих форм – поемами-епіліями Мосха "Європа", Біона "На смерть Адоніса", Мусея "Геро і Леандр", ідиліями та буколіками Каллімаха і Феокрита, так і епічною поемою Аполлонія Родоського "Аргонавтика". Александрійська поетична школа з її ученою поезією як епосу Аполлонія Родоського, так і поезії малих форм Каллімаха ще очікує на повний переклад. Уривки з "Аргонавтики" перекладали А. Смотрович (1968) та В. Маслюк (1994), а переклади з Каллімаха у творчому доробку А. Смотровича (1968), А. Содомори (1971), В. Маслюка (1994), О. Страшенка (2007) [1, с. 81; 4, с. 111]. Поетів-буколіків (Мосха, Біона, Феокрита) перекладали І. Франко, Ф. Самоненко (1968), А. Цісик (1978, 1979), В. Маслюк (1994) [1, с. 82; 4, с. 112–113].

Радощі життя, застілля, філософські роздуми про кохання, легковажні сценки, справжні глибокі любовні переживання – все це по-різному, але напрочуд майстерно висловлено в епіграмах. Започаткував українську перекладацьку традицію перекладу епіграматичної поезії І. Франко, переклавши епіграми Аніти, Антипатра Сидонського, Архімеда, Діоскорида, Евкліда, Ерасистра, Ератосфена, Ерінни, Леоніда Тарентського, Мелеагра, Міро, Носсіди, Посидіппа. У творчому доробку А. Содомори епіграми Платона, Паррасія, Ерінни, Носсіди, Аніти, Асклепіада Самоського, Посидіппа, Симмія Родоського, Діоскорида, Алкея Мессенського, Антипатра Сидонського, Мелеагра (1971), Корінни (1975) чимало епіграматичної поезії переклав В. Маслюк: Асклепіад Самоський, Посидіпп, Леонід Тарентський, Зенодот,

Антипатр Сидонський (1978), Платон, Паррасій, Ерінна, Аніта, Леонід Тарентський (1988), Алкей Мессенський, Антипатр Сидонський, Асклепіад Самоський, Діоскорид, Евен Пароський, Посидіпп, Мелеагр, Носсіда (1994). До перекладів грецької епіграми в різний час зверталися А. Смотрович, А. Цісик, Л. Павленко (Агафій, Григорій Богослов, Павло Силенціарій, Паллад; О. Страшенко (Аніта, Антипатр Сидонський, Геділ, Діоскорид, Леонід Тарентський, Симмія Родоський); Н. Пащенко, О. Осауленко, цикл еротичних епіграм переклала Л. Звонська [1, с. 82; 4, с. 114–117].

Художня проза доби еллінізму представлена перекладами різножанрових творів Лукіана, починаючи з вперше виданого (Люкіан. Юпітер у клопотах: гумористичний діалог/ Пер. Тадея Мандибура. – Львів, 1902), подальших перекладів А. Сагарди ("Зевс трагічний"; "Прометей, або Кавказ"; "Про сон, або Лукіянове життя"; "Ікароменіпп, або Понадхмарний"; 1938) і В. Маслюка ("Портрети", 1974, "На захист 'Портретів'", 1988). На початку ХХ ст. з'явився перший переклад із "Порівняльних життєписів" (Плутарх. Життєпис Періклія / Уступ та словарець заосмотрив і для ужитку в гімназіях видав о. Спиридон Кархут. – Львів, 1911), продовжений Ю. Мушаком ("Солон і Лікур", 1968) та Й. Кобовим і Ю. Цимбалюком ("Перікл і Фабій Максим"; "Нікій і Красс"; "Олександр і Цезар"; "Агід і Клеомен; Тіберій і Гай Гракхи"; "Демосфен і Цицерон", 1991), проте це лише дециця із 50 біографій визначних греків і римлян, написаних Плутархом, не рахуючи його численних філософських, релігійних, природничо-наукових та етичних трактатів [1, с. 86; 4, с. 153–154].

Український перекладач і педагог, який проживав в Америці, О. Омецінський переклав філософські твори Епікетета "Енхейрідіон" і Марка Аврелія "Роздумування", видані в Нью-Йорку в 1986 р. Твір представника другої софістики, Клавдія Еліана "Строката історія" переклала Дз. Коваль (1995) [1, с. 87; 4, с. 153–154].

У перекладі Л. Павленка маємо уривки елліністичних поем Мусея "Геро і Леандр", Квінта Смирнського "Події після Гомера" та Нона Панополітанського "Діяння Діоніса" (2012) [1, с. 86–87; 4, с. 153–154].

Греко-римська доба подарувала європейській літературі жанр античного роману й активно розвивала новелу. Антологію античної (давньогрецької і давньоримської) новели видали Й. Кобів і Ю. Цимбалюк у збірці "Дамоклів меч" (1984). Найперше постав переклад роману Лонга "Дафніс і Хлоя" у перекладі В. Державина; наступний переклад належить В. Маслюку (1989). Уривки роману Геліодора "Ефіопіка" з'явилися у перекладі Б. Зданевича в хрестоматії 1938 р., повністю роман був перекладений завдяки старанню Л. Павленка (2012). У перекладі Й. Кобова і Ю. Цимбалюка вийшов роман "Повість про Херея і Каллірою" (1980). Антології "Античний роман" (упорядник М. Борецький, 2004) і "Давньогрецький роман" (упорядник В. Зварич, 2008) містять ці твори. Із першим європейським пригодницьким романом Антонія Діогена "Неймовірні пригоди по той бік Фули" познайомив читача Л. Павленко (2012); його ж перу належить переклад уривків сатирико-міфологічного твору Синесія "Єгипетська повість", у якому Птолемаїдський єпископ пародіює звичаї при візантійському дворі IV ст. (2012) [1, с. 83; 4, с. 162–163]. Попри значні здобутки в перекладах елліністичної поезії прозові численні твори (філософські, історичні, природничі), якими рясніє післякласична доба, залишають не перекладеними.

Ранньохристиянські часи збагатили античну і світову літературу. Українські переклади Біблії і Нового Завіту зокрема, написаного давньогрецькою мовою періоду койне, мають давню історію і розпочинаються з перекладу "Євангеліє від Матея і Йоана" М. Шашкевича

(1862); "Четвероевангеліє" переклад П. Морачевський у 1905 р. Перший переклад Біблії, виконаний П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуй-Левицьким, був виданий у Відні 1903 р. Класичним за перекладацькою вправністю, мовно-стилістичними і найбільш уживаним християнською спільнотою України й дотепер став другий переклад Біблії, здійснений І. Огієнком і виданий у Лондоні 1962 р. І. Хоменку належить третій переклад Святого Письма, який побачив світ у Римі 1963 р., шанований в українській діаспорі. Четвертий переклад Біблії, де, на відміну від трьох попередніх, Старий завіт також перекладався з давньогрецької мови (з тексту Септуагінти), здійснив Р. Турконяк (2011).

Багата східнохристиянська патристика, яка складає 161 том фундаментального видання *Patrologia Graeca*, представлена перекладами лише окремих творів небагатьох грекомовних Отців Церкви. Розпочімо з огляду перекладів творів Трьох святих і Вселенських учителів. Л. Звонська здійснила переклад значного корпусу гомілій та морально-аскетичних творів Василя Великого (2006, 2007). Творами Григорія Богослова займалися: І. Гаврилик, переклавши деякі гомілії (2009), Л. Павленко, опрацювавши "Другу промову проти імператора Юліана" та поезію "Про своє життя", "Гімн до Христа" (2012) та У. Головач, виконавши переклад "П'яти слів про богослів'я" (2018). Над творами Іоанна Златоуста працювали: М. Яремцьо, переклавши "Похвалу апостола Павлу" (2001) і гомілії "Про священство" (2008); Л. Павленко з перекладами "Гомілії на Євтропія", "12-го листа до Олімпіади" (2012). Найбільше християнських першоджерел у перекладацькому доробку Л. Павленка: 1) гомілетичні та агіографічні твори: "Житіє Св. Антонія Афанасія Великого", "Пояснення до написів псалмів, або щодо духу музики", "Про життя Святої Макрини" Григорія Ніського, "Лавсаїк" Палладія Єленопольського; 2) церковно-історичні: "Життєпис Константина" Євсевія Памфіла, "Церковна історія" Сократа Схоластика, "Церковна історія" Феодорита Кірського; 3) поетичні: "Поема про Кіпріана і Юстину" Афінаїди (Євдокії), "Парафраза Євангелія від Іоанна" Нонна Панополітанського; 4) гімнографічні: "Ямбічний канон на Різдво Христове" Іоанна Дамаскіна, "Гімни" Прокла Діадоха, "Про зрадника Іуду", "Про чин монаший", "Акафіст Пресвятій Богородиці" Романа Мелода, "Гімни" Синесія. Чимало перекладів ранньої патристики в творчому доробку Д. Коваль-Гнатів: "Життя Мойсея" Григорія Ніського (2001), "Життя в Христі", "Пояснення Божественної літургії" Миколи Кавасили (2005, 2007), "Містагогічні катехизи" Кирила Єрусалимського (2009), "Про молитву" Оригена (2012). Багато перекладів грекомовної християнської літератури створив

О. Кожушний: "Канони та кондаки" Романа Солодкосівця (2009), "Канон ямбічний на Різдво Христове" Іоанна Дамаскіна (2009), "Дідахе, або Вчення дванадцяти апостолів" (2011), "Послання до Діогнета" (2011). До царини християнської літератури долучився і П. Содомора, син сучасного корифея перекладів античної літератури А. Содомори, із працею "Про небесну ієрархію" Діонісія Ареопіта (2005) [1, с. 105–108; 4, с. 168–170].

Висновки. Отже, хочеться відзначити, що завдяки невтомній праці митців художнього перекладу український читач має змогу ознайомитися з усіма жанрами давньогрецької літератури і творами їхніх кращих представників. Віддаючи належну шану потужному доробку українських перекладачів у царині давньогрецького епосу, елегії, ямбу, лірики, трагедії, комедії, історіографії, філософії, епіграми, античного роману, ранньохристиянської літератури, варто вказати, що на свого творця ще очікують твори багатьох ораторів, класичних й елліністичних істориків і філософів, природнича література, грекомовна патристика; а з поезії – хорова лірика та елліністичний епос.

Список використаної літератури

1. Клименко Н., Головач У., Павленко Л., Савенко А., Ясинівський А. Неперервна філологія: класичні, візантиністичні та неоелліністичні студії в Україні ХХ століття. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 269 с.
2. Кобів Й. У. Нарис історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року // Іноземна філологія. – №121. – Львів. – 2009. – С. 258–268.
3. Мороз М. В., Кобів Й. У., Чурилик Л. П., Денис Н. І., Кузьма-Врублевська М. Й. Давньогрецькі письменники в українських перекладах і критиці // Іноземна філологія. – №20. – Львів. – 1970. – С. 128–146.
4. Павленко Л., Звонська Л. Українська класична філологія: бібліографія, історія, персоналії (XVIII–XXI ст.). – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 319 с.

References

1. Klymenko, N., Golovach, U., Pavlenko, L., Savenko, A., Yasinovskiy, A. (2014). *Neperervna philologiya: klasichni, vizantynologichni ta neoellinistychni studii v Ukraini XX stolittya* [Continuous philology: Classical, Byzantine, neo-Hellenistic studies in Ukraine of the 20 century]. Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House. (In Ukr.).
2. Kobiv, J. U. (2009). *Narys istorii ukrainskogo perekladu z klasychnykh mov u Galychyni do 1939-go roku* [An essay on the history of Ukrainian translation from classical languages in Galicia before 1939]. *Foreign philology*, 121, pp. 258–268. (In Ukr.).
3. Moroz, M. V., Kobiv, J. U., Churylyk, L. P., Denys, N. I., Kuzma-Vrublevska, M. J. (1970). *Davnyogreetski pysmennyky v ukrainskykh perekladakh i krytytsi* [Ancient Greek writers in Ukrainian translations and criticism]. *Foreign philology*, 20, pp. 128–146. (In Ukr.).
4. Pavlenko, L., Zvonska, L. (2014). *Ukrainska klasychna philologiya: bibliografiya, istoriya, personalii (XVIII–XXI st.)* [Ukrainian classical philology: bibliography, history, personalities (18–21 centuries)]. Kyiv: Publishing and printing center "Kyiv University". (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 12.04.21

Lesia Zvonska, Doctor of Philology, Professor
 ORCID:0000-0001-5361-3554
 e-mail: lesiazvonska@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN TRANSLATIONS OF ANCIENT GREEK LITERATURE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

The article presents the history of Ukrainian translations of ancient Greek literature and describes the translation work of Ukrainian classical philologists, poets and prose writers. The reception of literary works of antiquity is represented by texts of different styles, poetic schools and Ukrainian language of different periods, which demonstrate the glorious tradition of domestic translation studies. It is noted that Ukrainian translations have a long history (from the first translation in 1788 and the first textbook in 1809); they were published in separate periodicals, collections, almanacs, as well as complete books and in textbooks and anthologies. Ukrainian translations of literature in the ancient Greek language of the archaic, classical and Hellenistic periods are analyzed. Translations of poetry (epic, elegy, iambic, monodic and choral lyrics, tragedy, comedy, folk lyrics, mimiyamb, epillum, bucolic, idyll, epigram) and prose (fable, historiography, philosophy, rhetoric, fiction, ancient novel, New Testament and Septuagint, early Christian patristic) are described. Significant in the history of translations are the achievements of the brilliant connoisseur of antiquity I. Franko. The high level of linguistic and stylistic assimilation of ancient Greek prose and poetic texts is demonstrated by the creative style of such outstanding translators as Borys Ten, V.Svidzinsky, M. Bilyk, G. Kochur, A. Smotrych, V. Derzhavyn, V. Samonenko, P. Striltsiv, A. Tsisyk, Y.Mushak, A. Biletsky, V. Maslyuk, J. Kobiv, Y. Tsymbalyuk, L. Pavlenko. The glorious traditions are continued by well-known antiquaries, writers and poets, among whom A. Sodoma has a prominent place. At the level of world biblical studies there are four translations of the Holy Scripture in Ukrainian (P. Kulish, I. Puluy, I. Nечуй-Levytsky, I. Ogienko, I. Khomenko, R. Turkonyuk). It is summarized that despite numerous Ukrainian translations of various genres of ancient Greek literature there is a need to create a corpus of translations of ancient Greek historiography, rhetoric, philosophy, natural science texts, Greek patristic.

Keywords: ancient Greek literature, Ukrainian translations, classical philology, translators from classical languages.

УДК 398.2:27-245 Білозерська-Куліш О.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.6>

Олена Івановська, д-р філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net

Оксана Оверчук, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-8228-6043
e-mail: oksoverchuk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНЬСЬКА АПОКРИФІЧНА ЛЕГЕНДА В ЗАПИСАХ ОЛЕКСАНДРИ БІЛОЗЕРСЬКОЇ-КУЛІШ

Присвячено внеску Олександри Білозерської-Куліш у вивчення української апокрифічної легенди. Роль цієї першої жінки фольклористики для розвитку вітчизняної науки нині ще не повністю висвітлена. Дослідниці поставили за мету виявити в малознаних записах Олександри Білозерської-Куліш унікальні й поширені на різних теренах України та поза нею варіанти апокрифічної легенди. Здійснюється спроба вивчення авторського наукового принципу відтворення "фольклорного діалекту" й особливостей едиційної практики фольклорного матеріалу. Враховуючи попередні теоретичні напрацювання з проблемами генези жанру, авторки статті долучають до фольклористичного дискурсу маловідомі дані.

Ключові слова: фольклор, апокрифічна легенда, Олександра Білозерська-Куліш, біблійний образ, варіант.

Вступ. В історію вітчизняної науки про народну творчість Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш (1828–1911) увійшла як перша жінка-фольклористка, хоч широко загалу ця постать української культури народницької доби більше відома під літературним псевдонімом Ганни Барвінок – авторки літературної збірки "Оповідання з народних уст" (1902). Ідучи у своїх творчих пріоритетах за П. Кулішем, який орієнтував письменників нової української літератури на мистецький еталон – народне Слово – і вимагав художньої правди, яку, на думку теоретика етнографізму в літературі середини XIX ст., забезпечував фольклорний взірць, його дружина й одноступниця Олександра Михайлівна фактично з 1847 р. розпочала збирацьку діяльність. Важливим фактором польових записів для неї стало накопичення уснословесних даних із метою подальшого їхнього використання в художньому тексті. Фольклорний матеріал, зібраний нею в різні періоди, слугував основою її авторської творчості. Фіксацію народнопоетичних текстів Олександри Білозерської здійснювала впродовж півстоліття на теренах Чернігівського Полісся та Полтавщини. Зразки зібраних нею казок, легенд, переказів досі не вивчені достатньо мірою. Водночас рукописний матеріал, що зберігається в архіві Ганни Барвінок (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського), і почасти опублікований невеликим накладом у 1995 р. їх масив "Фольклорні записи Ганни Барвінок" [6] проливає світло на творчу лабораторію письменниці-фольклористики.

Результати дослідження. Одним із векторів дослідницького інтересу О. Білозерської стала апокрифічна легенда. Цей особливий жанр народної словесності у XIX ст. набув неабиякої популярності не лише серед соціальних низів вірян, а й ставав усе частіше об'єктом аналітики суспільної еліти. Вихована в душі шляхетних православних канонічних традицій, Олександра водночас всотала народну релігійну культуру, яку шанував дворянський рід Білозерських. Такий світоглядний дуалізм українців прямо відобразився в різних фольклорних формах, із-поміж яких найбільш продуктивною є апокрифічна легенда. Серед її дослідників М. Костомаров ("Перекази першого руського літопису в дослідженнях з руськими народними переказами в піснях казках та звичаях", 1871; "Малорусские предания и рассказы", 1877); В. Милорадович ("Заметки о малорусской демонологии", 1899; "Малоруські народні повір'я та оповідання про П'ятницю", 1902); А. Свидницький ("Залишки від часів доісторичних (Народні перекази)"); А. Онищук ("Матеріали до гуцульської демонології"); П. Куліш ("Українські

народні перекази", "Записки про Південну Русь"), П. Чубинський ("Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-руський край" Т. 1, 2), О. Роздольський ("Галицькі народні новели" 1896) та ін. Цей жанр фольклору був предметом наукових студій О. Пипіна, який природу виникнення жанру пов'язував з усною формою трансмісії, вказував на те, що народні апокрифи "виявляють певне своєцтво з формами і змістом суто народного епосу" [10, с. 6–7]. І. Франко пояснював виникнення цього жанру в Україні з тим, що сюжети агіографічних текстів віряни сприймали на слух, оскільки культова література не була доступна загалу. Отож, така інформація завдяки інтерпретаційним стратегіям переходила в динамічний стан і набувала характеристик відкритої художньої системи, якою є фольклор. Особливого розвитку в народному апокрифічному репертуарі отримували ті аспекти віри, для яких народ прагнув позитивного пояснення. Г. Булашев із цього приводу писав, що саме "простота форми, що полягала в прямій позитивній розповіді, конкретних питань і відповідей – робили ці пам'ятники ще доступнішими і вони міцно закріпилися в народній пам'яті" [3, с. 43].

Легенда є своєрідною мозаїкою апокрифічних переказів [8, с. 146]. Приміром, зафіксований О. Білозерською сюжет легенди про царя Петра та премудрого Соломона має відповідник у російському легендарному репертуарі. Проте персонажами російського варіанту є цар Петро та Василій Блаженний. Сюжетна лінія: премудрий Соломон (Василій Блаженний) зауважує Петру про те, що під час церковної служби молилися лише півтори (три) душі, попри те, що церква була переповнена людьми. Отже, на рівні колізії сюжету варіанти майже ідентичні, проте розбіжність варіанти демонструють на персонажному рівні. У російському зразку фігурує образ блаженного, оскільки з особливим пієтетом у Московії ставилися до інституту юродивих (блаженних), народна ж фантазія українців розвивала біблійний образ царя Соломона. Жоден біблійний персонаж Старого Завіту не концентрував на собі більшої уваги, ніж премудрий Соломон, його ім'я стало узагальненим іменем-символом прагматичної мудрості. Свого часу О. Кудринський пояснював причину популярності царя Соломона, зауваживши спільність характеристик біблійного героя з уявленнями пересічного українця про ідеальне облаштування свого життєвого простору. Практична мудрість царя Соломона стала основним чинником частотності звернення народного оповідача до цього біблійного героя. Наприклад, легенда із записів О. Білозерської "У царя Петра як гостював премудрий Соломон" увиразнює визначальну характеристику цього персонажа: саме цар

Соломон рятує місто від пожежі, заливши вогонь трьома келихами вина. Насправді, мотив трьох келихів вина зустрічається і в поширеній на теренах Росії легенді "Петро І на полюванні", де варіантним відповідником Соломона є Василій Кессарійський, який рятує Москву від вогню. Отже, у наведених прикладах фіксації О. Білозерської простежується тенденція української апокрифічної традиції із центральним філософським концептообразом – Цар Соломон.

Привертає дослідницьку увагу легенда "На самі Великодні святки", яка має дві сюжетні лінії: перша – апокрифічна, друга – соціально-побутова [2, с. 187 (751В)]. Варіант О. Білозерської містить мотив перетворення вугілля на червінці, властивий для чарівної казки та демонологічної легенди. Тексти, у яких демонологічні персонажі розраховуються за службу платною у вигляді вугілля (сміття, трісок) є в записках багатьох фольклористів, приміром, легенда з Київщини – у фіксації П. Чубинського, у якій баба-повитуха отримала платню від Чорта "уголлями" [11, с. 360–361]. Б. Грінченко на Чернігівщині записав чимало сюжетів із цим мотивом саме в жанрі демонологічної легенди [5, с. 91]. Отже, зразок із зібрання О. Білозерської розширює аломотивну парадигму в аспекті конкретної текстової реалізації в жанрі апокрифічної легенди. Такий нетиповий випадок можемо пояснити давністю фіксації зразка, зафіксованого фольклористкою.

Легенда "В яким разі Бог дозволив брехати" зустрічається і на Чернігівщині, і в Карпатському регіоні. Сюжет, за яким Св. Петро не може продати на ярмарку бичка, бо боїться згрішити, а Бог дозволяє йому на ярмарку казати неправду, щоби прорекламувати товар ("За се Бог прощає, не гріх" [6, с. 29]) був записаний і В. Гнатюком [4, с. 96]. У варіанті О. Білозерської знаходимо сюжетотвірні витoki цієї легенди, яка не має відповідників у фольклорних репертуарах народів-сусідів: Бог дозволив порушувати заповідь "не свідчи неправдиво.." на ярмарку, у корчмі, у шинку. За українським звичаєвим правом саме в цих місцях укладалися договірні угоди, зокрема й купівлі-продажу. Життєва прагматика потребувала санкції на певний відступ від канону християнської моралі. На відміну від росіян, для яких мірилом справедливості та права є цар-батюшка, українці потребували санкції абсолютного авторитету, яким для українця-християнина в усі часи були закони предків і Бог.

Не має фіксованого сюжетного відповідника в Порівняльному покажчику сюжетів і легенда "Як наші трудолюбці не пішли на родини Божої матері" [6, с. 30]. Колективна авторська українська етносуб'єктність пояснює причину тяжкої повсякденної праці та бідності, на які приречена українська жінка, таким апокрифічним сюжетом: у день народження Ісуса Христа українки, посилаючись на свою зайнятість, не пішли на родини, а єврейки – пішли, за що Божа Матір дарувала їм усілякі статки та безтурботне життя.

Записана Ганною Барвінок легенда "Святий Петро перед Ісусом Христом за жінок стояв" [6, с. 31] має багато сюжетних відповідників у східно- та західнослов'янському фольклорі [2, с. 199 (791)]. Відтак, зафіксованим О. Афанасьєвим, П. Господаревим, М. Драгомановим, О. Кольбергом та іншими фольклористами варіанти побудовані загалом на основі сюжету апокрифу про Св. апостола Петра, проте у фінальній частині – "відлуння виразних споминів народу про добу гнекократії (верховенства жінок)" [3, с. 138]. У варіанті запису О. Білозерської жінка "десь зашлялась", дозволяє собі "одкуделити", "одтрепати" чоловіка. Отож, ми бачимо добре виражені процеси контамінаційних нашарувань, де рефлексують у, так званому, "третьому тексті" мотиви агіографічної літератури та звичаєві інтенції

матрилокальної культури, виражені в календарно-обрядовому фольклорі та звичаєві понеділкування (внятковому жіночому праві на дозвілля, що, імовірно, бере свій початок у жіночих містеріях). У варіантах легенди, наведених Г. Булашевим, жінка відвідує корчму, приходять додому напідпитку, вимагає, щоби чоловік віз її на санях. В окремих варіантах наполягає на тому, щоби чоловік готував вечерю та пригощав її" [3, с. 137]. Імовірно, що легенда зафіксувала звичай Колодїя чи Бабського тижня, святкового періоду, коли ідея жіночої фертильності, а відтак і правової домінанти, актуалізується через поведінкову стратегію. Щоправда, на Курщині побутувала легенда "Бабина влада" [1, с. 78], у якій хоч і спостерігається заміна біблійних персонажів Ісуса Христа та Св. Петра на Миколу Угодника та пророка Іллю (перша половина ХХ ст.), однак збереглося смислове ядро українського жіночого права. Наявність фольклорного тексту з яскраво вираженим українськими звичаєвими смислами вкотре доводить генетичну закоріненість фольклорної аудиторії цього регіону в питоми українську культуру.

У легенді "Дід валящий розказував" [6, с. 31] ми знову зустрічаємося з народною інтерпретацією біблійного персонажа-апостола Петра. У подяку за надану можливість переночувати Св. Петро дарує господіні дому – бабі-повитусі – прозорливість. Відтоді баба стала пророчити майбутнє новонародженій дитині [2, с. 214 (840В)].

Мотив дарування пророцтва зустрічається і в легенді "Двадцять літ паски не було". Відтак, на противагу вищезгаданій апокрифічній легенді, де здійснюється даруванням святам, у згаданому творі цю роль дарувальника магічного знання виконує Смерть. Чоловік, розлючений через свою бідність на Бога, відмовляє у хлібі Св. Петру, Іллі та самому Богові. А Смерть, яка зустрілася йому дорогою, називає матір'ю. За це вона й віддячує чоловікові і робить його "лікарем". Коли ж настає час самому помирати, він не може перехитрити Смерть.

1852 р. на теренах Ніжинського повіту (с. Данина) П. Огієвський записав легенду майже ідентичного сюжету "Верти не верти – а треба вмрти" [9, с. 570–572]. Однак зміст легенди відрізняється тим, що чоловік узяв Смерть і за куму, а та йому за це віддячила. Відсутній мотив зустрічі зі святыми. Отже, ми можемо фіксувати до розширення сюжету легенди шляхом збагачення його апокрифічними мотивами (у межах одного регіону).

Оскільки легенди апокрифічного змісту творили, так би мовити, простонародне Євангеліє, а частина їх не суперечила церковному канону, О. Білозерська, яку, безумовно, і як фольклористку цікавив цей пласт народної культури, вдалася до копіткого фіксування текстів. Вона усвідомлювала проблему можливого вимирання жанру як наслідку розповсюдження просвіти серед народу. М. Костомаров, сучасник і близький знайомий Олександрі Михайлівни, у 1877 р., звертаючись до однодумців, зазначив: "Було б... дуже корисним для етнографії зібрати ці легенди разом, привести до системи та висвітлити поясненнями, щодо часу їх побутування в Малоросії та схожості з такими ж легендами в інших народів. З цією працею варто поспішити..." [7, с. 127]. Ганна Барвінок зробила і свій внесок у виконання поставленого завдання. Зафіксовані унікальні апокрифічні (християнські) легенди: "Якесь нападеніє, война була на цара Петра" та "Як наші трудолюбці не пішли на родини Божої Матері" не враховані та не використані в Порівняльному покажчику сюжетів. А варіанти, записані нею на теренах Чернігівщини, додають чимало цікавого для порівняльної фольклористики.

Вони вказують і на регіональні особливості, і додають розуміння загальнонаціональних тенденцій.

Висновки. Основні фонди фольклорної прози із зібрання О. Білозерської – це сюжети, відомі загальноукраїнському, східно- та західнослов'янському фольклорі. Водночас кожен зафіксований зразок виявляє локальну специфіку Чернігівщини та Полтавщини. Самобутнього колориту фольклорним зразкам надає діалектне мовлення. Місцеві назви знарядь праці, сільськогосподарського реманенту, елементів регіонального народного строю, місцевої святочної та кулінарної традиції – усе це передає автентичну традиційну культуру цих етнографічних топосів. Паспортизація фольклорних текстів відсутня, оскільки фольклористика як наука про народну творчість лише переживала своє становлення і чіткі критерії щодо фіксації та едиції текстового матеріалу ще не були сформульовані. Щоденникові записи фольклористи розкривають персоналії респондентів, серед яких були і родичі (О. Половина, Ф. Дворниченко), і пересічні селяни. Серед майстрів-оповідачів особливої уваги заслуговує персоналія Івана Тупотуна. Радше, це збірний образ ідеального інформанта, уособлення "народного Гомера" (за П. Кулішем), який знайшов відображення в оповіданні Ганни Барвінок "Молотники" (у рукописному варіанті – "Примак").

У процесі дослідження фольклорних записів проводилися історико-порівняльні зіставлення як по горизонталі, так і по вертикалі. Порівняння здійснювалося, переважно, в межах територіального (регіонального) фольклорного матеріалу. Виявлялися не окремі, зовнішньоподібні явища, а системи та їхні елементи, не паралелі і випадкові збіги, не подібність, що лежить на поверхні і впадає в око, а, передусім, своєрідність регіональної традиції, специфіку фольклорного процесу в період тотальної нівеляції всього українського, національно-свідомого, яка набула особливо великих масштабів у другій половині XIX ст.

Список використаної літератури

1. Аристов А., Павлова М. Фольклорные частушки, песни и сказки, записанные в Курской области. – Курск: Курское областное издательство, 1939.
2. Барг Л. Г., Березовский И. П., Кабашников К. П., Новиков Н. В. Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка. – Ленинград: Наука, 1979.

Olena Ivanovska, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net

Oksana Overchuk, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-8228-6043
e-mail: oksoverchuk@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN APOCRYPHAL LEGEND IN THE RECORDS OF OLEKSANDRA BILOZERSKA-KULISH

An apocryphal legend is an original genre of non-fairy tale folk prose. It was investigated by M. Kostomarov, V. Myloradovych, A. Svydnytskyi, A. Onyshchuk, P. Kulish, P. Chubynskyi, O. Rozdolskyi, I. Franko etc. Oleksandra Bilozerska-Kulish (Hanna Barvinok) has also made a significant contribution to the study of the apocryphal legend. She recorded folk poetry for half a century in Chernihiv Polissya and Poltava region. Folklore material, collected by herself in different periods, served as the basis of her literary work. Oleksandra Bilozerska-Kulish is considered to be the first Ukrainian woman folklorist. However, the samples of the fairy tales and legends, collected by herself, have not been sufficiently studied yet. At the same time the manuscript material, stored in the archives of Hanna Barvinok (Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Chernihiv Literary Memorial Museum-Reserve of Mykhailo Kotsiubynskyi), and their array "Folk records of Hanna Barvinok" (1995) shed light on the creative laboratory of the writer-folklorist. The aim of the research is to find unique and widespread in different parts of Ukraine and abroad variants of the apocryphal legend in the little-known records of Oleksandra Bilozerska-Kulish. The object of the article is the apocryphal legends, recorded by Oleksandra Bilozerska-Kulish. The subject of the article is the plot-forming and character features of the apocryphal legends in the records of Oleksandra Bilozerska-Kulish. An attempt to study the author's scientific principle of the reproduction of the "folklore dialect" and the peculiarities of the editorial practice of the folklore material is made in the research. Taking into account previous theoretical developments on the issue of the genesis of the genre, the authors of the article attach the little-known data to the folklore discourse.

Keywords: folklore, apocryphal legend, Oleksandra Bilozerska-Kulish, biblical image, variant.

3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – Київ: Довіра, 1992.
4. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т.1. // Етнографічний збірник. Том 12. – Львів: Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка, 1902.
5. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях // Вып. II. Рассказы, сказки, предания, половицы, загадки и пр. – Чернигов: Типография губернского земства, 1897.
6. Ивановська О. Фольклорні записи Ганни Барвінок. – Київ: Довіра, 1995.
7. Костомаров Н. Малорусские народные предания // Киевская старина. – 1877. – Т. XIX, май. – С. 127.
8. Лихачов Д., Панченко А., Поньрко Н. Смех в Древней Руси. – Ленинград: Наука, 1984.
9. Огиевский П. Черниговские губернские ведомости. – Чернигов, 1852.
10. Пыпин А. Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских. – Санкт-Петербург: в тип. Имп. Акад. Наук, 1857.
11. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. В 7 томах. // Том 2. Малорусские сказки. Санкт-Петербург, 1878.

References

1. Aristov, A., Pavlova, M. (1939). *Folklornye chastushki, pesni i skazki, zapisannyye v Kurskoy oblasti* [Folklore ditties, songs and fairy tales recorded in the Kursk region]. Kursk: Kurskoe oblastnoe izdatelstvo. (In Russ.).
2. Barag, L. G., Berезovskiy, I. P., Kabashnikov, K. P., Novikov, N. V. (1979). *Sravnitelnyy ukazatel syuzhetov: Vostochnoslavlyanskaya skazka* [Comparative index of plots: East Slavic tale]. Leningrad: Nauka. (In Russ.).
3. Bulashev, H. (1992). *Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiynyykh pohliadakh ta viruvanniakh* [Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]. Kyiv: Dovira. (In Ukr.).
4. Hnatiuk, V. (1902) *Halysko-ruski narodni lehendy*. Т. 1 [Galician-Russian folk legends V.1]. Ethnographic collection. Lviv: Etnohrafichna komisiiia Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. (In Ukr.).
5. Grinchenko, B. (1897). *Etnograficheskie materialy, sobrannyye v Chernigovskoy i sosednih s ney guberniyah* [Ethnographic materials, collected in Chernigov and neighboring provinces]. Issue II. Stories, fairy tales, legends, proverbs, riddles, etc. Chernigov: Tipograflya gubernskago zemstva. (In Russ.).
6. Ivanovska, O. (1995). *Folklorni zapysy Hanny Barvinok* [Folklore records of Hanna Barvinok]. Kyiv: Dovira. (In Ukr.).
7. Kostomarov, N. (1877). *Malorusskie narodnyie predaniya* [Minor Russian folk legends]. Kievskaya starina. V. XIX, may. P. 127. (In Russ.).
8. Lihachov, D., Panchenko, A., Ponyrko, N. (1984). *Smeh v Drevney Rusi* [Laughter in Ancient Russia]. Leningrad: Nauka. (In Russ.).
9. Ogievskiy, P. (1852). *Chernigovskie gubernskie vedomosti* [Chernigov Provincial Gazette]. Chernigov. (In Russ.).
10. Pyipin, A. (1857). *Ocherk literaturnoy istorii starinnyih povestey i skazok russkih* [Essay on the literary history of old stories and fairy tales of Russians]. Sankt-Peterburg: v tip. Imp. Akad. Nauk. (In Russ.).
11. Chubinskyi, P. (1878). *Trudyi etnograficheskii-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-russkiy kray*. V 7 tomah [Proceedings of an ethnographic and statistical expedition to the West Russian Territory. In 7 volumes]. Volume 2. Minor Russian fairy tales. Sankt-Peterburg. (In Russ.).

Надійшла до реколегії 12.03.21

УДК 821.581.09'06:305

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.7>Наталія Ісаєва, д-р філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-8458-4650
e-mail: inattalia@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ КИТАЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Розкрито зумовленість смислової неоднозначності китайської ґендерної термінології на прикладі найбільш суперечливих понять "фемінізм", "ґендер", "феміністична література", "жіноча література", "жіноче письмо". До уваги береться соціально-історичний контекст, засвоєння західних теорій і актуалізація традиційних китайських учень, а також унікальне явище формування "образно-символічної термінології".

У дослідженні використано культурно-історичний та типологічний методи, а почасти – метод семантичного та контекстуального аналізу.

Формування феміністичного (а згодом – ґендерного) напрямку в китайському літературознавстві почалося на початку 80-х рр. ХХ ст. Цей процес відбувався під впливом трьох факторів: 1) комуністична ідеологія та "державний фемінізм"; 2) поширення західних теорій фемінізму; 3) традиційні китайські концепції відносин між статями. Китайські науковці запозичували терміни, перекладаючи їх з англійської чи інших європейських мов. Однак, процес смислової адаптації нових понять був досить складним і мав свої особливості. Зокрема, китайські науковці прагнули уникати радикального протиставлення "чоловічого і жіночого" у семантиці нових термінів, натомість вони намагалися реалізувати китайську філософську концепцію взаємодоповнення категорій Інь–Ян, що відображає "ситуативність світосприйняття" китайців.

Особливим явищем китайського ґендерного літературознавства є формування "образних понять". Такими поняттями є яскраві образи західної літератури й літературної критики, які в китайському культурному середовищі набувають нового значення. Зокрема, поняття "чиста сторінка", запропоноване С. Губар на позначення жіночої ідентичності в патріархальному суспільстві, китайські науковці пов'язують із діяльністю танської імператриці У Цзетянь і її надмогилюю "стелою без написів".

Проаналізований матеріал дає підстави зробити висновок про складність і незавершеність процесу формування ґендерної термінології в китайському літературознавстві, яке балансує між новими західними та власними традиційними концепціями міжстатевих стосунків.

Ключові слова: китайське літературознавство, фемінізм, ґендер, жіноча література, феміністична література, "чиста сторінка".

Вступ. Формування ґендерного підходу в китайському літературознавстві, як і в західному, базувалося на ідеях феміністичної критики. В Америці та Європі розвиток феміністичних теорій у різних галузях знань було логічним продовженням потужного руху за суспільні й політичні права жінок. У Китаї ж розв'язання жіночого питання, яке гостро постало ще на початку ХХ ст., відбувалося в руслі національно-визвольного руху, що згодом закріпилося у комуністичній ідеології ґендерної рівності через "однаковість чоловіків і жінок" (男女都一样) [18, с. 124]. Відтак, жіночий рух у Китаї був частиною державної політики і не виробив власної ідеологічної основи та стратегії розвитку. А втім, "державний фемінізм" неабияк вплинув на усвідомлення китайцями нової сутності міжстатевих стосунків і їхньої проєкції в літературі. Тому процес засвоєння західних методів феміністичної критики в Китаї спровокував різночитання базових понять. Це так само зумовило проблеми уніфікації значень і дефініцій ґендерної термінології у сучасному китайському літературознавстві. Отже, метою запропонованої розвідки є визначення особливостей смислового наповнення китайської ґендерної термінології на прикладі найбільш суперечливих понять, як-от: "фемінізм", "ґендер", "феміністична література", "жіноча література", "жіноче письмо". До уваги береться соціально-історичний контекст, вплив західних теорій і традиційних філософських учень, ідеологічна та наукова мотивація тлумачення тих чи інших понять, а також унікальне явище формування "образно-символічної термінології".

Досягнення поставленої мети визначило вибір відповідних методів дослідження, а саме: культурно-історичний, типологічний і почасти метод семантичного й контекстуального аналізу. У роботі також залучені загальнонаукові методи – аналіз, синтез, дескрипція та порівняння.

Результати дослідження. Про теорії фемінізму в Китаї активно заговорили лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст. – після закінчення "культурної революції" та запровадження політики "реформ і відкритості". Економічні

реформи, активне долучення пост-маоїстського Китаю до процесів світової глобалізації сприяло його участі у міжкультурному спілкуванні. Відтак до Китаю проникають ідеї західного фемінізму. Однак, сучасна дослідниця Цзан Цзянь [20] відзначає, що вже з 50-х рр. ХХ ст. (тобто з моменту заснування КНР) суспільна свідомість китайців формувалася під впливом кардинально іншого, ніж на Заході, розуміння рівності статей і жіночої емансипації. Передусім, західні теорії фемінізму засуджують патріархальні засади чоловічого домінування, і акцентують на існуванні нерівності прав за статеву ознакою. Натомість китайські ідеї жіночої емансипації або жіночого визволення (妇女解放), які зародилися ще в контексті руху "4 травня" 1919 р., базуються на критиці феодалних утисків і акцентують на соціальній нерівності за класовою (а не ґендерною) приналежністю. Цьому, на думку Чжан Юйнена, значною мірою сприяв "державний фемінізм" і марксистська теорія, згідно з якою жіноче визволення є складником соціальної революції і "загального визволення людини" [21, с. 86].

Утім, багато дослідників відзначають національну специфіку китайського фемінізму. Так, Е. Сінецька, спираючись на праці китайських науковців, висуває припущення про відсутність у китайському фемінізмі підґрунтя для конфронтації між чоловіками й жінками, що своєю чергою сприяє більш природному переходу від феміністичних до ґендерних студій. До того ж, мультидисциплінарне вивчення жіночого питання у Китаї "не є цариною суто жіночої діяльності", чоловіки активно долучаються до аналізу відповідних проблем. Насамкінець простежується тенденція зв'язку феміністичних / ґендерних студій із національним корінням, що підкреслюється в монографії тайванської соціологині Люй Сюлянь "Неофемінізм" [14]. Авторка наголошує, що в конфуціанській традиції головним є усвідомлення особистістю власного обов'язку перед суспільством, тому не варто обмежуватися питанням рівноправ'я, необхідно говорити про обов'язки жінок перед суспільством, тобто дотримуватись

співвідношення категорій прав і обов'язку, спрямованих на розвиток потенційних здібностей людини [14, с. 139]. Не всі китайські науковці підтримують таку позицію, звинувачуючи Люй Сюлянь у консерватизмі. Проте, чимало з них переконані, що національна культура (у її критичному переосмисленні) може стати підґрунтям для розвитку ґендерних студій в Китаї. Сутність гуманізму в китайській філософії, підкреслює Лін Чан, полягає у гармонійній єдності Інь і Ян, що репрезентують жіночий і чоловічий первні [1, с. 153]. На цьому ґрунтуються ідеї сучасної феміністки Чжоу І про взаємодоповнюваність відмінностей між чоловіками і жінками та необхідність їхнього гармонійного співіснування [1, с. 152].

Отже, до початку 80-х рр. ХХ ст. у свідомості китайців сформувався ідеологічно мотивований і національно зумовлений комплекс уявлень про сутність і шляхи розв'язання жіночого питання. З одного боку, він став певним досвідом для запровадження феміністичного дискурсу в китайський науковий простір. З іншого – цей комплекс потребував кардинального критичного перегляду в період засвоєння численних теорій західного фемінізму. Відтак, розвиток феміністичної критики (а згодом і ґендерного аналізу) у китайському літературознавстві виявився складним процесом, що включає постійне порівняння китайських і західних уявлень про сутність відповідних стратегій вивчення жіночої творчості. Значною мірою це стосується термінології, яка з'явилась у Китаї внаслідок перекладу з англійської або, рідше, інших європейських мов. Різні інтерпретації й досить довільне вживання багатьох основних термінів ускладнює розуміння ідей китайських літературознавців, тому майже кожне їхнє дослідження починається з тлумачення базових понять. Варто зупинитися на них.

Термін "фемінізм" з'явився у Китаї у 20-ті рр. ХХ ст. у контексті руху "за нову культуру" і мав багато варіантів перекладу. Зрештою до наукового обігу увійшли два з них: *女权主义* (ключове поняття *女权* – "жіночі права, жіноче рівноправ'я" [6, с. 1503]) і *女性主义* (ключове поняття *女性* – "жіноча стать; особа жіночої статі" [6, с. 1504]). Перший варіант пов'язують із західними теоріями фемінізму та жіночими рухами і вживають на позначення відповідних явищ, як то *女权主义文学理论* "феміністична теорія літератури", *女权运动* "феміністський рух" [18, с. 124]. У 80-ті рр. цей термін в широких наукових колах сприймають досить упереджено, розуміючи як боротьбу за владу та "саморекламу" радикально налаштованих жінок [15, с. 20], або ж боротьбу за жіночі права суто у суспільно-політичному сенсі [7, с. 15]. Натомість літературознавці віддають перевагу більш нейтральному терміну *女性主义*. За ним закріпилося значення "ідейно-культурного напрямку та суспільної практики, де із чітких жіночих позицій критично переосмислюється система патріархату та маскуліноцентрична культура" [22, с. 10]. Окрім того, береться до уваги формування жіночої суб'єктивності, зміна концепції жінки як "другої статі", зрештою – досягнення культурного простору гармонійного співіснування статей. Як бачимо, у феміністичній концепції китайського літературознавства імпліцитно окреслюється ґендерна проблематика.

Концептуалізація поняття "жіноча література" та його термінологічна сутність дотепер викликає дискусії в Китаї. Найбільш уживаним став термін *女性文学* (*女性* "жіноча стать" + *文学* "література"), який, тим не менш, не набув чіткої дефініції. Професор Цзінь Веньє називає його найбільш суперечливим і багатозначним поняттям у сучасному літературознавстві. Так, під "жіночою літературою" різні дослідники розуміють: 1) твори, написані жінками із зображенням жіночого життя; 2) твори, що відображають особливості жіночого життя, незалежно від статі автора;

3) будь-які твори, написані жінками, незалежно від тематики й стилю письма; 4) твори, написані жінками, які відображають особливості жіночої свідомості [7, с. 16]. Перелік можна продовжити. Проте, останнім часом китайські літературознавці схиляються до вживання терміна *女性文学* у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні "жіноча література" включає всі твори, написані жінками, від давнини дотепер; у вузькому – жіночі твори ХХ ст., які втілюють принципи гуманістичного мистецтва [17, с. 3]. Найчастіше звертаються саме до вузького значення, мотивуючи це тим, що від початку ХХ ст. відбувається "пробудження жіночої свідомості", яка уможливила відокремлення феміністичного дискурсу в літературі від домінуючого маскуліного. Лі Сюйцзін називає жіночу свідомість важливим поняттям у феміністичній критиці, оскільки саме вона визначає "ментальну основу жіночої літератури" [11, с. 90]. Жіноча свідомість, на думку дослідниці, розкриває суто жіноче сприйняття власної природи, оцінки власного суспільного становища та оточуючої дійсності. Більшість китайських дослідників пристають до такого погляду і вважають "пробудження жіночої свідомості" на початку ХХ ст. відправним пунктом повноцінної жіночої творчості. Водночас є й прихильники вживання терміна "жіноча література" у широкому значенні. Так, Ван Чуньжун зазначає, що стаття автора вказує "не лише на біологічні відмінності, а насамперед на відмінності способу життя, психології, естетики, а отже і художньої творчості" [19, с. 12]. Подібної думки дотримується і Лю Цзє, яка у своєму ґрунтовному дослідженні "Китайське жіноче письмо: історія розвитку етнокультурного мислення" використала термін "жіноче письмо" (*女性写作*) у широкому значенні "жіночої літератури". Авторка підкреслює, що твори письменниць-жінок відтворюють жіночу психологію і спосіб життя, незалежно від часу їх написання [16, с. 12].

У 80-ті рр. ХХ ст. поширюється термін *女性主义文学* ("феміністична література"). Спочатку він вживається як синонім до поняття *女性文学* ("жіноча література"), і згодом набуває вузького значення. Жень Імін не бачить по суті різниці між цими поняттями, лише зазначає, що феміністичній літературі притаманна більш гостра й радикальна критика патріархату, тобто письменниці-феміністки у своїх творах "виступають проти традиційної системи міжстатевих стосунків і прагнуть деконструювати основи маскуліноцентричної культури" [22, с. 10]. Подібної думки дотримується Цяо Іґан, наголошуючи, що феміністична література у Китаї виникла на спільній ідейній основі (рівності статей) з жіночою, але під значним впливом західних теорій фемінізму, що позначилося на її нарративних стратегіях [17, с. 3]. Проте останнім часом китайські учені схиляються ставити на перше місце ґендерну проблематику феміністичної літератури, а не лише її "радикальний критичизм". Так, професор Цзінь Веньє вважає феміністичну літературу одним із "явищ ґендерної культури" (*性别文化现象*). На його думку, цінність цієї літератури визначається, з одного боку, її деструктивним і руйнівним характером, а з іншого – активною участю у творенні нової концепції відносин між статями [8, с. 15]. Отже, термін "феміністична література" набуває значення ґендерно мотивованого, радикального дискурсу жіночої літератури.

1993 р. у Тяньцзіньському педагогічному університеті на феміністському семінарі, що проводився з ініціативи Китайського осередку Центру соціологічного вивчення жінок (CSWS), до наукового обігу було введено поняття "ґендер" (*gender*) та започаткована дискусія про сутність ґендерного підходу у феміністичних студіях. Сам термін зазвичай перекладають як *社会性别* "соціальна стать",

інколи з уточненням *社会文化性别* "соціально-культурна стать", протиставляючи його біологічній статі *生物性别* [3, с. 8; 13, с. 206; 11, с. 93]. Водночас у наукових текстах зустрічаються і скорочені відповідники *性* "стать" і *性别* "гендер". Так, Лі Сяоцзян у статті "Про багатозначність поняття *Gender* у перекладі" доводить, що у китайській мові слово *性* позначає фізичну стать, а *性别* вказує на соціальне становище, зумовлене відповідною статтю. Гендерна ідентичність *性别身份* по суті є неоднорідною і поєднує в собі природну й соціальну статі. У їх нероздільності Лі Сяоцзян бачить китайську специфіку поняття "гендер" [10, с. 8]. Тепер у китайському літературознавстві паралельно розвиваються дві тенденції осмислення і вживання поняття "гендер". Перша з них – сприйняття гендеру, як терміна, запозиченого із західної гуманітаристики, і тлумачення відповідно до праць Е. Оуклі, Р. Столлера, Г. Рубін, Дж. Скотт, Б. Хукс та ін. [13, с. 203–205]. Друга тенденція засвідчує прагнення науковців підкреслити принципову різницю традиційного китайського та західного підходів до розуміння відносин між статями. Китайські дослідники намагаються пояснити значення "гендеру" і "гендерних відносин" крізь призму традиційних філософських учень, зокрема концепції Ін-Ян, яка відображає "ситуативність світосприйняття" китайців. Поступлюється думка про істину як мінливість, постійне перетікання протилежностей одна в одну, "тому Ін-Ян не дорівнюють біному жіноче-чоловіче" [2, с. 30]. Китайська дослідниця Ян Сяоянь доводить, що у культурі Піднебесної поняття *性* "стать" здавна було складною філософською категорією, котра у різні часи виражала: 1) сутність людської природи; 2) моральні якості (схильність людини до добра чи зла); 3) психологічні характеристики (свавілля, примхливість); 4) апелювання до "правди" (складне поєднання почуттів); 5) пристрасть між чоловіком та жінкою [4, с. 137–138]. Отже, поняття "стать" у сучасній китайській культурі важко інтерпретувати як суто біологічне, тому не варто розділяти і протиставляти терміни "стать" і "гендер". Окрім того, Ян Сяоянь, спираючись на роботи Р. Еймса, зауважує, що в етичних настановах даосизму (а зрештою і конфуціанства) найважливішим є вдосконалення природи "абстрактної людини", яка повинна володіти усіма "взаємодоповнюючими характеристиками, котрі розташовуються між двома полюсами Ін та Ян", у той час, як західна культура схильна ділити їх на маскулінні й фемінінні [4, с. 141]. Отже, китайська модель міжстатевих відносин ґрунтується на принципах рівноваги і гармонії, а не поляризації та протиставлення. Тож і в сучасних китайських гендерних дослідженнях з'являється тенденція домінування загальнолюдських гуманістичних принципів над статево-рольовими. Це, своєю чергою, формує в наукових колах уявлення про жіночу літературу як таку, що приховує трансгендерну свідомість *超性别意识* і трансгендерне світобачення *超性别视角*, а отже відтворює сенс та естетику не лише суто жіночого буття, але і його загальнолюдську складову [22, с. 10].

Говорячи про формування термінологічної системи сучасного китайського гендерного літературознавства не можна обійти увагою особливе явище, яке характеризує процес адаптації в Китаї іншопольованих художніх концепцій. Ідеться про послідовне вживання китайськими гендерологами символічних понять, що виражають ті чи інші особливості жіночої літератури, а за своїм функціональним призначенням наближаються до термінів. Такими поняттями є яскраві образи західної літератури і літературної критики (переважно феміністичної), які в китайському культурному середовищі набувають нової

ідейно-виражальної спроможності. Отже, формується своєрідна образно-понятійна підсистема, яка синтезує китайські й західні уявлення про природу жіночої творчості. Найбільш промовистими і широко вживаними є такі образи як біблійна *Єва*, *Нора* з п'єси Г. Ібсена "Ляльковий дім", *дзеркало* із психоаналітичної теорії Ж. Лакана, *Задзеркалля* з відомої філософської казки Л. Керрола, *"чиста сторінка"* з однойменної новели Ісака Дінесена тощо. Зупинимось докладніше на останньому.

Символічний образ "чистої сторінки" з'являється у працях китайських дослідників жіночої літератури після знайомства зі статтю американської феміністки Сюзан Губар "Чиста сторінка та проблеми жіночої творчості" [5]. Авторка звертається до відомої новели Ісака Дінесена (справжнє ім'я Карен Бліксен), у якій розповідається про старовинний монастир кармеліток у Португалії, де здавна ткали льняні простирадла для першої шлюбної ночі принцев королівського двору. Одну з галерей монастиря прикрашають золоті рами, в яких виставлені фрагменти білих простирادل зі слідами, що засвідчують цнотливість наречених. Під кожною рамою знаходиться табличка з іменем принцеси. Серед цих полотен вирізняється одне, яке викликає найбільшу цікавість мешканок і відвідувачів монастиря – чисте, сніжно-біле полотно з табличкою без імені. С. Губар вбачає у монастирській галереї символічний образ "бібліотеки жіночої літератури", де кров – це чорнила, а простирадла – сторінки жіночих текстів. Образ "чистої сторінки", на думку дослідниці, показує жіночу ідентичність (включаючи і творчу) у патріархальному суспільстві як "порожнечу і пасивність" [5, с. 265]. Водночас "чиста сторінка" – це "акт жіночої непокори", що уможливило вільне самовираження безіменної принцеси, яка відмовляється "писати те, що від неї очікують" [5, с. 265]. У такому контексті невисловлена жіноча історія передбачає низку альтернативних сценаріїв, а отже показує необмеженість жіночої творчої спроможності.

Зазначений образ виявився близьким і зрозумілим для китайських дослідників, які віднайшли у власній історії подібний зразок "чистої сторінки". Ідеться про так звану "надгробну стелу без написів" (无字碑), зведену на могилі танської імператриці У Цзетянь (武则天, 624–705). Сучасні дослідники висувають безліч припущень, чому найвладостійніша й авторитарніша жінка в історії Китаю не залишила жодних настанов, які б могли бути викарбувані на її надгробній стелі. Одна з найпоширеніших версій приписує танській імператриці передсмертне волевиявлення: "Усі мої досягнення й прорахунки залишаю на розсуд нащадкам" (己之功过, 留待后人评说). Ця фраза, на думку Лі Хуна, засвідчує мудрість легендарної жінки, яка в такий спосіб уникла визнання власних помилок [9, с. 156]. У руслі ідей С. Губар трактують "стелу без написів" представниці феміністичної критики. Так, Лін Сяюнь припускає, що У Цзетянь усвідомлювала марність будь-яких власних висловлювань, оскільки вони приречені бути "перекрученими, спотвореними або проігнорованими у домінуючій традиції чоловічого коментування" [13, с. 231]. Лін Данья вказує на подвійну природу мовчання імператриці. Насамперед, воно розкриває сутність онтологічного становища жінки в історії Китаю, а також у традиційній китайській культурі. У Цзетянь скористалася своїм правом "інтерпретувати історію, давати настанови, присвоювати імена" (Поняття "присвоєння імен" (命名) апелює до однієї з основних концепцій конфуціанства – виправлення імен (正名). Вона передбачає, зокрема, правильний розподіл правителем чи сановниками нагород і покарань, щоб уникнути

взаємних непорозумінь і руйнування встановленого порядку. У трактаті Конфуція "Бесіди й судження" сказано: "Коли імена не відповідають сутності, [тоді] й судження неправильні; коли судження неправильні, [тоді] й справи не виконуються", однак після її смерті усе це було втрачено, тому "вона, як і будь-яка інша жінка, що взяла участь в історичному поступі, зрештою перетворилася на мізерну жертву "історичної інтриги", приречену бути замовчуваною, знівельованою і знищеною" [12, с. 56]. Тому визначником її діяльності стає "порожнеча", "чиста сторінка", яка приховує множинність невисловлених сценаріїв буття непересічної жінки. Окрім цього, "мовчання" У Цзетянь є певним викликом конфуціанської традиції вписування посмертного імені (Посмертне ім'я, або посмертний титул (谥号) надавався правителям, чиновникам і шляхетним особам у давньому Китаї і ніс у собі характеристику правління володаря) правлячої особи у загальний дискурс імператорської влади у Китаї. Їй вдалося перервати патріархальну традицію й залишити у ній свою "порожнечу", "чисту сторінку", продемонструвавши жіноче неприйняття наявних способів вербального самовираження [12, с. 56–57]. Отже, у сучасних китайських ґендерних студіях символічний образ "чистої сторінки" синтезує історію португальської безіменної принцеси й легендарної китайської імператриці, що закріпилося у двох основних значеннях: 1) репрезентація необмежених імпліцитних творчих можливостей жіночої літератури; 2) виявлення жіночого дискурсу "мовчання", "порожнечі" у великій (чоловічій) історії й культурі.

Висновки. У межах однієї статті важко вичерпати всі проблемні моменти, які спостерігаються у процесі формування й розвитку термінологічної системи китайського ґендерного літературознавства. Проте, уже проаналізований матеріал дає підстави зробити висновок про складність і незавершеність цього процесу. Натепер навіть базові терміни не набули однозначності і провокують китайських ґендерологів до балансування між західними й китайськими уявленнями про природу відносин між статтями. Смысловая варіативність основних понять, з одного боку, ускладнює розуміння ґендерних студій і потребує пояснень щодо актуалізації тих чи інших значень, а з іншого – уможливиле вільний вибір індивідуальних дослідницьких стратегій. Формування образно-символічної підгрупи "термінів" дає можливість китайським літературознавцям поєднати раціональну й емоційну складову аналітичного процесу й наблизити його до китайської традиції оцінювання художніх текстів.

Список використаної літератури

1. Лін Ч., Лю Б., І Ц. Китай // Антологія Феміністичної філософії. – Київ: Основи, 2006. – С. 143–154.
2. Маслов А. А. Китай: Укрощение драконов. Духовные поиски и сакральный экстаз. – Москва: Алетейа, 2003.
3. Синецкая Э. А. О национальных особенностях китайского феминизма // Общество и государство в Китае. – Т. XXXLII. – Москва: Вост. лит., 2007. – С. 335–352.
4. Ян С. Гендерные отношения в китайской культуре в зеркале Инь и Ян // IV чтения, посвященные 70-летию со дня рождения проф. В.А. Карпова: Сборник научных статей: В 2 ч. – Минск: РИВШ, 2010. – Ч.2. – С. 136–142.
5. Gubar S. "The Blank Page" and the Issues of Female Creativity // Lectora. – 2014. – 20, P. 249–269 pp. URL: https://ddd.uab.cat/pub/lectora/lectora_a2014n20/lectora_a2014n20p249.pdf
6. 汉俄大词典. 顾柏林主编. 上海: 上海外语教育出版社. – 2009.
7. 金文野. 中国现当代女性主义文学论纲. 北京: 中国社会科学出版社. – 2011.
8. 金文野. 中国当代女性主义文学的文化价值. 艺术广角. – 2010. – 2期. – 15–18, 50页.
9. 李宏. 中国历史悬案. 北京: 北京燕山出版社. – 2010.
10. 李小江. 文化、教育与性别——本土经验与学科建设. 南京: 江苏人民出版社. – 2002.
11. 李旭琴. 女性意识在女性创作中的流变与深化. 赣南师范学院学报. – 2010. – 第2期. – 91–94页.

Natalia Isaieva, Doctor of Philology, Associate Professor

12. 林丹娅. 当代中国女性文学史论. 厦门: 厦门大学出版社. – 2003.
13. 林晓云. 第二性的权力话语——中国当代女性主义文学批评形态特征论. 北京: 中国市场出版社. – 2010.
14. 吕秀莲. 新女性主义. 高雄: 敦理出版社. – 1986.
15. 刘红卫. 女性主义文学批评在中国的发生和发展. 黄石理工学院学报. – 2010. – 2月. – 第27卷. – 20–27页.
16. 刘洁. 中国女性写作文化思维嬗变史论. 北京: 中国社会科学出版社. – 2008.
17. 女性文学教程/ 乔以钢、林丹娅主编. 石家庄市: 河北教育出版社. – 2007.
18. 宋敬敬、牛瑞莲. 二十世纪女权主义在中国的发展. 辽宁行政学院学报. – 2009. – 第11卷. – 第8期. – 124–125页.
19. 王春荣. 新女性文学论纲. 沈阳: 辽宁大学出版社. – 1995.
20. 臧健. 对八十年代中期中国妇女史研究的反思. 中华女子学院学报. – 1999. – 8月. – 62–65页.
21. 张玉能. 女性主义文论与当代中国文论建设. 文艺理论研究. – 2010. – 第1期. – 86–93页.
22. 中国当代女性文学简史. 任一鸣编著. 桂林: 广西师范大学出版社. – 2009.

References

1. Ling, Ch., Liu, B., Yi C. (2006). Kytay [China]. *Antolohiya feministychnoyi filosofiyi*. Kyiv: Osnovy, pp. 143–154. (In Ukr.).
2. Maslov, A. A. (2003). *Kitay: Ukroshcheniye drakonov. Dukhovnyye poiski i sakral'nyy ekstaz*. [China: Dragons taming. Spiritual quest and sacred ecstasy]. Moskva: Aleteya. (In Russ.).
3. Sinetskaya, E. A. (2007) O natsional'nykh osobennostyakh kitayskogo feminizma [On the national characteristics of Chinese feminism]. *Obshchestvo i gosudarstvo v Kitaye*. Vol. XXXLII. Moskva: Vost. lit., pp. 335–352. (In Russ.).
4. Yan, X. (2010). Gendernyye otnosheniya v kitayskoy kul'ture v zerkale In' i Yan [Gender relations in Chinese culture in the aspect of Yin-Yang theory]. *IV chteniya, posvyashchennyye 70-letiyu so dnya rozhdeniya prof. V. A. Karpova: Sbornik nauchnykh statey: V 2 chastyakh*. Minsk: RIVSH, Ch.2., pp. 136–142. (In Russ.).
5. Gubar, S. (2014). "The Blank Page" and the Issues of Female Creativity. *Lectora*, 2014, pp. 249–269. https://ddd.uab.cat/pub/lectora/lectora_a2014n20/lectora_a2014n20p249.pdf
6. *Han-E da cidian* [Chinese-Russian dictionary]. (2009) Ed. by Gu Bolin. Shanghai: Shanghai waiyu jiaoyu chubanshe.
7. Jin, W. (2011). *Zhongguo xiandangdai nüxingzhuyi wenxue lungang* [An Essay on Contemporary Chinese feminist literature]. Beijing: Zhongguo shehui kexue chubanshe. (In Chin.).
8. Jin, W. (2010). *Zhongguo dangdai nüxingzhuyi wenxue wenhua jiazhi* [The cultural value of contemporary Chinese feminist literature]. *Yishu guangjiao*, 2, pp. 15–18, 50. (In Chin.).
9. Li, H. (2010). *Zhongguo lishi xuan'an* [Open issue in Chinese history]. Beijing: Beijing yanshan chubanshe. (In Chin.).
10. Li, X. (2002). *Wenhua, jiaoyu yu xingbie—bentu jingyan yu xueke jianshe* [Culture, education and gender: local experience and discipline building]. Nanjing: Jiangsu renmin chubanshe. (In Chin.).
11. Li, X. (2010). *Nüxing yishi zai nüxing chuanguo zhong de liu bian yu shenhua. Gannan shifan xueyuan xuebao*, 2, pp. 91–94. (In Chin.).
12. Lin, D. (2003). *Dangdai zhongguo nüxing wenxue shi lun* [A History of Contemporary Chinese Women's Literature]. Xiamen: Xiamen daxue chubanshe. (In Chin.).
13. Lin, X. (2010). *Dier xingde quanli huayu—zhongguo dangdai nüxing zhuyi wenxue piping xingtai tezheng lun* [Power and Discourse of the Second Sex. The Theory of Morphological Characteristics on Chinese Feminist Literary Criticism]. Beijing: Zhongguo shichang chubanshe. (In Chin.).
14. Lu, X. (1986). *Xin nüxing zhuyi* [New Feminism]. Gaoxiong: Dunli chubanshe.
15. Liu, H. (2010). *Nüxing zhuyi wenxue piping zai Zhongguode fasheng he fazhan* [The occurrence and development of feminist literary criticism in China]. *Huangshi ligong xueyuan xuebao*, 2 (27), pp. 20–27. (In Chin.).
16. Liu, J. (2008). *Zhongguo nüxing xiezuo wenhua siwei shanbian shi lun* [The history of the transformations of cultural thinking in Chinese women's writing]. Beijing: Zhongguo shehui kexue chubanshe. (In Chin.).
17. *Nüxing wenxue jiaocheng* [Women's literature course] (2007). Ed. by Qiao Yigang, Lin Danya. Shijiazhuang: Hebei jiaoyu chubanshe. (In Chin.).
18. Song, J., Niu, R. (2009) *Ershi shiji nüquan zhuyi zai zhongguode fazhan* [The development of feminism in China in the 20th century]. *Liaoning xingzheng xueyuan xuebao*. Vol. 11, no 8, pp. 124–125. (In Chin.).
19. Wang, Ch. (1995). *Xin nüxing wenxue lungang* [An outline of new women's literature]. Shenyang: Liaoning daxue chubanshe. (In Chin.).
20. Zang, J. (1999). *Dui bashi niandai zhongqi Zhongguo funü shi yanjiude fansi* [Reflections on the Study of Chinese Women's History in the Mid-1980s]. *Zhonghua nüzi xueyuan xuebao*, 8, pp. 62–65. (In Chin.).
21. Zhang, Yu. (2010). *Nüxing zhuyi wenlun yu dangdai Zhongguo wenlun jianshe* [Feminist literary criticism and the construction of contemporary Chinese literary theory]. *Wenyi lilun yanjiu*, 1, pp. 86–93. (In Chin.).
22. *Zhongguo dangdai nüxing wenxue jian shi* [A brief history of contemporary Chinese women's literature] (2009). Ed. by Ren Yiming. Guilin: Guangxi shifan daxue chubanshe. (In Chin.).

Надійшло до редколегії 04.04.21

ORCID: 0000-0002-8458-4650

e-mail: inattalia@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF GENDER TERMINOLOGY DEVELOPMENT IN THE MODERN CHINESE LITERARY CRITICISM

This article is devoted to the cause of semantic ambiguity of Chinese gender terminology by the example of the most controversial concepts, such as "feminism", "gender", "feminist literature", "women's literature", "women's writing". The author pays attention to the socio-historical context, perception of Western feminist theories and actualization of traditional Chinese Philosophic Doctrines, as well as the unique phenomenon of "figurative terminology" creation.

In this research, the author used cultural-historical and typological methods, as well as the method of semantic and contextual analysis.

The development of a feminist (and later gender) trend in Chinese literary criticism began in the early 1980s. This process took place under the influence of three factors: 1) communist ideology and "state feminism"; 2) the spread of Western theories of feminism; 3) traditional Chinese concepts of gender relations. Chinese researchers were borrowing terms by translating them from English or other European languages. However, the process of semantic adaptation of new concepts was quite complex and had its own features. In particular, Chinese scholars sought to avoid a radical opposition of "the masculine and feminine principles" in the semantics of new terms. Instead they were trying to implement the Chinese philosophical concept of complementing the categories of Yin and Yang, which reflects the "situational worldview" of the Chinese people.

One of the special phenomena of Chinese gender literary criticism is the development of "figurative concepts." Such concepts are vivid images of Western literature and literary criticism, which are gaining new meaning in the Chinese cultural environment. In particular, the concept of "The Blank Page", suggested by S. Gubar to denote female identity in a patriarchal society, is associated by Chinese scholars with the activity of Tang Empress Wu Zetian and her "Wordless Tomb Stele".

The author concluded that the process of the gender terminology development in Chinese literary criticism is not complete, it balances between the new Western and traditional Chinese concepts of gender relations.

Keywords: Chinese literary criticism, feminism, gender, women's literature, feminist literature, "The Blank Page".

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ CASE STUDY В КУРСІ "ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В МЕДІА: ЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ"

Присвячено проблемі використання підходу CASE STUDY в курсі "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція", що пропонується студентам-магістрам зі спеціалізацією "Медіалінгвістика". Обстоюється думка про методологічну доцільність використання підходу в навчанні, що зумовлено його адаптованістю до інтегрованих дисциплін, де об'єктами аналізу слугують як факти реального життя, так і їхня медійна репрезентація, а також визнається кілька ефективних рішень у розв'язанні проблемних завдань. Курс "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція" міждисциплінарний, що уможливорює ефективне застосування аналітичного потенціалу підходу CASE STUDY. Також репрезентується навчально-методичний комплекс, розроблений за тематикою курсу в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Вибір аналітичного матеріалу умотивований тим, що сучасні війни ведуться насамперед в інформаційному просторі, де безпечно і небезпечно свідомо зрощуються в медійних потоках, тому є гостра потреба навчитися їх розрізняти. Тематика лекцій корелює із проблемами інформаційної патогенності. У безпекових контекстах вона постає як результат порушення правових підстав інформаційної діяльності, так і комунікаційних норм, коли мають місце різного роду психоекологічні девіації, що знищують довіру до інституційної інформації, руйнують традиційні ціннісні парадигми, вірування, соціалізовану рефлексію на інформаційні впливи перетворюють на паніку, масову агресію чи байдужість тощо. У курсі систематизуються знання студентів про еволюційну динаміку вимог до безпечної інформаційної репрезентації, зокрема й в аспекті її сучасних стандартів у медіа, вивчається безпекова специфіка традиційного та актуального фактчекінгу, аналізуються різномасштабні одиниці стратегічно важливої інформації, типи вербальної маніпуляції. Курс спрямований на підвищення медіакультури безпечної комунікації, передбачає формування вмінь розпізнавати стратегічний контент, імplementований у сучасні державні стратегії жорсткої, м'якої та розумної сили, особливу увагу в навчанні приділено процесам інформаційної соціалізації за участі комунікаційних технологій. Специфіка курсу об'єктивує потребу в оновленні методологічних підходів та аналітичних інструментів дослідження медіатекстів. Частково ця проблема розв'язується шляхом залучення методологічного ресурсу CASE STUDY.

Ключові слова: CASE STUDY, інформаційна безпека, лінгвістична компетенція, медіалінгвістика.

Вступ. Мета статті – методологічно репрезентувати курс "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція" на основі підходу CASE STUDY.

Досягнення мети пов'язане з розв'язанням таких завдань:

- подати стислу інформаційну довідку про методологічну специфіку підходу CASE STUDY;
- проаналізувати міжнародний досвід його використання в навчальному процесі під час підготовки фахівців різного освітнього профілю;
- обґрунтувати методологічну доцільність застосування підходу CASE STUDY у підготовці студентів-магістрів зі спеціалізацією "Медіалінгвістика";
- репрезентувати навчально-методичний комплекс з курсу "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція" на основі підходу CASE STUDY.

Об'єктом дослідження слугувала методологічна здатність підходу CASE STUDY забезпечити навчальні цілі курсу "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція", що пропонується студентам-магістрам зі спеціалізацією "Медіалінгвістика".

Авторська версія курсу сформувалася в річищі мовознавчих досліджень специфіки різних аспектів діяльності медіа, зокрема й безпекових, що мають важливе стратегічне значення, пов'язані з внутрішньою й зовнішньою динамікою існування держави, ціннісними пріоритетами громадян України й високими стандартами підготовки майбутніх фахівців із сучасної лінгвістичної медійної проблематики. Цей курс поглиблює знання студентів з інших курсів медіалінгвістичного профілю, таких як політична лінгвістика, бізнес-лінгвістика, комунікативні стратегії в медіа, медійна жанрологія тощо.

Вибір аналітичного матеріалу вмотивовано тим, що сучасні війни ведуться насамперед в інформаційному просторі, де безпечно і небезпечно свідомо зрощуються в медійних потоках, тому є гостра потреба навчитися їх

розрізняти. Така навчальна мета стала засадничою у формуванні курсу. Тематика лекцій корелює із проблемами інформаційної патогенності. У безпекових контекстах вона постає як результат порушення правових підстав інформаційної діяльності й комунікаційних норм, коли мають місце різного роду психоекологічні девіації, що знищують довіру до інституційної інформації, руйнують традиційні ціннісні парадигми, вірування, соціалізовану рефлексію на інформаційні впливи перетворюють на паніку, масову агресію чи байдужість тощо.

Зокрема, у курсі розглядаються правові підстави безпечної інформаційної діяльності медіа в Україні. Історично теорія інформаційної безпеки формувалася насамперед як частина аналітичної бази точних наук, проте на чинному етапі розвитку вона містить потужні кластери суспільно важливої інформації гуманітарного спрямування, що перебуває й у полі філологічної компетентності. Так, щодо розгляду правових підстав інформаційної діяльності в Україні зауважимо, що вони гарантуються й забезпечуються Конституцією України, Законом України "Про Інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України", Законами України "Про інформацію", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про телебачення і радіомовлення", "Про авторське право та суміжні права", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів", "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", "Про кінематографію", "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення", "Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України", Основами законодавства України про культуру тощо. Самий перелік цих документів свідчить про його безпосередній зв'язок із медійною практикою, до того ж з урахуванням мультимодальності інформаційної репрезентації, що забезпечується не тільки аудіальними чи візуальними

потужностями медіаресурсу, а й інноваційним жанровим різноманіттям (сайти, блоги, чати, галереї, ігри, аудіовізуальні символічні дії). Навички в лінгвістичному аналізі такого контенту під кутом зору безпекових пріоритетів формуються у практичній частині курсу.

Разом із принципами правової регламентації систематизуються знання студентів про еволюційну динаміку вимог до безпечної інформаційної репрезентації, зокрема й в аспекті її сучасних стандартів у медіа. Також вивчається безпекова проблематика з огляду на редакторську специфіку традиційного й актуального фактчекінгу інформаційних потоків, аналізуються різномасштабні одиниці стратегічно важливої інформації – наративи, гранд-нاراتиви та малі наративи. До розгляду залучаються й різні типи вербальної маніпуляції.

Методологія дослідження. Курс спрямований на підвищення медіакультури безпечної комунікації, передбачає формування вмінь розпізнавати стратегічний контент, імплементований у сучасні державні стратегії жорсткої, м'якої та розумної сили. Особливу увагу в навчанні приділено процесам інформаційної соціалізації за участі комунікативних технологій, розглядаються моделі об'єднання фейкової інформації з емоційними впливами та даються знання з нарративного аналізу медійного дискурсу, спрямовані на виявлення безпекового контенту. Інноваційна природа курсу об'єктивувала потребу в оновленні методологічних підходів, у межах яких було використано CASE STUDY.

А. Долгоруков дає таке визначення: "Метод *case study*, або метод конкретних ситуацій (від англійського *case* – випадок, ситуація) – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, що ґрунтується на навчанні шляхом розв'язання конкретних завдань – ситуацій (рішення кейсів)" [3]. Цей метод почали використовувати в 1870-ті рр. у Гарвардській школі права, а з початку ХХ ст. він утвердився як основний методологічний підхід у бізнес-навчанні через те, що сформувався запит на аналіз реального динамічного, а не з лекцій і підручників досвіду втілення бізнес-проектів. Це стимулювало більшу увагу до окремих випадків ведення успішного бізнесу. У межах такого підходу об'єктами аналітичного осмислення почали ставати люди, групи, рішення, інституції тощо.

Провідний дослідник методу Дж. Геррінг визначає кейс-стаді як "глибинне вивчення одиної ситуації з метою осмислення ширшого набору (подібних) випадків" [9], коли опрацювання одиної чи навіть унікальної ситуації явно або імпліцитно дає змогу дійти певних узагальнень. Стратегія роботи з інформацією є проміжною ланкою між отриманням винятково контекстних знань і виведенням загального судження. За умови використання цього підходу до інформації, кожний випадок цікавить не так сам по собі, а радше як приклад певної закономірності, що визначає цілий "клас подій" [8, с. 18]. З огляду на це, кейс-стаді – це особливий спосіб вибору ситуацій для аналізу. Водночас ситуація чи кейс – обмежений просторово феномен (наприклад, національна держава), що аналізується ще й в конкретних часових координатах [9]. Основною відмінністю від традиційних досліджень науковці вважають можливість зіставляти теоретичні підходи з реальними життєвими колізіями [1].

Значна увага приділяється й каузальним механізмам цих ситуацій. Як результат постає значна кількість швидкозмінюваних параметрів, релевантних із причинним шаром кейсу і тих, що активують ці механізми. Статистичні методи аналізу не враховують цих чисельних проміжних контекстних умов [8, с. 21].

Попри те, що нині метод CASE STUDY використовується насамперед у процесі вивчення іноземної мови для фахової комунікації, наразі накопичується досвід успішного

використання кейсової технології в навчанні фахівців з економіки, бізнесу, медицини, фармакології, політології, соціології, виокремлюються і стратегічні кейси [10].

Міжнародний досвід використання методу в різних наукових сферах виявив, що потенціал CASE STUDY є перспективним для тих навчальних курсів, де мають місце плюралістичні моделі істинності інформації, коли правильними можуть бути кілька відповідей і коли наперед виступає мета навчити студентів креативно мислити в широкому комунікативному полі проблемних завдань і шляхів їх розв'язання. До таких навчальних курсів уналежнюємо й "Інформаційну безпеку в медіа: лінгвістичну компетенцію".

Цікавим аспектом підходу є також увага до різних виявів змагальності у фахових комунікаціях і механізмів забезпечення інформаційної конкурентоспроможності в діяльності паблік-релейшн, де є багато можливостей для вербального впливу, зокрема і сугестивного.

В умовах гіперконкурентності успішність будь-яких масштабних державних стратегій, зокрема й безпекових, стає неможливою без залучення нових інструментів. Через це різні форми експансії здійснюються й у межах культурних, освітніх, екологічних, гуманітарних подій. Згадаємо висловлення В. Зеленського про те, що лідерами в сучасному світі є не ті держави, які мають надсучасну потужну зброю, а ті, що мають вакцину від ковіду; і численні факти безпрецедентного заохочення лікарів і медичного персоналу до працевлаштування в різних країнах світу; комунікаційні кампанії з репрезентації вакцин; маніпуляції, втілені в політичних гаслах, під час виборів у державні та місцеві органи влади тощо. Цілком очевидно, що подібні ситуації з життя мають аналізуватися й щодо безпекового контенту на підставі його лінгвістичного аналізу.

Водночас за сучасних умов подібний стратегічний менеджмент маловивчений як комунікативна практика у глобалізаційних контекстах (Bennett, Levy, Hitt). Зокрема, у поле аналізу потрапляє й царина інформаційного простору, де використовуються сучасні інтернет медіатехнології, розроблені такими інформаційними монстрами, як Google чи меншими учасниками інформаційного ринку, як РУНЕТ чи УКРНЕТ [11].

Також у методологічних джерелах наголошується на властивому CASE STUDY колегіальному стилі обговорення кожної проблемної ситуації, коли суб'єктивний погляд або групова позиція можуть використовуватися для напрацювання різних форм асиметричного реагування на проблему. Такий когнітивний стиль у процесах передачі інформації та її корекції й закріплення в науковій картині світу використовував ще Арістотель у бесідах з учнями. Результатом застосування методу постають не лише знання, а й навички діяльності. Технологія методу передбачає розробку вербально зrealізованої моделі певної конкретної ситуації, що вже має місце в суспільній практиці, та різні версії освоєння її проблемних аспектів, що обговорюються й напрацьовуються у процесі практичних занять, семінарів і колоквиумів. Викладач перебирає на себе роль того, хто генерує проблемні питання, накопичує відповіді, підтримує дискусію. У цій взаємодії не лише формуються певні знання, але й трансформуються система цінностей, діяльнісних установок, світогляд студентів і водночас формуються навички виявлення, оцінки та прогнозування джерел загроз інформаційній безпеці.

Окрім того, теоретиками методу наголошується, що відмінність із підходами традиційної дидактики становить можливість для більшої емоційної взаємодії в когнітивних процесах. Тобто, використання прийомів емоційного впливу в підході вітається й прагматично використовується як ефективне для успішного пізнання.

На наше переконання, кейсовий методологічний підхід загалом добре кореспондується з об'єктами вивчення медіалінгвістики, що має інтегрований характер. Здається безсумнівним, що в гуманітаристиці цей підхід релевантний до актуальної дослідницької проблематики таких інноваційних напрямів розвитку філологічних наук, як політична лінгвістика, бізнеслінгвістика, лінгвістика впливу, прагмалінгвістика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофілософія, медійна жанрологія тощо.

Загалом кейс – це зручний аналітичний об'єкт дослідження. Вважається, що якісно розроблений кейс відповідає таким вимогам: має достатній рівень складності; ілюструє одразу декілька аспектів проблеми; не застаріває аж надто швидко; актуальний для сьогодення; відтворює типові ситуації; розвиває аналітичне мислення; провокує дискусію; має кілька версій розв'язання [3].

У методологічних джерелах обстоюється думка про те, що опрацювання кейсу має супроводжуватися атмосферою інтенсифікації пізнавальної активності, яка забезпечується змагальністю думок, стимулюванням студентів до аргументації власного бачення, формуванням стійкої позитивної мотивації оптимальних рішень. У нашому курсі для роботи студентам-магістрам пропонувалися об'ємні неструктуровані кейси з великим масивом потрібної для аналізу й фонові інформації [2], щоб формувати вміння розпізнавати інформаційні лакуни (як форми різного роду узагальнень, хаотизації сприйняття, семантичних девіацій, приховування, спотворення тощо), і заповнення яких дає змогу сформувати об'єктивне судження.

Послідовність інформаційної репрезентації зазвичай була такою: визначення проблемної ситуації, складання основних тез, що мають осмислюватися, пошук інституцій, причетних до актуальної ситуації, програмні інституційні вербалізації проблемних тез і їхня мовна специфіка, зіставлення цих креолізованих текстових репрезентацій із життєвою практикою шляхом збирання додаткової інформації, вибір жанрової форми для власної інформаційної репрезентації, створення нового тексту, обговорення параметрів ефективності нової інформаційної версії. Такий алгоритм покрокового осмислення проблеми не передбачає втілення всіх етапів традиційного створення кейсів [3].

Водночас він засвідчив свою достатність для забезпечення високого рівня зацікавлення студентів навчальним матеріалом, їхнього ґрунтовного виконання домашніх завдань, значної за обсягом самостійної пошукової роботи, особистісно артикульованих відповідей з апеляцією до ціннісних парадигм та експертної думки, бажання повернутися до аналізованої проблематики під час написання магістерського проекту тощо.

Створені кейси підпорядковані основним навчальним цілям: сприяти глибшому засвоєнню матеріалу, зацікавити студентів, активізувати їхнє аналітичне та креативне мислення, навчити вести діалог, приймати рішення, висувати гіпотези та пропозиції, здійснювати лінгвістичний аналіз медійних повідомлень на актуальну тематику. Перед початком виконання кейсу студентам пропонується провести теоретичну підготовку: повторити (чи виписати) із тематичного розділу навчальної дисципліни основні терміни, ключові ідеї, тобто оновити в пам'яті лекційний матеріал. Потім студенти читають кейсовий текст і беруть участь у дискусії, відповідаючи на питання, що їх пропонує викладач, визначають основні проблеми, порушені в кейсі, розпочинають виконання завдань. Закінчується робота груповим обговоренням кейсу, генерацією ідей щодо розв'язання певних проблем і підбиття підсумків.

Зауважимо, що викладач, який веде практичні заняття, може самостійно вибирати проблемні ситуації для аналізу. Важливо, щоб вони були актуальними для життєвої практики, мали пряму реляцію з суб'єктивним досвідом студентів, віковою специфікою.

Результати досліджень. Наведемо кілька прикладів кейсів, що були запропоновані нами для виконання студентами спеціальності "Медіалінгвістика", які вивчають навчальну дисципліну "Інформаційна безпека в медіа: лінгвістична компетенція" [4].

Кейс до теми "Психоекологічні параметри медійної комунікації".

Мета кейсу: навчитися визначати характер креолізації медійного тексту, виявляти мовні прийоми маніпулятивного впливу на реципієнтів, сформулювати вміння робити висновок щодо терапевтичності чи патогенності повідомлень на основі аналізу маркерів впливу.

Опис ситуації: нині пандемія COVID-19 є однією з найбільш актуальних проблем у світі. Серед безлічі медійних повідомлень про цю хворобу та способи запобігання їй трапляються повідомлення, які позитивно впливають на реципієнтів чи, навпаки, нагнітають паніку і страх.

Прочитайте повідомлення: "Лікар заявив, що дистанційне лікування COVID-19 може "звести українців у могилу" [5].

Питання для дискусії:

- Текст, який вам запропоновано, міг би бути корисним із позицій вашого життєвого досвіду? Обґрунтуйте.
- Чи вдало креолізований поданий текст?
- Які почуття у вас викликає цей текст? Чому саме такі почуття?
- Які стилістичні прийоми формують ефекти впливу? Назвіть ці ефекти.
- Кваліфікуйте ці ефекти щодо корисності чи шкідливості для вас.
- Що ви робите, коли не знаєте, як правильно вчинити?
- Які ще є поради? Обґрунтуйте.
- Чи достатньо у вас аргументів, щоб дати чітку відповідь, до якого типу повідомлень належить цей медійний текст: терапевтичних чи патогенних? Вербалізуйте своє оцінне судження у вигляді текстового повідомлення.
- На які наукові джерела ми могли би спиратися, щоб перевірити рівень об'єктивності ваших міркувань?
- Дайте раду вашій близькій людині, як реагувати на інформацію про ковід, на що звернути увагу.

Домашнє завдання:

1. Знайдіть інші повідомлення на тему лікування від COVID-19. Поміркуйте, що їх поєднує з аналізованим текстом чи навпаки відрізняє з ним за такими критеріями: джерело інформації, які почуття викликають, основна теза (и), чим забезпечується впливова дія інформації, ефекти впливу, оцінне судження (корисний, шкідливий, ніякий).

2. Опишіть випадок, коли вдалося допомогти хворій чи наляканій людині без ліків чи порад заспокоїтися.

Кейс до теми "Маніпулятивні стратегії в політичному медіадискурсі"

Мета кейсу: навчитися визначати вербальні засоби маніпулятивного впливу та комунікативні форми управління поведінкою людини в політичному медіадискурсі.

Опис ситуації: Джо Байден, опонент очільника Білого дому Дональда Трампа, на президентських виборах у США в листопаді 2020 р. Виголосив промову, присвячену загальнонаціональним протестам через убивство афроамериканця Джорджа Флойда.

Прочитайте текст промови Джо Байдена [6].

Питання для дискусії:

- Чому ситуація постає як дилема?
- Хто приймав рішення щодо її розв'язування?
- Які варіанти були в того, хто приймав рішення?
- А що він мав би робити? – Сформулюйте основні тези, що складають зміст.
- Які з них дотичні до безпекової проблематики і чому?
- Навколо яких концептів формується зміст? Назвіть їх.

– Розподіліться на групи відповідно до кількості виокремлених концептів. Кожна група виявляє вербалізатори тіла визначеного концепту й заповнює ними семантичне поле концепту.

– Проаналізуйте в межах кожного семантичного поля, які з вербалізаторів чинять впливову дію на реципієнта.

– Які інтенції втілюють ці засоби впливу в промові? – Про що свідчать ці інтенції, як характеризують політика?

– Спробуйте максимально стиснути текстову інформацію. Яке повідомлення у вас вийде?

– Ви готові своїми діями підтримати цього політика?

– Ви готові довіряти ініціативам країни, яку він представляє?

Домашнє завдання:

1. Знайдіть промови українських топових політиків, порівняйте їх з аналізованим текстом за такими критеріями: джерело інформації, які почуття викликають, основна теза(и), чим забезпечується впливова дія її змісту, ефекти впливу, оцінке судження (безпечний, небезпечний).

2. Знайдіть промову зарубіжного політика, який, на вашу думку, може бути прикладом для інших. Проаналізуйте цю промову за тими самими критеріями.

Висновки. Методологічна доцільність застосування підходу зумовлюється його потужним аналітичним ресурсом, що засвідчує зручність його використання в інтегрованих навчальних дисциплінах, де об'єктами наукового аналізу стають як факти реального життя, так і їхня комунікаційна репрезентація, що вивчається в межах фахового формування лінгвістичної компетентності. Така специфіка методу відкриває перспективи для подальших досліджень його адаптації в методологічному арсеналі мовознавчих наук.

Список використаної літератури

1. Власова М. Г. Кейс-стади в исследованиях международных отношений: методология и исследовательская практика. – 2012. URL: <http://teoria-practica.ru/-11-2012/politics/vlasova.pdf>
2. Дембицкий С. Типы кейс-стади. URL: <http://www.soc-research.info/qualitative/1-1.html>.
3. Долгоруков А. М. Метод case-study как современная технология профессионально ориентированного обучения. Метод кейсов. URL: evolkov.net/case/case.study.html
4. Климентова О.В., Пятацкая О.В. Информационная безопасность в медиа: лингвистическая компетенция: навчально-методичний комплекс. Київ: Азимут-Україна, 2021.
5. "Лікар заявив...". URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/likar-zayaviv-scho-distantnijne-likuvannya-skoro-vsih-nas-zvedev-mogilu.htm>

Olena Klymentova, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0002-5895-8452
e-mail: klymentovaov@ukr.net

Olga Piatetska, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-8620-7445
e-mail: ovimavo@i.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

USING THE CASE STUDY APPROACH IN THE COURSE "INFORMATION SECURITY IN THE MEDIA: LINGUISTIC COMPETENCE"

The article is devoted to the problem of using the CASE STUDY approach in the course "Information Security in the Media: Linguistic Competence", which is offered to students of master's specialties "Media Linguistics". The authors substantiate its methodological expediency by adapting to integrated disciplines, where the objects of analysis are real-life facts and their representation in the media, and where there are several effective solutions to the problem. The course "Information Security in the Media: Linguistic Competence" is interdisciplinary, that is why it corresponds well with the analytical capabilities of the approach. The authors also represent the methodical complex, which was created on the basis of the course for teaching master students at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. The choice of analytical material is motivated by the fact that modern wars are fought primarily in the information space, where safe and dangerous are deliberately fused in media flows, so there is an urgent need to learn to distinguish between them. The topics of the lectures correlate with the problems of information pathogenicity. In security contexts, it appears as a result of violation of the legal basis of information activities and communication norms, when there are various psychoecological deviations that destroy trust in official institutional information, destroy traditional value paradigms, beliefs, turn socialized reflection on information influences into panic, mass aggression or indifference, etc. Within the course, students study the evolutionary dynamics of the standards of secure information representation, in particular in terms of its modern standards in the media, security specifics of traditional and current fact-checking is studied, and different scales of strategically important information and types of verbal manipulation are analyzed. The course is aimed at improving the media culture of secure communication, involves the formation of skills to recognize strategic content implemented in modern government strategies of hard, soft and intelligent power, special attention is paid to the processes of information socialization with the help of communication technologies. The specificity of the course objectifies the need to update methodological approaches and analytical tools for the study of media texts. This problem is partially solved by involving the methodological resource CASE STUDY.

Keywords: CASE STUDY, Information Security, Linguistic Competence, Media Linguistics.

6. Промова Байдена. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/zhorstka-i-nathnenna-promova-dzho-baydena-u-rozpal-protestiv-v-ssha-povniy-tekst-pereklad-50092043.html>

7. Bennett A. Case Study Methods : Design, Use, and Comparative Advantages // Cases, Numbers, Models: International Relations Research Methods. – 2002. – P. 27–64.

8. George A. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. – Cambridge: MIT Press, 2004. – P. 335.

9. Gerring J. What Is a Case Study and What Is It Good for? // American Political Science Review. – 2004. URL: [http://people.ucalgary.ca/~nmstuewe/CaseStudy/pdf/what is a case study.pdf](http://people.ucalgary.ca/~nmstuewe/CaseStudy/pdf/what%20is%20a%20case%20study.pdf)

10. Levy J. S. Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference // Conflict Management and Peace Science. – 2014. – 25, 1 (Spring 2008). – P. 1–18. (Presidential address, Peace Science Society [International]) Reprinted in Malcolm Tight, ed., Case Studies. 4 vols. Thousand Oaks, CA: Sage.

11. Michael A., Hitt R., Ireland D., and R. E. Hoskisson. Strategic Management: Competitiveness & Globalization: Concepts and Cases. – 2016. – 12e. URL: <http://www.cengage.com/permissionskisson>

References

1. Vlasova, M. G. (2012). *Kejs-stadi v issledovaniyah mezhdunarodnyh otnoshenij: metodologiya i issledovatel'skaya praktika* [Case studies in international relations research: methodology and research practice]. <http://teoria-practica.ru/-11-2012/politics/vlasova.pdf>. (In Russ.).

2. Dembickij, S. (n.d.). *Tipy kejs-stadi* [Case study types]. <http://www.soc-research.info/qualitative/1-1.html>. (In Russ.).

3. Dolgorukov, A. M. (n.d.). *Metod case-study kak sovremennaya tekhnologiya professional'no orientirovannogo obucheniya. Metod kejsov* [Case-study method as a modern technology for professionally oriented education. Case method]. evolkov.net/case/case.study.html (In Russ.).

4. Klymentova, O. V., Piatetska O. V. (2021). *Informatsiina bezpeka v media: lnhvistychna kompetentsiia: navchalno-metodychnyi kompleks* [Information security in the media: linguistic competence: educational and methodological complex]. Kyiv: Azymut-Ukraina. (In Ukr.).

5. "Lіkar zayaviv..." ["The Doctor Stated..."]. <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/likar-zayaviv-scho-distantnijne-likuvannya-skoro-vsih-nas-zvedev-mogilu.htm>. (In Ukr.).

6. Biden's speech. <https://nv.ua/ukr/world/countries/zhorstka-i-nathnenna-promova-dzho-baydena-u-rozpal-protestiv-v-ssha-povniy-tekst-pereklad-50092043.html>

7. Bennett, A. (2002). *Case Study Methods : Design, Use, and Comparative Advantages. Cases, Numbers, Models: International Relations Research Methods*, pp. 27–64.

8. George, A. (2004). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press, P. 335.

9. Gerring, J. (2004). What Is a Case Study and What Is It Good for? *American Political Science Review*. [http://people.ucalgary.ca/~nmstuewe/CaseStudy/pdf/what is a case study.pdf](http://people.ucalgary.ca/~nmstuewe/CaseStudy/pdf/what%20is%20a%20case%20study.pdf)

10. Levy J. S. (2014) Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science*. 25, 1 (Spring 2008), pp. 1–18. (Presidential address, Peace Science Society [International]) Reprinted in Malcolm Tight, ed., Case Studies. 4 vols. Thousand Oaks, CA: Sage.

11. Michael A., Hitt R., Ireland D., and Hoskisson, R. E. (2016). *Strategic Management: Competitiveness & Globalization: Concepts and Cases*, 12e. www.cengage.com/permissionskisson

Надійшла до редколегії 22.03.21

МОТИВИ Й ОБРАЗИ ПРОТЕСТУ В ОПОВІДЯХ ПРО ПРИМУСОВЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ІЗ ЗОН ЗАТОПЛЕННЯ

Проаналізовано образ діда й баби на даху хати в затопленому виселеному селі, які не хотіли покидати своє рідне село і так демонстрували протест проти переселення та затоплення. Обґрунтовано гіпотезу, що цей образ сформувався через певний час після самої події переселення під впливом таких основних факторів: внутрішньонаративні чинники і світоглядні уявлення; зовнішній вплив тогочасної пропаганди; сучасні уявлення про колишні події, їхнє переосмислення. Тексти усних і письмових спогадів про переселення дають підстави стверджувати, що ідея про те, що старим людям було значно важче переселитися і прижитися на новому місці, вербалізована чи не в усіх оповідачів. Така ситуація могла посприяти формуванню образу діда й баби, які опираються переселенню. Розповідають, що старим людям було важко змиритися з переселенням, руйнуваннями хати, що вони швидко помирали на новому місці.

На лексичному рівні на формування аналізованого образу вплинула поширена в українському фольклорі, особливо в казкових текстах, номінація персонажів дід і баба. Ця ідіоматична сполука є шаблоном в текстах спогадів.

На виникнення протестного образу діда й баби вплинув семантичний рівень переселенської усної історії, а саме типові, найбільш поширені способи презентації діда і баби у спогадах оповідачів. Дід в усній історії переселення – це завжди позитивний персонаж. Він дуже пов'язаний із землею, є дбайливим господарем, умілим майстром, знаючим, добродійцем для дітей. Образ баби у спогадах переселенців, хоча й часто перебуває в парі з дідом, проте має свої оригінальні особливості. Баба тісно пов'язана з домом, вона доглядає когось, дає прихисток, годує, виконує домашню роботу.

Щоб активізувати переселення, державі довелося вдаватися до масованої пропаганди, залучати до цього чиновників, активістів і навіть митців. Доводилося переконувати людей, що на новому місці почнеться краще життя, що це потрібно для всієї країни, що вони зобов'язані переселитися. Переселення стало навіть темою художньої літератури.

Нині відбувається переосмислення доцільності затоплення значної території родючих придніпровських і придністровських земель, тривають процеси з метою привернення уваги до цієї події. Ці процеси закономірно спровокували запитання: а чи можна було цього уникнути, чи можна було якось чинити опір? Виникає потреба переконати себе в тому, що люди все ж протестували. Так образ діда і баби на даху хати почали трактувати як вияв протесту проти втрати своєї землі, оселі, села. Через півстолітній часовий інтервал цей відчайдушний спротив "малої" людини став поетичним образом опору тогочасній нищівній системі.

Ключові слова: усна історія переселення, образи протесту, образи діда і баби, пропаганда, Довженко, зона затоплення.

Вступ. Будівництво шести гідроелектростанцій на Дніпрі й однієї на Дністрі тривало від 1927-го до 1981 рр. Я записувала інтерв'ю із людьми, які переселялися у 1960–1980-х рр. Віддаленість у часі тих подій зумовлює виникнення так званої епічної дистанції (термін Степана Мишанича), завдяки якій відбувається усталеність автобіографічних оповідей про певну важливу подію в житті людини і її колективу, спогади набувають "виробленої традицією форми" [8, с. 5].

Метою пропонованої статті є проаналізувати образи протесту в усноісторичних наративах про примусове переселення. У спогадах протест проти переселення і затоплення села виражені в образах діда й баби, які не хотіли переселятися, перебували на даху своєї хати аж до цілковитого затоплення. Предметом дослідження є записи інтерв'ю з переселенцями, здійснені впродовж 2012–2019 рр. авторкою статті, а також опубліковані спогади про виселені села. Об'єктом дослідження є образи діда й баби в усноісторичних наративах, а також фактори, що вплинули на формування цих образів.

Методологія дослідження включає загальні (спостереження, порівняння) і спеціальні (інтерв'ювання, порівняльно-історичний, структурний, текстовий аналіз) методи дослідження.

Результати дослідження Важливою складовою усталеної традиційної форми є набір основних образів. Пропоноване дослідження присвячене одному образу усної історії переселення, а саме фольклорному архетипному образу діда й баби, які, на відміну від решти своїх односельців, виявили протест до переселення. Їхній спротив полягав у тому, що вони категорично не хотіли покидати своєї хати, своєї землі, навіть готові були втопитися, щоб тільки не залишати своєї території:

Одна баба з дідом у Самосілці, там друге село, зробили землянку і в землянку увели корову і сами жили в землянці. І отаком хмизом накрили, бо воно в лісі, красиво. А тоді ж видали себе, бо топили, а там же

димарь. А комісія як ходила, то найшли, то уже в послідню очередь їх переселяли. А хто не хотів хати ваять, то ваяли бульдозером уже последнее время, бо надо было срочно, бо вже літом, ото весною в [19]59-ім до червня місяця всіх виселили. А після червня, хто не виселявся – нахально уже ходила комісія, перевіряла, де хто є, всіх виселяли. Вопше! (МАФ)

(Тут і далі аббревіатурою позначено ім'я оповідача, наведене в переліку інформантів у кінці статті);

Казали, що там уже затопляли, а дід і баба не хотіли переселяться, казали: "Лучше мы потонемо". То не знаю, чи їх виселили, чи вони потонули. Люди не хотіли ніяк (ГМІ); Було в районі, що дедушка один і баба осталися і сказали: "Не підемо і все". Село уже залило, а вони на хаті сидять. /– То в якому селі?/ Кажись, у Придніпровському /.../ А може, й Демки (ЧМЛ).

Рідше таким протестувальником є дід:

/А ви знаєте таке, що, може, хтось протестував чи опирався?/ У нас був, опирався. І в мене є "Гріхи наші" [книжка], що наш земляк, дід один, остався на острові і виліз на грушу. Уже вода прибувала, в [19]61-му, в [19]62-му році, а він хату оставив і сказав: "Не піду і вмру тут". То його – прилетіли вертольотом і силою забрали, і силою переселяли. Один такий випадок був. Є в мене книжка "Гріхи наші", і там написано, що це дідова груша, і вона й досі десь там на острові. Був, опирався один товариш, но масово – не. Люди такі були законопослушні (ЗВФ).

В одному інтерв'ю вік людей на хаті серед затопленого села не зазначено: *Там даже було таке, що чула, те, що бувало, що сиділи даже люди, не хотіли виселяться, що сиділи даже на криші своєї хати. Їх примусово знімали звідти і вивозили (ЖНІ).*

На нашу думку, образ діда й баби на даху хати серед затопленого села у спогадах виник значно пізніше порівняно з іншими мотивами й образами. Він сформувався під впливом таких факторів:

1. Внутрішньонаративні чинники та світоглядні уявлення;
2. Зовнішній вплив тогочасної пропаганди;

3. Сучасні уявлення про колишні події, їхнє переосмислення.

Проаналізуємо ці фактори.

1. Внутрішньонаративні чинники і світоглядні уявлення – це вплив усїєї переселенської усної історії, відображених у ній світоглядних уявлень на виникнення і розвиток системи мотивів і образів. Тексти усних і письмових спогадів про переселення дають підстави стверджувати, що ідея про те, що старим людям було значно важче переселитися і прижитися на новому місці вербалізована чи не в усіх оповідачів. Така ситуація могла посприяти формуванню образу діда й баби, які опираються переселенню. Отже, на формування аналізованого сюжету вплинули такі постійні мотиви оповідей:

- старим людям було значно важче переселитися, аніж молодим: *І так получається, що оці старі люди, які переселилися на оле поле, – робить нема чого, для них безділля таке, вони з ума сходять, нема ні деревинки, нічого немає (ЧМЮ); "Це була, – казала баба (вона, як розказувала – все плаче), – трагедія для людей" (КЛГ); "Тяжкими для усїєї нашої великої родини є спогади про переїзд діда Андрія та бабусі Ольги. На той час вони вже були в літах. Для молодих – дорога вперед, а для них – вимушене чергове переселення з нажитого, рідного місця, де минув увесь вік [7, с. 186–187];*

Бо ГЕС ота за тридцять кілометрів...

Щоправда, може не дійде вода...

Тут дід Самсон: "Та краще вже померти!.."

(Відсталий. Перспектива... Плани... Да!..)

А дев'яностолітній дід Вакула

На костур сперсь, що аж трищав під ним:

"Канешно, ми давно оце все чули.

Ну... а куди ж подітися старим?" –

"Самотніх – у будинок престарілих..."

(Баба Ониська впала на ціпок).

(Уривок із поезії О. Дяченко "Остання сторінка")

[13, с. 79].

- після переселення люди старшого віку почали хворіти і вже довго не жили: *Люди переживали з боллю. Такі були, що й померли, не могли. От в мене дід Петро – він не мог цього пережити /.../ Я сюди коли приїхав, в [19]59-ім році, ми приїхали в апрелі. Першого декабря дід Петро помер, було йому 69 років (БВІ); "Дід не міг забути свій маєток. Бабуся не витримала цих випробувань і померла" [7, с. 219];*

...Інфаркт звалив могутнього Давида,

В лікарню Гапку повезли Дніпром,

Розбив параліч бабу Платониду –

Неначе мор страшний пройшов селом.

(Уривок із поезії О. Дяченко "Остання сторінка")

[13, с. 80].

- руйнування хати було найважчим ударом саме для людей старшого віку: */ А ви чули, щоб хтось плакає за хатою? / – Та канешна плакали. Так жаліли баби, діди за тим. Там місцина хароша була. Випас скота. В людей скоту багато було, вівціє (БАП); Осьо дивіться: розбирають хату (показує в книзі). Баба Палажка плаче (ССФ); "Бабуся просиділа на вузлах цілий день. І на її очах розбирали хату, у якій пройшло все життя. Що вона тоді передумала і як це їй боліло, можна судити з того, що в першу ж ніч на новому місці її ударив параліч, якого вона так і не змогла збороти /.../ Вона лежачою прожила ще з рік. Ось таку ціну бабуся заплатила за це переселення" [7, с. 291].*

- типові способи парного зображення діда і баби у спогадах: *Оце в нас називається вулиця Новоселиця, або Санелівський шлях. Там почали будувать самі перші, там мої дід і баба (ССФ).*

На лексичному рівні на формування аналізованого образу вплинула поширена в українському фольклорі, особливо в казкових текстах, номінація персонажів *дід і*

баба. Ця ідіоматична сполука є шаблоною в текстах спогадів: *Я живу в Старій Ушиці, я свого діда і бабку поховає (НОГ); "А я у діда з бабою ховалася" [7, с. 38]; "Дід і баба давали в сумку зав'ялену рибу, яка була неймовірно смачною" [7, с. 291]; "Баба Гонька і дід Савка багато допомагали Кагарлицьким" [13, с. 17–18].*

Крім мотивного і лексичного рівня, на виникнення протестного образу діда й баби вплинув семантичний рівень переселенської усної історії. Маю на увазі типові, найбільш поширені способи презентації діда і баби у спогадах оповідачів.

Дід, дідусь, рідше – дедушка в усній історії переселення – це завжди позитивний персонаж. Він дуже пов'язаний із землею, є дбайливим господарем, умілим майстром, знаючим, добродійцем для дітей. Саме лексема *дід* стала твірною основою для номінації *праділівський*, яка у спогадах реалізована у словосполученні *праділівська земля*: *"Зарубинці виселили повністю зі своїх споконвічних праділівських земель" [13, с. 6], "Люди були виселені з праділівських земель, де не одне століття вівся їхній родовід" [13, с. 79]. Апеляція до втрати землі є найважливішим аргументом для сучасної характеристики переселення як несправедливого, необдуманого рішення, яке призвело до більших втрат, аніж здобутків (Це твердження детально розглянуте в аналізі концепту земля; див.: [6]):*

Такі землі затопить! Дуже шкода. Хай те Васюгання, що казали, там вічна мерзлота, хай би оте затопляли, а такі землі – поспішили. Поспішили, бо було на ура: "Дайош електрику, п'ятирічки!" І на Дніпрі, Придніпров'я – шість електростанцій потужних! Це ж багато дуже. Дуже багаті землі (ЧМЛ).

Лексема *дід* є твірною основою і для слова *прадід*, яке в переселенській номінації персонажів також тісно пов'язане із землею, на якій жили попередні роди оповідача:

Це пам'ятник нашим пра-пра-пра-прадідам. Це наше село. Це хата була, а в кінці города текла річка, бурна була (НОГ); А ми кажемо: "Боже, а якби вас зара з цього місця? Ви робили, тут жили, ваші батьки, діди, прадіди, і взяли вас нагнали в друге село, і в тім селі вас ше не хтят і кажут, що-сте прийшли такі, такі? Це ж не то, що ми хтіли і самі до вас прийшли" (ЛПО); Оце в нас по батьківській лінії оце дід чи прадід Володимир мав свою землю, а тоді розділив між синами. Оце там був у батька город (ССФ).

Закономірно, що зв'язок із землею передбачає пам'ять про хліборобське ремесло представників чоловічої статі попередніх поколінь, господарювання на землі: *"Зарубинчани займалися одвічною хліборобною працею" [13, с. 19], "Сивочолий хлібороб з діда-прадіда" [13, с. 64], "Дід Вакула /.../ був мудрим хліборобом і знав всі народні прикмети" [13, с. 101]; "Дід був хазяїном. У нього був млин, пасіка на 30 вуликів, сам зробив сичкарню, була в'ялка, і все це своїми руками" [7, с. 211].*

У переліку обов'язкових характерних рис діда важливою є його мудрість, досвід, незвичайні вміння, обізнаність у різних історичних і побутових ситуаціях. Оповідачі часто апелюють до рішень своїх дідів як до правильних, достойних похвали й наслідування вчинків і дій:

Так от ті старі кажуть: "Це мені не вода, що буде бігти по трубі". Вода должна быть там, де источник есть. Потому шо всякі времена бувають". І от дід Петро сказав: "Ето мені не вода!" І багато таких людей, як мій дід, вони не пішли туда за тим колгоспом стріт. Начали ходить шукать міста. Наші переселенці – по всій Україні: і в Глинську есть, і в Григорієці, і в Кобзарівці, кругом. Каждый шукає місця /.../ Дід Петро сказав: "Я туди не хочу". Дали участки, там води нема (БВІ); Діди і прадіди до часов не лізли. А це і до часов добралися, і часам покою нема! (ЮНС);

"Дід Василь міг по зірках читати долю людей та передбачувати хід подій і природних явищ" [7, с. 172].

Крім дідів-хліборобів, у спогадах чимало також дідів-майстрів. Їхню майстерність і працелюбство всі шанували і пам'ятають дотепер, а їхніми виробами люди користувалися тривалий час. Це діди будівельники, покрівельники, столярі, пасічники, музиканти, каменярі: "Ще до розкуркулення дід почав будувати старшим сином хати, одну з них, ще і не добудовану, забрали під сільраду і більш не вернули" [7, с. 166]; *Але одна сім'я була. Бизюк Тодор. Я його пам'ятаю до цієї пори. Він такий був дід, що ходив собі по селі, а хати були під соломою. І він дуже вмів це діло зробити. Як зав'яже, то шоб розв'язати – треба розрубувати* (ЛІК); *Казали Дід Борода. Та во Валя, що там тримає дачу, то це той Валі дід. Він був, як Дід Мороз: сивий, весь сивий, в білій гребінній сорочці, в штанах, і це той дід зробив ту масничку. І до цієї пори вона є. Чисто всьо дерев'яне* (ЛГП); "Рамки і вулики дід Василь робив сам /.../ Дід Василь столярував, робив двері, лави, судники, навіть приймав до навчання столярному ділу й пасічникуванню охочих учнів. Дідові інструменти: рубанки, пилки, фуганки, вибірки для чвертей, фасок, різні долота до цих днів нагадують про його майстерність, бережливість й неймовірну працелюбність" [7, с. 170–171]; "Про діда це може сказати, що у нього ніколи не було вільного часу, все і роботи, в роботі" [7, с. 279]; робив із міцного, сірого каменю Зарубиної гори хрести на могили односельців /.../ Давно уже немає села, розрито кладовище, але ще на ньому зберігають пам'ять про діда Михайла кам'яні надгробки у центрі покинутого кладовища [13, с. 81]; "Жодне весілля не обходилося без співучої скрипки діда Антона Болілого та гармонії Романа Дяченка" [13, с. 74].

Діди у спогадах переселенців постають величними, поважними, побожними: *А в нас як ото на гробки, як поминки, було, то це іде певна, дід з хрестом, як сейчас помню, на дерев'янке: хрест здоровий* (БАП); *А Лукавченко Олександр, в нас називали його дід Санько, – він правив тіпа як за попа* (ЧМЮ).

Оповідачі загадують, яких переслідувань зазнали їхні діди:

Дід у мене – то вже рік переховувався по скиртах, і зимою, і літом, все, того що раніше дід був неграмотний, дід був роботяга, а цей донос був написаний. Просто йому дали листа: "Відвези в Золотоношу". Він заїхав передітьсья додому, а зайшов сусід, а сусід вмів читати. Каже: "Давай ескриєм почитаем". – "Та як же? Неззя". А той: "Давай!" Вскрили, а там написано, що: "того, що... той, хто привезе цього листа – ворог народу". І дід тоді втік. Втік і рік переховувався (ЖНІ); *Спеціально була прийнята така постановова: очистити прикордонні села від ворожих елементів. Хто був ворожим елементом? Перший: жив біля границі, як мій дід. От поруч границя – вкінці городу, значить, є підозра, що він займається контрабандою. Якщо є підозра – можна вислати* (ГТВ);

"У діда забрали хату, їх вигнали на вулицю /.../ Сільські активісти вислідили діда, здали в НКВД, і тримали його в якійсь землянці разом з ще кількома чоловіками майже місяць під охороною. Їсти не давали майже зовсім" [7, с. 164].

Важливою рисою діда є його дружні стосунки із дітьми:

Дід нас як поведе в Ходоровщину гребти сіно. Таки ж малі, а день сіно гребем. Він наварить юшки, ливків наловить отам. Да як насолить ту юшку! Він сильно любить солоне. Да як насолить! І посадить у довбанку. Сам сидить посередині. Отак за поли не можна держатися, бо вона зразу перекидається. Тільки треба сидіть рівно і не ворухтись (Софія Гич);

"Ми з дідом Григорієм їздили та возили снопи додому, молотили" [13, с. 41].

Образ **баби** (бабуся, рідше – бабуня, бабка, бабушка) у спогадах переселенців, хоча й часто перебуває у

парі з дідом, проте має свої оригінальні особливості. Так, баба тісно пов'язана із домом, тому вона доглядає когось, дає прихисток, годує, виконує домашню роботу: *У нашої бабушки хата була під залізом і в неї хата не згоріла. То ми перебралися всі до бабушки. Зімували в бабушки* (ЧК); *Нас шестеро! І всі рвем щавель, і баба варить нам борщ* (ГСІ); Ночували у Букрині, там бабуся нас годувала борщем, був дуже солоним, і зараз пам'ятаю, але ж смачний [13, с. 45].

У спогадах про повоєнний час бабусі – це люди, які були змушені виконувати і чоловічу, і жіночу роботи, виснажені важкою працею: *То не моя баба, то чужа жінка. Баба Ганна я казала на неї. Вона була в Німеччині два роки... Ну, така згорена, вимучена. Така людина вироблена* (Кикоть Лариса); "Баби самі витикали мулявники – посередині куль, а по боках два крила. Одна людина наганяє рибу, а двоє зтягують (такі мулявники спасали і в голодний 1947 рік)" [13, с. 17]; "Як і всі вдови, баба Липа робила і жіночу, і чоловічу роботу" [13, с. 138].

Бабусі – це люди, які багато знають, багато цікавого розповідали й можуть розповісти про життя, про минуле: *Оце якби баба Уляна здоровіша була, а то лежить уже така – часує. Та б вам багато розповіла. Та баба знає все* (ЮНС); *Я пам'ятаю, баба розказувала, ніколи в житті не можна прив'язувати себе до кладовища, – що не можна отак, як оце зараз: ось людина лежить, і біля неї місце залишене* (ЖНІ); *А як баба Марчиха розказувала, як вона в повіль...* (СЗубер); Баба часто згадувала, які там густі та пишні сінокоси [13, с. 127].

Бабусі були відповідальні за духовні справи, тому вони побожні, а ще знаються на замовляннях: *Моя бабуся набожна, ця бабуся, яка ось тут доживала в оцій хаті* (ЮОЯ); "Баба Олена Сергія та Віру привчила, щоб кожен вечір стояли біля образів та читали молитву" [7, с. 258]; "Баба Федора уміла робити різні замовляння, знала коли і як саджати на городі (горобці на сусідньому городі все зерно з соняшника виклюють, а в баби Федори все ціле). Але свій дар нікому не передавала" [13, с. 134].

Бабусі у спогадах дуже працюючі, вони також майстрині, найчастіше – ткалі, вишивальниці: *А баба був верстат – братова моя в Кам'янці робила в музеї, то вона забрала. І був такий глиняний друшляк. І бабка робила верети. В неї був такий маленький верстат, що ше ківки ті мотала* (ЛГП); "Баба Антоніна поставила у хаті верстат і ткала полотно" [13, с. 121]; "Баба була лагідна, добродушна, спокійна, вміла гарно вишивати" [13, с. 163].

Бабусі часто дружні із дітьми, виховують їх:

Ми до бабки в Колодівку йшли через яр (ЛГП); *Ми спимо, малі діти, спимо ж. Баба теж коло нас* (ГВІ); *Нас виховувала баба. Мама, батько всігди на роботі* (ГСІ). Щоправда, баба, на відміну від діда, може налаяти й покарати: "Ах ти ж, нечиста сила! Ти полізла оце, чуть не втопилася!" – да мене лозиною! Оце таке було виховання. Баба нас держала у строгості" (ГВІ);

"Пригадалося, коли діти гралися на вигоні, Василь раптом сказав: "Піду додому курчата заганяють, бо баба приказувала, бо баба буде лаяти" [13, с. 95]. Через такі характеристики баба може бути навіть кумедною: Одного разу, сердячись, баба забрала м'яча і намагалася продірявити його лопатою. Вона його б'є, а він підскакує. І так кілька разів [13, с. 94]; "Михайло її запитує, що не так, а баба Федора: "Чортзна-як, але не так!" [13, с. 137].

2. Зовнішній вплив тогочасної пропаганди

Переселення сіл із зон затоплення внаслідок будівництва ГЕС після Другої світової війни стало для їхніх мешканців справжньою трагедією. Багато селян вже встигли відбудувати свої оселі після війни і налагодити менш-більш нормальне життя. Наші респонденти свідчать, що люди не вірили в можливість затоплення села. Так, повторюваними є репліки "Та де ж та вода

взьметься?..", "Де Дніпро, а де ми.." тощо. Коли вже стало зрозуміло, що затоплення відбудеться, то довелось змиритися із фактом переселення й готуватися до нього. Про якісь активні форми протесту не йшлося, бо всі ще дуже добре пам'ятали і репресії, і Голодомор, і беззахисність воєнного часу. Проте державі все ж доводилося вдаватися до масованої пропаганди, залучати до цього чиновників, активістів і навіть митців. Доводилося переконувати людей, що на новому місці почнеться краще життя, що це потрібно для всієї країни, що вони зобов'язані переселитися, бо ж, за словами державних активістів-пропагандистів, за людей *"воювали, кров проливали, вся земля кров'ю пролята, і всьо ми перебороли, всьо ми відвоювали, жиєм вольно тут ми в своїй державі, а ви не хочете вийти на друге місце!? Мусите вийти!"* (ВГП). Ці всі ресурси доводилося застосовувати, бо ж ніхто добровільно не хотів руйнувати своєї хати, залишати рідного села. Так виникли авторські пісні, присвячені будівництву гідроелектростанцій. Твір "Дніпрельстан" [8, с. 171–172, 371] був написаний у 1930-х роках, автор – Ярослав Васильович Гримайло (1906–1984). Автор описує Дніпро: "свабільний, гордий бунтівник"; пише, що на береги цієї непокірної річки прийшли загоны робітників, щоб перетворити силу Дніпра на електрику, примусити його стати робітником:

На береги казково-мальовничі
суворих хвиль котились буруни;
та от прийшли загоны робітничі –
країни волі і труда сини /.../
Тепер будеш шуміти двигунами,
крилами турбін дзвеніти ніч і день.
Тепер буде електрика над нами
співати праці вогненних пісень /.../
і інша слава загуде по світі:
новий Дніпро, могутній робітник! [8, с. 171–172, 371].

Ще один твір – "Пісня про Каховське море", автор – відомий український поет-пісняр Терень (Терентій) Германович Масенко (1903–1970). Пісня була написана 1952 року, опублікована у збірнику поезій Масенка "Весняні журавлі" (1956) [8, с. 372]. У ній створення штучний водойм представлено як перемога над суховіями, наповнення полів водою, здійснення мрій, унаслідок цих змін Дніпро йде новими, а не старими шляхами:

Не шляхами давніми,
Не старими, –
Йде Дніпро між нивами
Золотими /.../
Ми навік поборемо
Суховії,
В щастя перетворимо
Наші мрії /.../
Ми цю землю водами
Напуваєм,
Щастя ми з народами
Здобуваєм [8, с. 179–180].

Ідеї подолання Дніпра, боротьби зі стихією, перемог над природою слабо в'яжуться із людьми похилого віку, – тут потрібні молоді, завзяті, орієнтовані на нові звитяги і подвиги. Думка про те, що старі люди мало придатні для змін не нова в традиційній культурі. Так, відомі численні прислів'я і приказки про особливості старого і нового, про те, що старе мало надається до змін: *співати стару пісню* ('продовжувати говорити що-небудь давно відоме (переважно негативне)'), *старе дерево не пересаджують, молоде дерево геться, а старе ламається* ('старі люди погано переносять зміни') та інше.

Пропри масовану пропаганду, залякування, вмовляння, обіцянки щедрих компенсацій, переселення відбувалося кволо. Тоді в офіційному обґрунтуванні необхідності і корисності від створення штучних водойм виникає твердження, що в затримці виселення винні старі люди, бо це тільки вони не хочуть переселятися,

опираються новому, не розуміють важливості цієї "державної ваги будівлі" (МІЛ). Ця думка була чітко проартикульована у кіносценарії Олександра Довженка "Поема про море", а далі й в однойменному кінофільмі, який 1958 року, вже після смерті свого чоловіка, зняла режисер Юлія Солнцева. Радянське літературознавство загалом і посібники із вивчення творчості Олександра Довженка зокрема намагалися створити образ письменника як оспівувача нового рукотворного моря, праці людей, присвяченій його створенню: *"Поема про море" – лебедина пісня О. Довженка* [11, с. 8], [12, с. 110]. Мало хто наважувався зазначити, що затоплення земель призведе до багатьох негативних наслідків: *"... створення моря поставить і ряд серйозних проблем. Так, воно принесе вологу, дасть світло, але ж його води затоплять тисячі гектарів родючого чорнозему, зникнуть плавні – дніпровські ліси, пристановище птахів і звірів, сотні сіл змушені будуть переселитись на нові місця"* [5, с. 182]. Загалом, основна увага критиків була зосереджена на "темі звеличення людини праці" [5, с. 184], "могутності людського духу" [10, с. 20], "оновленні природи" [12, с. 110] у зв'язку з будівництвом греблі і рукотворного моря. Зрештою, ці акценти не випадкові, адже вони наявні і в самій "Поемі...", і в щоденниках Олександра Довженка. Відомо, що саме таким було, так би мовити, державне замовлення: створити твір, який би звеличував нові гігантські радянські споруди.

Творчий геній Довженка виявився в тому, що, попри сумлінне виконання держзамовлення, для якого письменник три роки прожив безпосередньо на будові ГЕС і навіть був допущений на робочі наради [4], він все ж передав народне сприйняття нового моря як "нового горя" ("... Згадую С. Н. та його дружину і слова "Нове наше море – нове наше горе". Так народ говорить про море" [3, с. 375]) і присвятив цій трагічній сторінці краю чимало уваги. Можна уявити, наскільки великим було горе людей тоді, якщо навіть нині через пів століття люди із болем говорять про затоплення села своїх батьків.

Тут важливо наголосити на факті державного замовлення на кіно про будівництво ГЕС. Для посилення пропаганди про необхідність затоплення земель державне керівництво вирішило скористатися засобами кіномистецтва, яке в той час стало дуже популярним, щоб обґрунтувати будівництво дамб на Дніпрі. І знову ж таки у фільмі бачимо сцену оплакування хати якраз старою жінкою.

3. Сучасні уявлення про колишні події, їхнє переосмислення

Від початку 2000-х рр. в Україні відбуваються процеси, спрямовані на привернення уваги суспільства до фактів ліквідації сіл, які свого часу були затоплені, втрати родючих земель, історичної пам'яті про давні поселення, їхню культуру і самотність. Нині ці процеси, які є складовими меморіальної культури в Україні, сформувалися в такі форми побутування: коломоративні практики (щорічні або періодичні зустрічі колишніх мешканців затоплених сіл; виставки фотографій і друкованих видань про затоплені села); архівування і консервація даних про затоплені населені пункти (видання книг, присвячених цим селам; встановлення меморіальних знаків (дошок, хрестів, капличок) про колишні населені пункти; спроба організувати музеї затоплених сіл та інше); популяризація інформації і діяльності в засобах масової інформації.

Розповіді про ці процеси набули вербалізації у спогадах про примусові переселення із зон затоплення. Ось фрагмент інтерв'ю із Переяслава із Ревеого Василям Микитовичем, 1945 р. народження, який народився в нині неіснуючому селі Комарівка: *"Займатися ввплотну Комарівкою ми стали, коли вже діти почали працювати в музеї* [Національний історико-культурний заповідник

"Переяслав". – І. К-Ф.]. – *І як ви можете розказати про цю історію. Як зараз: якось відновлюється пам'ять? Бо, я так розумію, що тривалий час про ці села нічого не було.* – *Взагалі забули, що вони й були. Ніхто ніде не згадував. Почали згадувати з боку Іващенка [Іващенко Віталій Павлович, голова громадської організації "Старий Дніпро". – І. К-Ф.] (РВМ). Тобто тривалий час після переселення села ця подія не була в активному громадському дискурсі, про неї говорили хіба що в межах родини.*

Що сприяло активізації комеморативних практик, звідки виникла потреба меморіалізації історії затоплених сіл, чому ще недавно забутий колективний досвід постав на порядку денному колишніх односельців? Дослідниця колективної пам'яті Аляйда Ассман доходить висновку, що для таких процесів необхідно, щоб "сформувалося меморіальне співтовариство, яке не лише пов'язує із певною подією свої специфічні проблеми і чіткий публічний заклик, а й здатне надати своєму заклику узагальнену форму із її інституціональним усталенням" [1, с. 250]. Представники державної влади, які ініціювали спорудження ГЕС і затоплення територій, свого часу не були зацікавлені в широкому розголосі інформації про втрати внаслідок затоплення, у приверненні уваги до знищення сіл, господарських угідь, історичних пам'яток. На виникнення такої ініціативи довелося чекати аж до початку 2000-х рр.

На нашу думку, аналізовані процеси доцільно розглядати в контексті змін у галузі меморіальної культури Європи. Так, "від 1980-х рр. виникають більш відкриті форми репрезентації історії, які стирають, здавалося б, очевидну різницю як між фактами і вигадкою, так і між історією і пам'яттю. Новим тут виявляється те, що індивідуальний досвід теж отримує визнання як можливість для розуміння емоційних та інших не менш важливих вимірів історії" [2, с. 14].

Увага до факту затоплення, роздуми над втратами, обговорення цього в родині, серед друзів закономірно провокує запитання: а чи можна було цього уникнути, чи можна було якось протестувати, чинити опір. На це моє запитання переселенці майже одноставно відповідали: "А що це дало б?" Тобто ніхто не протестував, бо це не змінило б рішення "зверху" про затоплення. Цікаво, що на це питання від двох респондентів я почула у відповідь давно заготований шаблон – історію із прислів'ям:

Ніхто не протестував. А що це мало дати? А що це мало дати?! "Ми тебе знаєм! Замокни". Як то кажуть, що... була така поговорка. Зібрали в клубі людей там. І в колгосп збирають, в 30-ім році. А він був такий Гриша. А він сів під ту стіну в клубі тай тоже каже, що "Я щось скажу". А йден каже до нього: "І цей воно там! Чого воно там сіло? Сиди тихонько і кліпай дрібонько!" Таке було життя – безпроблемно було (НОГ);

А що робить? Хочеш – не хочеш. Дали акти, то люди забрали... Казали, що як бутылку поставиш – то не той... /Насправді то би не помогло./ Да, хоч і три ставе бутылки (ЛГФ). Ці фрагменти свідчать, що роздуми і розмови про протест були неодноразові, бо вони спричинили виникнення готових шаблонних відповідей із фразеологізмами "Сиди тихонько і кліпай дрібонько" і "хоч і три ставе".

Образи діда й баби на даху хати могли виникнути, крім іншого, і з розповідей про великі повені, коли людям доводилося вилазити на дахи будинків, рятуючись від води (Така сцена є і в "Зачарованій Десні" Олександра Довженка). І вже згодом цей образ почали трактувати як вияв протесту проти втрати своєї землі, оселі, села. Зрештою, цілком можливо, що такі випадки справді траплялися, а для нас важливо, що через півстолітній часовий інтервал цей відчайдушний спротив "малої" людини став поетичним образом опору тогочасній нищівній системі.

Висновки. Часова віддаленість від пережитої події формуванню в колективній свідомості культурної пам'яті про минулу подію. Ця пам'ять визначає набір основних мотивів, сюжетів, образів. Культурна пам'ять у перебігу історії потребує постійного тлумачення, обговорення й оновлення, оскільки її зміст засвоюють прийдешні покоління, і він повинен відповідати актуальним потребам і викликам сучасності. Дослідники усної історичної наративу виділяють дві важливі тенденції, характерні для автобіографічних спогадів: по-перше, ці спогади зазнають щоразу нового автоперегляду, авторедагування, автоцензури, переоцінки. Те, що людина розкаже про себе нині буде більшою чи меншою мірою відрізнятися від її розповіді через 10, 20 років. По-друге, на зміст автопрезентації, бачення й оцінювання минулого впливають суспільні процеси, які відбуваються в конкретний період часу. Ці дві характеристики спогадів – змінність і залежність від історичних обставин – рельєфно відображені в розповідях про переселення мешканців затоплених сіл унаслідок будівництва штучних водосховищ і ГЕС. Ці фактори вплинули на появу у спогадах образів протесту проти затоплення землі і виселення сіл. Це образи діда й баби, які не хотіли переселятися і аж до затоплення залишалися на даху своєї хати. Наявність такого образу у спогадах свідчить про прагнення висловити незгоду з тогочасними виселеннями і затопленням численних населених пунктів і сільськогосподарських угідь.

Список використаної літератури

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика; пер. с нем. Б. Хлебникова. – Москва: Новое литературное обозрение, 2014.
2. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой. – Москва: Новое литературное обозрение, 2016.
3. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956). – Київ: Вид-во гуманітарн. літератури, 2004.
4. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956; уклад. С. В. Тримбач. – Харків: Фолио, 2015.
5. Коба С. Л. Олександр Довженко. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1979.
6. Коваль-Фучило І. М. Концепт "земля" в оповідях про примусове переселення // Lemkovia, Bojkovia, Rusini – dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra. – 2018. – Tomus VII. – Čast 2. – Banská Bystrica. – С. 25–40.
7. Михняк М. К. (упоряд.). Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах. – Київ: Український пріоритет, 2018.
8. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. – Київ: Наукова думка, 1986.
9. Нудьга Г. А. (упоряд.). Пісні та романси українських радянських поетів. 1917–1957. – Київ: Радянський письменник, 1960.
10. Писаревский Д. С. Александр Довженко и его "Поэма о море". – Москва: Знание, 1959.
11. Пугльер С. О. Вивчення творчості О. Довженка в школі. – Київ: Радянська школа, 1970.
12. Рильський М. Т. Поема про море. Олександр Довженко: 3б. спогадів і статей про митця. – Київ: Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. літератури, 1959. – С. 109–112.
13. Сорокова С. Ф. Не летять ластівки у Зарубинці: історико-краєзнавчий нарис / ред.-упоряд.: Т. Ю. Нагайко, О. А. Горбовий. – Переяслав-Хмельницький, 2015.

References

1. Assman, A. (2014). *Dlinnaja ten' proshlogo: Memorial'naja kul'tura i istoricheskaja politika* [A Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics; translated from German by B. Khlebnikov]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russ.).
2. Assman, A. (2016). *Novoe nedovol'stvo memoryal'noy kul'turoy* [New dissatisfaction with the memorial culture; translated from German by B. Khlebnikov]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russ.).
3. Dovzhenko, O. P. (2004). *Storinky shchodennyka (1941–1956)* [Pages of the Diary (1941–1956)]. Kyiv: Vyd-vo humanitarn. literatury. (In Ukr.).
4. Dovzhenko, O. P. (2015). *Shchodennykovi zapysy, 1939–1956* [Diary Notations, 1939–1956]. S. Trymbach (ed.). Kharkiv: Folio. (In Ukr.).
5. Koba, S. L. (1979). *Oleksandr Dovzhenko. Zhyttia i tvorchist' [Olexander Dovzhenko. Life and Work]*. Kyiv: Dnipro. (In Ukr.).
6. Koval-Fuchylo, I. M. (2018). *Kontsept "zemlia" v opovidiakh pro prymusove pereselennia* [The Concept of "Land" in Stories about Forced Relocation]. *Lemkovia, Bojkovia, Rusini – dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra*, tomus VII, čast 2. Banská Bystrica, ss. 25–40. (In Ukr.).
7. Mykhnyak, Mykola (ed.). (2018). *Zatoplenyy raj: Andrushy u spohadakh ta dokumentakh* [Flooded Paradise: Andrushy in Memoirs and Documents]. Kyiv: Ukrainykyi pryoritet, 2018. (In Ukr.).

8. Myshanych, S. V. (1986). *Usni narodni opovidannia* [Oral Folk Tales]. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukr.).
9. Nud'ha, H. (1960). *Pisni ta romansy ukrajins'kykh radyans'kykh poetiv 1917–1957* [Songs and romances of Ukrainian Soviet poets 1917–1957]. Kyiv: Radyans'kyj pys'mennyk. (In Ukr.).
10. Pisarevsky, D. S. (1959). *Aleksandr Dovzhenko i ego "Poema o more"* [Alexander Dovzhenko and his "Poem of the Sea"]. Moscow: Znanie. (In Russ.)
11. Pulter, S. O. (1970). *Vyvchennia tvorchosti O. Dovzhenka v shkoli* [Studying O. Dovzhenko's Work at School]. Kyiv: Radianska shkola. (In Ukr.).
12. Rylsky, M. T. (1959). *Poema pro more* [A poem about the sea]. *Oleksandr Dovzhenko* [Olexander Dovzhenko]: Coll. Memories and Articles about the Artist. O. Babushkin (ed.). Kyiv: Derzh. vyd-vo obrazotv. mystetstva i muz. literatury, p. 109–112. (In Ukr.).
13. Sorokova, Sofija. (2015). *Ne letyat' lastivky u Zarubynsi: istoriko-krajeznavchyy narys* [Swallows do not fly in Zarubynsi: historical and local lore essay]. T. Nahajko & O. Horbovyj (eds.). Perejaslav-Khmel'nytskyi. (In Ukr.).

Список затоплених сіл

Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.
Зарубинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.
Калабарок Новогеорґіївського р-ну Кіровоград. обл.,
Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.,
Конилівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Морозівка Глобинського р-ну Полтав. обл.,
Пеньківка Новогеорґіївського р-ну Кіровоград. обл.,
Підсінне Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.,
Скородистик, частково затоплене, колишній Іркліівський р-н,
Полтав. обл., нині Черкас. обл.

Оповідачі

БАП — Бережний Андрій Петрович, 1950 р. н., переселенець, нар. у с. Морозівка. Запис у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 19.05.2012.

БВІ — Бугаєнко Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, нар. у с. Пеньківка. Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.

ВГП — Василюшина Ганна Петрівна, 1927 р. н., переселенка, нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.

ГВІ — Горобець Віра Ігорівна, 1940 р. н., нар. у с. Підсінне. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

ГМІ — Гречка Марія Іванівна, 1927 р. н. нар. у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. Запис у с. Новоселівка 19.05.2012.

ГСІ — Гич Софія Ігорівна нар. у с. Підсінне. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

ЖНІ — Жменько Надія Іллівна, 1960 р. н. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.

ЗВФ — Загеба Валентина Федорівна, 1950 р. н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.

ЗСМ — Зубер Світлана Миколаївна, 1963 р. н., нар. у с. Стов'яги Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

КЛГ — Кикоть Лариса Григорівна, 1970 р. н., нар. у с. Канівці Чорнобаївського р-ну Черкас. обл. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.

ЛГІ — Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р. н., нар. у с. Каштанівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. Запис у с. Гораївка цього ж району 20.07.2014.

ЛГФ — Лобода Галина Феодосіївна, 1928 р. н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 03.08.2014.

ЛЛК — Литвинюк Іван Костянтинович, 1933 р. н., нар. у с. Наддністрянка, Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014

ЛПО — Левченко Параска Олексіївна, 1940 р. н., переселенка, нар. у с. Кривчани, у Бакоті була невісткою. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.

МАФ — Мотайло Антоніна Федорівна, 1937 р. н., переселенка, нар. у с. Калабарок. Запис у с. Глинськ Світловодського р-ну Кіровоград. обл. 19.05.2012.

МІЛ — Манько Іван Лукович, 1948 р. н., переселенець, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 31.07.2014.

НОГ — Никуляк Олександр Григорович, 1926 р. н., переселенець, нар. у с. Конилівка. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.

РВМ — Ревега Василь Микитович, 1945 року народження. Народився в с. Комарівка. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

ССФ — Сорокова Софія Федорівна, 1937 р. н., нар. у с. Зарубинці. Запис у с. Віненці Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл. 22.06.2019.

ЧКА — Чепинога Катерина Андріївна, 1931 р. н., нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.

ЧМЛ — Чепинога Михайло Логвинович, 1929 р. н., нар. у с. Скородистик, колишній голова сільради, учитель, директор школи. Запис у с. Скородистик 19.08.2014.

ЧМЮ — Чирков Микола Юхимович, 1957 р. н., нар. у с. В'юнище, освіта вища, ветлікар. Запис у с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл. 22.06.2019.

ЮНС — Юхно Ніна Семенівна, 1952 р. н., переселенка, нар. у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик, 01.08.2014.

ЮОЯ — Юхно Олександр Якович, 1963 р. н., нар. у м. Іркліів, освіта вища. Запис у с. Скородистик 02.08.2014.

Надійшла до редколегії 18.04.21

Iryna Koval-Fuchylo, Doctor of Philology, Senior Researcher
ORCID: 0000-0003-4048-914
e-mail: koval-fuchylo@ukr.net
Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology,
Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine

MOTIVES AND IMAGES OF PROTEST IN STORIES ABOUT FORCED MIGRATION FROM FLOOD ZONES

The article analyses the image of grandfather and grandmother on the roof of a house in a flooded evicted village. They did not want to leave their home village and thus demonstrated protest against resettlement and flooding. The hypothesis that this image was formed some time after the event of resettlement under the influence of the following main factors: intra-narrative factors and worldviews; external influence of the propaganda in that time; modern ideas about past events, their rethinking. Texts of oral and written memoirs about resettlement give grounds to claim that the idea that it was much more difficult for old people to relocate and settle in a new place is verbalized in almost all narrators. This situation could contribute to the formation of the image of grandparents who resist resettlement. It is said that it was difficult for the old people to accept the resettlement, the destruction of the house, that they quickly died in the new place.

At the lexical level, the formation of the analysed image was influenced by the common nomination of the characters grandfather and grandmother in Ukrainian folklore, especially in fairy-tale texts. This idiomatic compound is a template in the texts of memoirs.

The emergence of the protest image of grandparents was influenced by the semantic level of resettlement oral history, namely the typical, most common ways of presenting grandparents in the memories of the narrators. The grandfather in the oral history of resettlement is always a positive character. He is strongly connected with the land, is a caring owner, a skilled craftsman, a knowledgeable, benefactor for children. The image of the grandmother in the memories of the settlers, although often paired with the grandfather, but has its own original features. A grandmother is closely connected with the house, she takes care of someone, gives shelter, feeds, does housework.

To intensify resettlement, the state had to resort to massive propaganda, involving officials, activists and even artists. We had to convince people that a new life would start in a new place, that it was necessary for the whole country, that they were obliged to relocate. Resettlement has even become a topic of fiction.

Today, the expediency of flooding a large area of Dnipro and Dnister lands is being reconsidered, and processes are underway to draw attention to this event. These processes naturally provoked the question: could this have been avoided, could it have been resisted in any way? There is a need to convince ourselves that people still protested in that time. So the image of grandparents on the roof of the house began to be interpreted as a manifestation of protest against the loss of their land, homes, villages. Half a century later, this desperate resistance of the "little" person became a poetic image of resistance to the destructive system.

Keywords: oral history of resettlement, images of protest, images of grandparents, propaganda, Dovzhenko, flood zone.

УДК 811.142'355:141Еразм Роттердамський
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.10>

Олеся Лазер-Паньків, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-5281-5816
e-mail: olazerpankiv@gmail.com

Іоан Залевський, студ.
ORCID: 0000-0002-1539-006X
e-mail: ioan.zalevskyi@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРО ІСТОРІЮ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЕРАЗМОВОЇ ВИМОВИ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Представлено результати дослідження деяких аспектів формування та використання Еразмової вимови давньогрецької мови (зокрема, розмитість самого поняття, відсутність стандартизованості й певні лінгвістичні невідповідності), здійсненого на основі аналізу оригінального твору Еразма Роттердамського "De recta latini graecisque sermōnis pronūtiātiōne dialogus", а також теоретичних напрацювань, присвячених аналізу давньогрецької вимови та історії грецької мови загалом. Приділяється увага статусу pop grata, який Еразмова вимова має у Греції, а також альтернативним версіям щодо задуму й обставин створення згаданого твору Еразма, до яких, від XVI ст. і дотепер, апелюють опоненти як Еразмової вимови, так і реконструйованих систем загалом. Окреслюються деякі важливі факти з історії виникнення Еразмової вимови, зокрема, що Еразм не був першовідкривачем у пошуках "істинної" вимови класичної грецької мови (щонайменше за чверть століття до видання праці Еразма це питання досліджував іспанський гуманіст Антоніо де Небріха); у написанні "Діалогу" Еразм спирався на напрацювання попередників, із якими підтримував дружнє спілкування; твір Еразма не був достатньо чіткою пропозицією нової реформованої системи, а сам учений продовжував користуватися візантійською вимовою та визнавав її чинний статус. Наведено приклади деяких розбіжностей між варіантами Еразмової вимови. Зроблено висновок, що Еразмова вимова від самого її зародження не була чітко визначеною системою, і, незважаючи на революційність і вражаючий прорив цієї мовознавчої ініціативи, мала певні помилки, які були компенсовані пізнішими спробами реконструкції давньогрецької вимови у XIX–XXI ст. Доведено, що, зважаючи на суттєву неуніфікованість сучасних варіантів Еразмової вимови (що подекуди призводить до ускладнень практичного характеру в міжнародній комунікації спеціалістів), доцільним є використання, або, принаймні, прикладне знайомство з сучасними, більш чітко визначеними й науково обґрунтованими реконструкціями, та / або новогрецькою вимовою, яка особливо важлива задля взаєморозуміння з грецькими колегами-класиками.

Ключові слова: Еразмова вимова, давньогрецька мова, Еразм Роттердамський, реконструкція давньогрецької вимови.

Вступ. Незважаючи на домінування Еразмової вимови (ЕВ) у царині класичної філології, часто залишаються без уваги, принаймні в навчальному процесі, багатозначність самого поняття ЕВ і певні проблеми, пов'язані з нею. Отже, нашою метою є висвітлення цих аспектів, які стосуються як особливостей постановки ЕВ, так і її актуальності нині. У цьому ми спиратимемося на вибрані наукові роботи, у яких досліджувалися питання давньогрецької вимови, а також на аналіз визначального в цій сфері твору Еразма Роттердамського та дані про особливості застосування ЕВ у різних країнах.

Результати дослідження. До XVI ст. давньогрецькі тексти завжди читалися згідно з вимовою та правилами читання живої грецької мови того часу. Тобто європейці, відкривши для себе античну спадщину, користувалися (пізньо-)візантійською вимовою, яка вже практично відповідає сучасній новогрецькій. Така вимова в нас відома як Рейхлінова, названа так на честь німецького вченого Йоганна Рейхліна, зусиллями якого, значною мірою, стало вивчення давньогрецької мови в Німеччині, і який застосовував і поширював вимову, перейняту від грекомовних вчителів у Італії й інших місцях.

У другій половині XV ст. деякі вчені почали помічати, що сучасна для них візантійська вимова дещо розходиться зі свідченнями та вказівками про давню вимову, які можна знайти в античних текстах, особливо у працях граматикистів і риторів. Найбільш відомою документацією роздумів щодо справжнього, "правильного" стародавнього звучання грецької мови є твір "De recta latini graecisque sermōnis pronūtiātiōne dialogus" [6] ("Діалог про правильну вимову латинської та грецької мов", далі – "Діалог") великого гуманіста Еразма Роттердамського. У XV–XVI ст., певне, ще не було сучасного розуміння мовної еволюції, тому як граматична, так і фонологічна різниця між візантійською та класичною грецькою мовою могли сприйматися як накопичення помилок і "варваризація".

Однак, чи можна сказати, що саме Еразм Роттердамський є винахідником тієї системи вимови, яку зараз називають Еразмовою? Спочатку зазначимо, що він не був першовідкривачем у цій сфері: різні вчені, як до, так і після Еразма, описували, як мали б насправді читатися ті чи інші грецькі літери. Найпершим був найбільш

впливовий гуманіст Іспанії тих часів – Антоніо де Небріха, який описував "помилки" візантійської вимови щонайменше за чверть століття до видання у 1528 р. праці Еразма [3, с. 17], за ним – італійці Альд Мануцій і Джироламо Алегандер. З усіма трьома Еразм був у дружніх стосунках, а з Мануцієм та Антоніо де Небріха провів чимало часу в 1508 р. у Венеції [3, с. 13; 7, с. 568]. Немає причин сумніватися, що в написанні "Діалогу" Еразм спирався на вже існуючі напрацювання, про що є невелика згадка й в самому творі: "doctos aliquot nactus sum, quorum pronuntiationem ego sane Graecorum quorundam eloquutioni non dubitem anteponeere" *я зустрів декількох вчених людей, вимові яких я без вагання надав би перевагу перед вимовою деяких греків (Пер. наш – І. 3.)* [6]. Проте ім'я Еразма Роттердамського було найбільш славетним (а для когось – й одіозним), тому ці намагання відновити і встановити на практиці давню вимову стали асоціюватися саме з ним [3, с. 7–8; 8, с. 233–234].

Окрім цього, "Діалог" навряд чи можна назвати маніфестом нової, відновленої вимови, який би пропонував цілісну, чітко визначену систему. Відмітимо обрану форму художнього діалогу, а не суто наукового трактату, і подекуди жартівливий стиль. Однак що більш важливо, – чимало пасажів "Діалогу" є неоднозначними й допускають різні тлумачення; інколи ж Еразм і сам висуває різні припущення, не розв'язуючи остаточно поставлені ним самим питання. Також відомо, що у своїй практиці він продовжував користуватися загальноприйнятою візантійською вимовою, яку навіть після написання "Діалогу" визнавав як чинну й доцільну [8, с. 234].

Не всі звуки ЕВ, якою користуються під час читання давньогрецьких текстів в Україні, збігаються з описаними самим вченим у "Діалозі". Наприклад, літеру ζ Еразм визначає як еквівалент сполучення σδ, тобто як /zd/ (у скісних рисках наведено символи Міжнародного фонетичного алфавіту) або /sd/, тоді як в Україні та багатьох інших країнах її вимовляють як африкату /dʒ/, у межах тієї ж ЕВ. Також відрізняються між собою реалізації ЕВ у різних країнах через її адаптацію до фонології та орфоїї різних мов [10], що відмічав ще 200 років тому Т. Джефферсон: "І справді, ми бачимо, що нема й пари країн з однаковою вимовою, хоча усі начебто

користуються Еразмовою" [11]. У табл. 1 представлено невелику вибірку таких розбіжностей. У Німеччині та Франції, наприклад, суттєвих змін зазнає прочитання дифтонгів, адаптуючись відповідно до правил німецької та французької мов, що проілюстровано в таблиці на

прикладі дифтонга *eu*. Така нестандартизованість є проблемою не лише теорії, але й практики: ускладнюється, зокрема, розуміння грецьких слів на слух під час міжнародних конференцій [4, с. 154].

Таблиця 1

Реалізація ЕВ у різних країнах та описи Еразма [6; 1, с. 12; 10]

	Згідно з "Діалогом"	ЕВ в Україні	ЕВ у Німеччині	ЕВ в Італії	ЕВ у Франції
ζ	oδ (/zd/)	/dʒ/	/tʃs/	/dʒ/	/dʒ/
φ	/p ^h / (або /f/)	/f/	/f/	/f/	/f/
θ	/θ/	/tʃ/, /t ^h /, /t/	/t ^h /	/tʃs/, /θ/, /t/	/t/
χ	/x/	/x/	/x/	/k/	/k/
eu	/eu/	/eu/	/oʊ/	/eu/	/oɪ~/œ/

Еразм та інші вчені суттєво наблизилися до відтворення значень фонем грецької мови класичного періоду, однак у більш сучасних дослідженнях науковцям вдалося це зробити з більшою точністю (наприклад відновлена класична аттична вимова, представлена, зокрема, у працях В. С. Аллена [2], Дж. Горрокса [9]). Також, із розвитком мовознавства і покращенням у розумінні закономірностей еволюції мов загалом та уточненням знань про різні етапи розвитку давньогрецької фонетики, проявилася певна штучність ЕВ: головним чином у тому, що деякі фонемні реконструюються до свого давнього стану, тоді як інші зберігають більш пізній / сучасний. Унаслідок чого така система подекуди лінгвістично неузгоджена та, фактично, не репрезентує жоден реальний етап розвитку грецької фонетики. Як приклад наведемо окремих випадок – ряд φ, θ, χ. Імовірність існування цих трьох приголосних саме в таких комбінаціях фонетичних значень, які зазначено в табл. 1, є низькою для будь-якого з поданих варіантів, принаймні у вимові значної кількості носіїв протягом значного часу [2, с. 23–26; 9, с. 170–171].

У викладацькій практиці в Європі переважно використовується ЕВ у різних регіональних варіаціях, тоді як у Великобританії офіційним стандартом є відновлена аттична вимова, яка превалює і в інших англословних країнах, а також в окремих закладах у всьому світі. У Греції, за поодинокими винятками, і у православних духовних навчальних закладах єдина прийнятою є вимова, орієнтована на новогрецьку [10] (у релігійній сфері це є продовженням візантійської традиції). До того ж існує певне протистояння між греками й деякими прибічниками сучасної вимови, з одного боку, і користувачами ЕВ, або відновленої аттичної вимови, – з іншого: чимало греків категорично не приймають як ЕВ, так і відновлену аттичну вимову (бо й її нерідко відносять до ЕВ, що ще більше розмиває це поняття) [4; 12, с. 42; 7, с. 569]. Це проблема не лише наукового рівня, але й ідеологічного та естетичного. Навіть у статті наукового характеру можна зустріти висловлення на кшталт: "...вимовляючи по складах незв'язні й уривчасті звуки, намагаючись з'єднати їх у слово, фразу, чи речення, у кострубатий еразмівський спосіб" [5, с. 5]. Такі реакції можуть бути зумовлені підозрілим ставленням греків до зовнішніх втручань у їхню рідну мову, до сприйняття таких втручань як порушення неперервності історії грецької мови, грецьких традицій, і навіть як загрози грецькій національній ідентичності тощо. Підвалини таких непростих стосунків між реформаторами вимови та греками і традиціоналістами було закладено від самого початку дослідження питання відновленої вимови, адже перші розглядали вимову других у доволі категоричних термінах (як-от назва публікації Антоніо де Небриха – "Errores Graecorum" "Помилки греків" чи часті формулювання Еразма на кшталт "pronuntiatio depravata" *викривлена вимова*, "errant" *хиблять*, *помилуються* й ін.). У зв'язку з цим варто згадати також закиди противників ЕВ про те,

наприклад, що "Діалог" Еразма: 1) не був серйозною пропозицією, або навіть був жартом [8, с. 233]; або ж, що твір є 2) результатом дружнього розіграшу над Еразмом. Перекази про останнє йдуть ще з XVI ст. [3, с. 8]:

Глареан [швейцарський вчений Генріх Глареан – / 3.] приїхав з Парижу й знаючи, що Еразм любив новинки й був довірливим, розповів йому, що деякі греки, – люди надзвичайної вченості, – прибули до Парижу, і що вони застосовували вимову, яка відрізнялась від загальноприйнятої. [...] Почувши це, Еразм незабаром написав "Діалог про правильну вимову грецької та латинської мов", щоб представити себе як відкривача або відновлювача справжньої вимови [8, с. 233].

Однак, маючи, як мінімум, певні фактологічні невідповідності, критичного аналізу ця легенда все ж таки не витримує [3, с. 8–9; 7, с. 1].

Висновки. Отже, ЕВ є значною мірою парасольковим терміном, вона не була чітко й цілісно визначена самим Еразмом і не має єдиного стандарту сьогодні. Ідея, що стояла за створенням ЕВ, тепер більш точно реалізована сучасними мовознавцями. Зважаючи на множинність систем давньогрецької вимови нині, доцільним є поступовий перехід до вимов, які мають чітко окреслений стандарт і достатню наукову валідність. Різні системи (чи то реконструкції, чи то новогрецька вимова) мають свої переваги, тому, окрім ЕВ, спеціалістам варто бути добре обізнаними також і з основними її альтернативами: сучасною (тобто новогрецькою, або Рейхліновою) вимовою, особливо задля порозуміння в комунікації з грецькими колегами, і відновленою аттичною як діючим академічним стандартом за межами "Еразмової зони".

Список використаної літератури

1. Звонська Л. Л. Давньогрецька мова: підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2019. – 675 с.
2. Allen W. S. Vox Graeca: The Pronunciation of Classical Greek: 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 179 p.
3. Bywater I. The Erasmian Pronunciation of Greek and its Precursors. – London: H. Frowde, Oxford University Press, 1908. – 27 p.
4. Caragounis C. C. The Error of Erasmus and Un-Greek Pronunciations of Greek // *Filologia Neotestamentaria*. – 1995. – №8. – P. 151–185.
5. Caragounis C. C. The Historical Pronunciation of Greek. – URL: <https://www.chrys-caragounis.com/The.Pronunciation.of.Greek/The.Pronunciation.of.Greek.pdf>
6. Desiderius Erasmus Roterodamus. *Dialogus de recta latini graecique sermonis pronuntiatione*. – Basiliae: Frobenius, 1528. – URL: https://la.wikisource.org/wiki/De_recta_latini_graecique_sermonis_pronuntiatione_1643
7. Dillon M. Erasmian Pronunciation // *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics* / G. Giannakis, ed. Brill. – 2014. – P. 568–570.
8. Faulkner J. A. *Erasmus The Scholar*. – Cincinnati: Jennings and Graham, 1907. – 252 p.
9. Horrocks G. *Greek: A History of the Language and its Speakers*: 2nd ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
10. Pronunciation of Ancient Greek in teaching. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pronunciation_of_Ancient_Greek_in_teaching
11. Jefferson T. To Judge Spencer Roane Poplar Forest, September 6, 1819 // *The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826*. – URL: <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jeff258.php>
12. Wilamowitz-Moellendorff U. von. *History of Classical Scholarship* / Transl. by A. Harris. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1982. – 189 p.

References

1. Zvonska, L. L. (2019). *Davnohretska mova* [Ancient Greek]. Kyiv: VPC "Kyivskiy universytet". (In Ukr.).
2. Allen, W. S. (1987). *Vox Graeca: The Pronunciation of Classical Greek*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bywater, I. (1908). *The Erasmian Pronunciation of Greek and its Precursors*. London: H. Frowde, Oxford University Press.
4. Caragounis, C. C. (1995). The Error of Erasmus and Un-Greek Pronunciations of Greek. *Filologia Neotestamentaria*, №8, p. 151–185.
5. Caragounis, C. C. (n.d.) The Historical Pronunciation of Greek. <https://www.chrys-caragounis.com/The.Pronunciation.of.Greek/The.Pronunciation.of.Greek.pdf>
6. Desiderius, Erasmus Roterodamus. (1528). *Dialogus de recta latini graecique sermonis pronuntiatione*. Basiliae: Frobenius. https://la.wikisource.org/wiki/De_recta_latini_graecique_sermonis_pronuntiatione_1643
7. Dillon, M. (2014). Erasmian Pronunciation. In: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics* (p. 568–570). G. Giannakis, ed. Brill.
8. Faulkner, J. A. (1907). *Erasmus The Scholar*. Cincinnati: Jennings and Graham.
9. Horrocks, G. (2010). *Greek: A History of the Language and its Speakers*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell.
10. *Pronunciation of Ancient Greek in teaching* (n.d.). https://en.wikipedia.org/wiki/Pronunciation_of_Ancient_Greek_in_teaching
11. Jefferson, T. To Judge Spencer Roane Poplar Forest, September 6, 1819. *The Letters of Thomas Jefferson 1743–1826*. <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl258.php>
12. Wilamowitz-Moellendorff, U. von. (1982). *History of Classical Scholarship*. Transl. by A. Harris. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Надійшла до редколегії 20.04.21

Olesia Lazer-Pankiv, PhD in Philology, Associate Professor
 ORCID: 0000-0001-5281-5816
 e-mail: olazerpankiv@gmail.com

Ioan Zalevskiy, stud.
 ORCID: 0000-0002-1539-006X
 e-mail: ioan.zalevskiy@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON THE HISTORY AND MODERN CONDITION OF THE ERASMIAN PRONUNCIATION OF ANCIENT GREEK

The article presents the results of a study of some aspects of the formation and use of Erasmian pronunciation of the Ancient Greek language (in particular, the vagueness of the concept, lack of standardization and certain linguistic inconsistencies), based on analysis of the original work of Erasmus of Rotterdam "De recta latini graecique sermonis pronuntiatione dialogus" and works devoted to the analysis of Ancient Greek pronunciation and the history of the Greek language in general. Attention is paid to the non grata status that Erasmian pronunciation has in Greece, as well as to alternative views on the origins of the mentioned work of Erasmus, to which, from the 16th century to the present day, opponents of both the Erasmian pronunciation and the reconstructed systems in general refer. Some important facts from the history of Erasmian pronunciation are outlined, in particular that Erasmus was not the pioneer in the search for the "true" pronunciation of Classical Greek (a Spanish humanist Antonio de Nebrija researched this issue at least a quarter of a century before the publication of Erasmus's work); in writing the Dialogue, Erasmus relied on the work of his predecessors, with whom he was maintaining friendly communication; Erasmus's work was not a clear enough proposal for a new reformed system, and the scholar himself continued to use the Byzantine pronunciation and recognized its status. The article gives examples of some differences between variants of Erasmian pronunciation. It is concluded that the Erasmian pronunciation from its inception was not a clearly defined system, and, despite the revolutionary and impressive breakthrough of this linguistic initiative, had some errors, which were compensated by later attempts in the Ancient Greek pronunciation reconstruction in the 19th–21st centuries. It is suggested that, given the significant non-uniformity of present-day Erasmian pronunciation variants (which sometimes leads to complications in international communication between specialists), it is advisable to use, or at least be familiar with modern, more clearly defined and scientifically sound reconstructions, and / or Modern Greek pronunciation which is especially important for rapport with Greek colleagues in classical studies.

Keywords: Erasmian pronunciation, Ancient Greek, Erasmus of Rotterdam, reconstruction of Ancient Greek pronunciation.

УДК 81'243'276.6:004]:378.016

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.11>

Людмила Лазоренко, канд. пед. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-0067-7471
e-mail: englusy@gmail.com

Оксана Красненко, канд. філол. наук, асист.
ORCID: 0000-0001-9758-3801
e-mail: o.krasnenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ЗІ СТУДЕНТАМИ ФАКУЛЬТЕТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглядаються шляхи розв'язання проблеми використання студентоцентрованого навчання (СЦН) для студентів ІТ спеціальностей. У сучасних конкурентних умовах розвитку ринку праці випускники університетів мають бути краще підготовлені до майбутньої професійної діяльності. Наводиться досвід теоретичних досліджень щодо студентоцентрованого підходу до навчання. Автори зупиняються на труднощах набуття нової педагогічної парадигми, яка стверджує зміну "від викладання до навчання" у дидактиці вищої освіти. Підкреслюється необхідність складної систематичної роботи, пов'язаної з розробкою стратегій оцифровування освіти. Зосереджено увагу на результатах навчання з погляду розвитку комунікативних компетенцій.

У науковій праці зазначено про необхідність упроваджувати студентоцентрований підхід у викладання англійської мови професійного спрямування (ESP), що базується на розвитку компетентнісного підходу, який дозволяє принести особистісний сенс до освітнього процесу. Роз'яснено, що цей підхід ставить на перше місце не інформованість людини, а уміння розв'язувати проблеми, які виникають у різних життєвих ситуаціях. Доведено, що СЦН забезпечує особистісне й когнітивне зростання студентів, а також стимулює лідерство та міжособистісне спілкування. За такого підходу студенти беруть участь у створенні свого навчального досвіду, будучи незалежними у виборі способів набуття знань.

Наведено завдання для ІТ студентів, які показують, як СЦН стимулює їх розмірковувати, аналізувати, синтезувати, критикувати та застосовувати свої знання в реальних ситуаціях. У студентоцентрованій парадигмі освіти розвиток суб'єктивної освітньої процесу зосереджується на сучасних гуманістичних знаннях, таких категоріях, як "суб'єкт", "свобода", "саморозвиток", "цілісність", "діалог". Отже, викладачі сприяють позитивним результатам студентів і підвищують їхню мотивацію.

Автори показують приклади використання таких методів навчання, як онлайн-дослідження, Веб-квест, метод проєктів, метод розв'язання проблем, перевернуте навчання, які мотивують студентів, підвищують співпрацю та продуктивність роботи в команді, сприяють спілкуванню й обміну знаннями, а також розвивають критичне мислення і творчий підхід. Як результат, студенти набувають практичного досвіду та стають впевненими в собі, вільно володіючи навичками XXI ст.

Ключові слова: студентоцентроване навчання (СЦН), інформаційні технології, компетентнісний підхід, англійська мова професійного спрямування (ESP), Веб-квест, пошуковий метод, метод проєктів, метод розв'язання проблем, перевернуте навчання, навички XXI ст.

Вступ. Сучасна освіта у сфері Інформаційних технологій вимагає все більшого використання інноваційних наукових технологій, інформаційних продуктів, кваліфікованих спеціалістів. Однією із головних завдань вищого навчального закладу завжди було й залишається високоякісне навчання студентів певної спеціальності, яке забезпечує їхню успішну й ефективну роботу в подальшому професійному житті. Лише фахівці найвищого класу мають бути складовою інтелектуального потенціалу країни, який гарантує її успішний і динамічний науково-технічний розвиток.

Британська Рада в Україні у партнерстві з Інститутом вищої освіти НАПН України, Advance HE (Велика Британія) і за підтримки Міністерства освіти і науки України, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, реалізує Програму вдосконалення викладання у вищих навчальних закладах України. Київський національний університет імені Тараса Шевченка бере активну участь у ній.

Головною метою програми є підвищення якості вищої освіти України шляхом розвитку інституційної спроможності державних університетів щодо вдосконалення викладання і навчання. Програма була розроблена на основі проведеного дослідження стану і потреб викладання у вищій освіті України [4].

Завдяки реалізації цієї програми очікується досягнення таких результатів:

- створення національної платформи для фахового обговорення й обміну кращими практиками з удосконалення викладання у вищій освіті;

- формування мережі викладачів та управлінців університетів, готових до втілення змін та обміну ефективними практиками щодо вдосконалення викладання серед колег як у власному університеті, так і між університетами України;

- підтримка університетів у реалізації інституційних проєктів із вдосконалення викладання.

Протягом 2020–2022 рр. у Програмі братимуть участь 30 університетів України. До складу університетської команди ввійдуть три викладачі й один представник менеджменту університету [4]. Отже, упровадження цієї програми дозволить підвищити якість освіти та збільшити конкурентоздатність освітнього процесу в Україні із європейськими вищими навчальними закладами.

Сучасні викладачі-практики, які працюють в освітній сфері, дедалі частіше звертаються до компетентнісного підходу, що дозволяє реалізувати особистісний акцент до освітнього процесу. Вказаний підхід ставить на перше місце не поінформованість людини, а уміння розв'язувати проблеми, завдання, які виникають у процесі пізнання, під час роз'яснення явищ дійсності, у взаємовідносинах людей, в етичних нормах, під час оцінювання особистих дій, під час оцінювання своєї підготовки до навчання у професійному навчальному закладі, коли необхідно орієнтуватися на ринку праці.

Метою дослідження цієї статті є теоретичне осмислення концепцій компетентнісного підходу у вищій освіті, а також методи, які сприяють реалізації студентоцентрованого навчання на факультеті інформаційних технологій.

Методи дослідження включають гносеологічний аналіз (методологічний, порівняльний аналіз і синтез сучасних парадигм, підходів в освітньому процесі); порівняння, узагальнення й систематизацію моделей навчання студентів у ВНЗ.

Специфіка компетентнісного навчання полягає в тому, щоб засвоювалися не готові знання, запропоновані кимось, зокрема викладачем, а студент під керівництвом викладача має сам формувати знання, формулювати поняття, необхідні для розв'язання завдання.

Використовуючи такий підхід, навчальна діяльність періодично набуває дослідний або практико-перетворювальний характер, сама стає предметом засвоєння [1].

Для організації такого професійного навчання у європейській вищій освіті з'явився термін "студентоцентроване навчання" (СЦН). За визначенням міжнародної організації "Education International", СЦН являє собою тип мислення і культуру вищого навчального закладу, а також є методом навчання, який тісно пов'язаний із конструктивістськими теоріями навчання й підкріплюється ними [5]. Варто зазначити, що СЦН є основним принципом Болонських реформ вищої освіти, які передбачають зміщення акцентів із викладання (трансляції знань) на навчання як активну діяльність студента (творча співпраця, діалог між викладачем і студентом) [6; 8].

Студентоцентроване навчання було запропоновано Ф. Х. Хейвордом ще на початку ХХ ст., у 1905 р. Подальший розвиток СЦН набуло в науковій праці Д. Дьюї (1956), в 1980-ті рр. цю концепцію було трансформовано Карлом Роджерсом в теорію освіти. СЦН також пов'язано з роботами Жана Піаже (розвиваюче навчання) і Мальколма Ноулз (самонаправляюче навчання).

Натепер найповнішу інтерпретацію СЦН викладено в так званому "Довідковому керівництві для студентів, співробітників та вищих навчальних закладів", яке є частиною проекту "Час нової парадигми в освіті: СЦН" ("Time for a paradigm change: student centered learning" (T4SCL)), який втілюється в життя за рахунок коштів Європейського союзу студентів (ESU) і організацією "Education International" (EI).

Проект T4SCL має на меті допомагати в розробці стійких стратегій, методів СЦН, а також надавати відповідним організаціям студентів і викладачів більше можливостей бути активними партнерами в його поширенні у вищих навчальних закладах по всій Європі. Проект спрямований на те, щоб забезпечити правильне уявлення про необхідні інструменти та проблеми СЦН як фундаментальну основу освіти протягом усього життя.

Ідею СЦН можна розкрити, переглянувши систему дев'яти принципів:

1) необхідність постійного рефлексивного процесу в ході СЦН, оскільки неможливо мати один стиль, який залишається незмінним і загальноприйнятим;

2) неможливість приведення СЦН до одного рішення, придатного для всіх випадків; натомість організувати створення структур підтримки, адекватних конкретних умов, освоєння різноманітних стилів викладання і навчання;

3) опора студентів на індивідуальний досвід і стиль навчання (шляхом спроб і помилок, занурення в інформаційне середовище тощо);

4) різноманіття інтересів студентів й обставин навчання з погляду здоров'я, психологічних проблем, соціального стану;

5) значимість вибору для ефективності СЦН, що робить необхідним організацію навчання у відповідній формі;

6) необхідність адаптації навчання до життєвого, професійного й когнітивного досвіду учня в силу того, що студенти мають різний досвід і базові знання;

7) необхідність контролю студентами свого навчання й можливість брати участь у ролі активних партнерів у проектуванні навчальних матеріалів й оцінюванні;

8) "створення можливостей", а не "інформування", що покладає на студента велику відповідальність, спонукаючи його думати, аналізувати, синтезувати, критикувати;

9) співпраця між студентами і викладачами у виробленні загального розуміння проблем, які виникають під час освітнього процесу, а також проблем, із якими вони стикаються як зацікавлені сторони навчання [5].

Отже, можна зробити висновок, що кінцевим продуктом Болонських реформ є підвищення кваліфікації на

основі результатів навчання, які можна розглядати як частину набору інструментів, що за правильного застосування мають призвести до позитивних змін [7].

Основні відмінності нової дидактики, на думку Й. Вільдта, можна охарактеризувати за такими ознаками: "центрування на студентові", тобто в центрі навчання є той, кого навчають і його процес навчання; зміна ролі викладача: від "викладання" до інструктування щодо ситуації і сфери навчання, також включає навчальне консультування; орієнтація навчання на цілі та результати; сприяння самостійному й активному навчанню; концентрація на мотиваційних, соціальних аспектах навчання; зв'язок між отриманням знань і розробкою стратегії навчання [12].

Для СЦН використовуються переважно інноваційні методи викладання, що стимулюють навчання на основі взаємодії викладача зі студентами, а також вимагають ставлення до студента як до активного учасника освітнього процесу, який формує універсальні, такі ключові компетенції, як розв'язання проблем, критичне та рефлексивне мислення. Ці навички безумовно відповідають запитам суспільства ХХІ ст. [11, с. 249]. Варто відзначити, що вагома роль у реалізації СЦН належить цифровим технологіям, які дозволяють використовувати гнучкі техніки, проводити онлайн пошук інформації, організувати її та представляти онлайн або оффлайн у різних формах.

У європейському проекті "Час нової парадигми в освіті: студентоцентроване навчання" представлена цілісна конструкція СЦН: його переваги для студентів і викладачів; роль у зміні мислення; реалізація СЦН викладачами (мотивація студентів; знання студентів викладачами; вибір методів викладання і навчання; вибір методів оцінювання знань студентів; застосування оцінки курсу в СЦН; використання інформаційних технологій для його вдосконалення); реалізація СЦН навчальним закладом (конструкція навчальних програм і використання результатів навчання; внутрішня оцінка якості методів оцінювання; постійний професійний розвиток академічного персоналу; використання інформаційних систем для підтримки СЦН); підтримка культури СЦН (зміна в роботі студентів з інформацією в навчальній групі; рекомендації за систематичним розвитком СЦН тощо) [5].

Результати дослідження. СЦН набуває особливого змісту в умовах навчання під час всесвітньої пандемії. Адже в його основі – розуміння того, що всі вищі навчальні заклади відрізняються, так само як і викладачі та студенти. Вони функціонують у найрізноманітніших контекстах і мають справу з багатьма предметними дисциплінами [12]. Студенти мають неоднакові потреби: різні стилі навчання, а тому потребують несхожі педагогічні потреби (одні навчаються лише шляхом спроб і помилок, інші – на практичному досвіді; одні набувають теоретичні знання завдяки читанню літератури, інші мають аналізувати й обговорювати теорію, щоб зрозуміти предмет). Зазвичай, навчання вимагає співробітництва між студентами і викладачами, яке спонукає шукати спільні рішення і складає центральний елемент філософії СЦН. Отже, викладач має бути зорієнтований на допомогу студентам у виборі індивідуального стилю навчання. Ключовими словами мають стати "знайти, створити, засвоїти".

Працюючи зі студентами факультету Інформаційних технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ми реалізуємо принцип студентоцентрованого навчання через пошуковий (евристичний) метод, який внутрішньо мотивує студентів до навчання та вимагає рефлексії.

Наприклад:

Онлайн-дослідження, або веб-пошукові завдання (Web-Quest) передбачають самостійний пошук

необхідної інформації [11, с. 280]. Ми заохочуємо ІТ студентів цікавитися значенням нових слів, термінів, підбирати й аналізувати антоніми та синоніми з використанням

онлайн-словників, зокрема <https://dictionary.cambridge.org/>, <https://www.macmillandictionary.com/>, <https://www.thesaurus.com/>, <https://www.ldoceonline.com/>, а також вивчати словосполучення в контексті, порівнювати значення лексичних одиниць і частоту їхнього функціонування в різних літературних реєстрах, зокрема звертаючись до Корпусу сучасної англійської мови (COCA <https://www.english-corpora.org/coca/>).

Для вдосконалення усних мовленнєвих навичок, студентам пропонується створювати власні відео-повідомлення за допомогою таких ресурсів, як <https://prezi.com/>, <https://graasp.eu/>, <https://inshot.com/>, <https://videomaker.simpleshows.com/> про використання інформаційних технологій у повсякденному житті. ІТ студенти полюбують також самостійно підбирати відео на 5–10 хв за запропонованою темою (наприклад, про 3D принтери, або новітні технології у збереженні навколишнього середовища), розробляти питання й готувати дефініції до 5–8 лексичних одиниць, вживаних у контексті. Попередньо переглянуті викладачем, такі завдання опрацьовуються на занятті у групі.

Студенти ознайомлюються з різними ІТ сайтами, переглядають і вивчають матеріал, обирають те, що найбільше їх цікавить і подають його у класі у формі презентації, доповіді, або ж колажу, для того, щоб розгорнути дискусію. Наприклад:

Writing

Task 1.6. For some interesting and varied articles on different aspects of IT visit the following website www.pcmag.com. Make a note of any useful new vocabulary that you come across and make a presentation [3, p. 11].

В умовах дистанційного навчання ми маємо можливість відкривати світ віртуально. ІТ студентам було запропоновано ознайомитися з роботою офісів таких всесвітньовідомих цифрових гігантів, як Microsoft Office in Hong Kong (<https://www.youtube.com/watch?v=kseQC02b7xw>), Cisco (<https://blogs.cisco.com/healthcare/explore-the-interactive-virtual-healthcare-tour>). Після того вони виконали багато завдань та обговорили побачене в парах.

Окрім того, ми знайомимо студентів із технологіями, які вони можуть використовувати самостійно для удосконалення англійських навичок. Наприклад, <https://www.bbc.co.uk/learningenglish/english/features/6-minute-english>, <https://learningenglish.voanews.com/>, <https://ed.ted.com/>, <https://www.youtube.com/>, <https://eslbrains.com/>, <https://www.esl-lab.com/difficult/> – безкоштовні веб ресурси, які містять багато корисної й цікавої інформації. Вони дозволяють виконувати тестові завдання, які автоматично перевіряються. Отже, студенти можуть опрацьовувати матеріал, який відповідає їхнім інтересам, і підвищувати рівень володіння англійською мовою.

Метод проєктів передбачає командну роботу над обраною проблематикою, під час якої студенти створюють мультимедійні презентації. Наприклад, чотири команди по 4 студенти-першокурсники за спеціальністю 126 "Інформаційні системи і технології" працювали над чотирма проєктами з використанням принципів eduScrum в межах гнучкої методології (Agile Learning): *Technological innovations that will revolutionize the future of medicine; Technology in education; Technology driving*

innovation in the beauty industry; Tech innovations that can help us to save the planet. Перед студентами було поставлено завдання, вони відповідно самі визначали стратегію її розв'язання, розподіливши ролі в команді. eduScrum практики включають такі етапи, як планування, процес, підготовка презентації, аналіз і оцінювання [10, с. 248]. Вони дозволяються розвивати у студентів професійні та комунікативні навички. Унаслідок чого було представлено групові проєкти у формі презентацій із використанням Google Slides, студенти взяли активну участь в обговоренні, висловили свої коментарі, продемонстрували досить високий рівень мовленнєвої компетенції.

Наші ІТ студенти вміють також створювати цікаві вікторини в конструктивній взаємодії в командах, зокрема в Kahoot! за тематикою інформаційних технологій (<https://create.kahoot.it/share/ir-11-group-2-it-quiz/9ece033c-bd8d-4633-b2da-87ab0ddfc415>, <https://create.kahoot.it/details/2e3e2977-1216-4e5c-b306-838b9303a723>). Ми залучаємо їх також до написання спільних письмових робіт із використанням Google Docs. Ці завдання спрямовані на розвиток у студентів таких навичок, як співпраця, спілкування, креативність.

Метод розв'язання проблем включає менші проєкти, які вивчають поточну проблему. Аналізуючи визначення, дослідження, причини проблеми, студенти у співпраці оцінюють рішення до обраної проблеми, розв'язують її та представляють свої результати іншим студентам. Як і метод проєктів, цей метод передбачає використання релевантних, життєвих ситуацій зовнішнього світу, що забезпечує студентів такими навичками, як вирішення проблем і розвитку критичного мислення, що особливо стануть у нагоді в подальшій професійній діяльності. Наприклад:

F Web Research Activity

Divide into two groups.

These are two issues each group should support and prove, using some information from the Internet:

- The potential dangers of Wi-Fi.
- Don't worry: Wi-Fi isn't dangerous!

Make up a table of pros and cons of Wi-Fi:

Pros	Cons

[9, p. 33]

"Перевернуте навчання" (Flipped Learning) є одним із практичних підходів до навчання, який стимулює студентів ХХІ ст. до самостійної роботи, сприяє розвитку вмінь пізнавальної активності й готовності до безперервної освіти, що є важливим фактором успішності в майбутній професійній діяльності. Основним принципом перевернутого навчання є те, що студенти самостійно опрацьовують навчальний матеріал, а на практичних заняттях систематизують отримані знання і закріплюють їх за допомогою викладача. При Flipped Learning аудиторія стає місцем, де студенти активно висловлюють свої думки, обговорюють, досліджують новий матеріал за підтримки викладача. Потрібно також застосовувати консультування студентів один одним, групові проєкти для дослідження концепцій, які були вивчені вдома. Спільна робота у групі, обмін інформацією з використанням різних джерел, застосування мережі Інтернет, а також доступ до автентичних матеріалів – усе це дає студентам відчуття свободи й задоволення від самостійної діяльності. Отже, вони оволодівають необхідними знаннями під час вивчення англійської мови, які будуть корисними в майбутній роботі [2, с. 181–182].

Під час навчального процесу необхідно звертати увагу на те, як студенти сприймають і засвоюють

матеріал, як його осмислюють та реалізують. Важливе значення в цьому відіграють письмові або усні відгуки однокласників, а також викладача до самостійно виконаної роботи. Це може бути опитування, проведене в Google Forms, Jamboard, Kahoot!, Mentimeter, або ж Q&A (питання і відповіді) на занятті. Навчальне середовище, яке надихає і де відчувається підтримка, завжди позитивно впливає на формування знань і навичок у студентів.

Отже, студентоцентризований підхід до викладання дає можливість "створити" надійного спеціаліста з незалежним аналітичним поглядом на певні речі / явища / процеси, а тому ключовим моментом є надання студентам можливості вибору курсів і дисциплін у межах навчальної програми. Цей підхід дає студентам уявлення про те, **як мислити**, а не навчати їх, що думати. Відповідно інтерес до навчального матеріалу / змісту мотивує студентів до навчання і, як наслідок, ми маємо високу активність, незалежність, бажання спілкуватися, аналізувати, думати тощо. СЦН сприяє створенню сприятливого навчального середовища для студентів усіх напрямків і вікових груп. Сучасні студенти віддають перевагу більш ефективному навчальному середовищу, заснованому на інформаційно-комунікаційних технологіях. Незважаючи на те, що викладач, орієнтований на студентів, виступає в ролі консультанта / тьютора, він має заохочувати студента ставити запитання, ділитися думками, аналізувати, оцінювати отриману інформацію тощо.

Серед недоліків, варто зауважити, що керування студентським колективом є важливою складовою навчання. Дискусія, яка виникає під час обговорення теми, може викликати певні проблеми (нездатність чути думки інших членів групи та соромитися вільно висловлювати свої пропозиції). Деякі студенти віддають перевагу індивідуальній роботі. Цей факт може спричинити певні труднощі для викладача, оскільки зосередження уваги на кожному може зайняти багато часу. Різний темп роботи студентів також перешкоджає ефективній роботі, оскільки вчитель має концентруватися на тих студентах, яким для виконання того чи іншого завдання потрібно більше часу, тоді як зв'язок з іншою частиною групи можна втратити.

Висновки. Реформування навчальних програм повинно забезпечити можливість високоякісних, гнучких й індивідуалізованих освітніх траєкторій. Центральною фігурою освітнього процесу є студент, його інтереси та освітні потреби – основа для формування професійно-орієнтованої програми. Освітній процес, зорієнтований на студента, усе більшою мірою визначається тим, чого хочуть досягти студенти. Отже, вони стають більш самостійним у виборі шляхів освоєння навчального матеріалу. Інформація використовується як засіб організації діяльності, а не як мета навчання. Студенти "конструюють" свій власний зміст за допомогою активного навчання, рефлексії, знахідок і "відкриттів". Часто акцентуються міжпредметні зв'язки з метою досягнення вищого рівня базових умінь і знань. Викладач виступає в ролі педагога-менеджера, а не транслятора інформації, тоді як студент є суб'єктом діяльності, на одному рівні з викладачем, а його особистісний розвиток стає однією з головних освітніх цілей. СЦН сприяє розвитку змішаних навчальних моделей, де навчання передбачається протягом усього життя.

Проведене дослідження вказує, що студентоцентризоване навчання допоможе студентам сформувати компетенції, необхідні їм на мпльовому ринку праці, і дозволить стати активними та відповідальними громадянами сучасного цифрового суспільства. У нашій навчально-педагогічній роботі з ІТ студентами ми використовуємо такі сучасні пошукові методи, як онлайн дослідження, проєктний метод, метод розв'язання проблем, "перевернуте

Liudmyla Lazorenko, PhD in Pedagogy, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-0067-7471
e-mail: englusy@gmail.com

навчання", що формують у студентів здатність до самостійного мислення й забезпечують ефективну взаємодію викладача зі студентами та між студентами.

Список використаної літератури

1. Артюхина А. И., Гетман Н. А., Голубчикова М. Г., Лопанова Е. В., Рабочих Т. Б., Рыбакова Н. Н. Компетентностно-ориентированное обучение в медицинском вузе: учебно-метод. пособие. – Москва: ФЛИНТА: Наука, 2013.
2. Красненко О. М., Лазоренко Л. В. Flipped Learning як ефективний підхід у викладанні англійської мови // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Філологічні й педагогічні студії у вітчизняній та зарубіжній науці XXI сторіччя". – Київ: ПП АВІАЗ, 2020. – С. 180–183.
3. Лазоренко Л. В., Соловей Н. В., Андрійчук Т. В. Англійська мова для студентів факультету інформаційних технологій. – Київ: СМП "АВЕРС", 2017.
4. Dexter B. Ukraine Higher Education Teaching Excellence Programme: Initial Analysis. – 2019. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ukraine_higher_education_teaching_excellence_needs_analysis_report.pdf
5. ESU. Student-Centered Learning – Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions. – Brussels, 2010. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/background-paper-to-the-eua-bologna-statement-2018.pdf>
6. EURASHE. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade: Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. – 2009. URL: https://www.eurashe.eu/library/bologna_2009_leuven-communique-pdf/
7. European Commission / EACEA / Eurydice. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.
8. European Union Association. Background: EUA's Initiatives to Establish European Dimension on Learning and Teaching. – 2018. URL: <http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/background-paper-to-the-eua-bologna-statement-2018>
9. Krasnenko O., Kucheriava L., Rebenko M. Professional English // IT: Textbook (1st Edition). – Kyiv: NUBiP Ukrainy, 2019.
10. Lazorenko L., Krasnenko O. Applying Agile Learning to teaching English for Specific Purposes // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. – 2020. – 19 (9). – P. 238–258. URL: <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.9.13>
11. Lazorenko L., Krasnenko O. The importance of developing 21st century skills for advanced students // New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries: monograph. – Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2019. – P. 249–288. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-13>
12. Wildt J. Shift from Teaching to Learning. Herausforderungen einer kompetenzorientierten Studiengestaltung. – Berlin, 2009.

References

1. Artyukhina, A. I., Getman, N. A., Golubchikova, M. G., Lopanova, E. V., Rabochikh, T. B. & Rybakova, N. N. (2013). *Kompetentnostno-orientirovannoe obuchenie v mediczinskom vuze: uchebno-metod.posobie* [Competency-based learning in the medical education]. Moscow: FLINTA, Nauka. (In Russ.)
2. Krasnenko, O. M. & Lazorenko, L. V. (2020). Flipped Learning як ефективний підхід у викладанні англійської мови [Flipped Learning as an effective approach in teaching English]. *Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii "Filolohichni y pedahohichni studii u vitchyzniani ta zarubizhnii nauzi KhKhI storichchia"*. Kyiv: PP AVIAZ, p. 180–183. (In Ukr.)
3. Lazorenko, L. V., Solovei, N. V., & Andriichuk, T. V. (2017). *Anhliiska Mova Dlia Studentiv Fakultetu Informatsiinykh Tekhnologii* [Essential English for IT Students]. Kyiv: SMP "AVERS". (In Ukr.)
4. Dexter, B. (2019). Ukraine Higher Education Teaching Excellence Programme: Initial Analysis. https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ukraine_higher_education_teaching_excellence_needs_analysis_report.pdf
5. ESU. (2010). *Student-Centered Learning – Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions*. Brussels. <https://eua.eu/downloads/publications/background-paper-to-the-eua-bologna-statement-2018.pdf>
6. EURASHE. (2009). *The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade: Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education*. https://www.eurashe.eu/library/bologna_2009_leuven-communique-pdf/
7. European Commission / EACEA / Eurydice. (2018). *The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
8. European Union Association. (2018). *Background: EUA's Initiatives to Establish European Dimension on Learning and Teaching*. <http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/background-paper-to-the-eua-bologna-statement-2018>
9. Krasnenko, O., Kucheriava, L., & Rebenko, M. (2019). Professional English. In *IT: Textbook (1st Edition)*. Kyiv: NUBiP Ukrainy.
10. Lazorenko, L., Krasnenko, O. (2020). Applying Agile Learning to teaching English for Specific Purposes. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19 (9), pp. 238–258. <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.9.13>
11. Lazorenko, L., Krasnenko, O. (2019). The importance of developing 21st century skills for advanced students. *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries: monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2019, pp. 249–288. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-13>
12. Wildt, J. (2009). *"Shift from Teaching to Learning" Herausforderungen einer kompetenzorientierten Studiengestaltung*. Berlin.

Надійшла до редколегії 17.03.21

Oksana Krasnenko, PhD in Philology, Assistant Professor
ORCID: 0000-0001-9758-3801
e-mail: o.krasnenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORGANISATION OF STUDENT-CENTRED LEARNING FOR STUDENTS OF INFORMATION TECHNOLOGY FACULTY

The article studies the problems and ways to use student-centred learning (SCL) for students of IT specialities. In today's competitive conditions of labour market development, university graduates must be well-prepared for future professional activities. The article presents the experience of theoretical research on the student-centred approach to learning. The authors dwell on the difficulties of acquiring a new pedagogical paradigm, which states the change "from teaching to learning" in the didactics of higher education. The paper emphasises the need for complex systematic work related to the development of strategies for digitising education. The focus is on learning outcomes in terms of communicative competencies development.

It is necessary to introduce SCL based on a competency approach to teaching English for specific purposes (ESP) as it introduces personal meaning to the educational process. It puts in the first place not human knowledge but the ability to solve problems in different life situations. The study has proved that SCL provides student personal and cognitive growth, stimulates leadership and interpersonal communication. With this approach, students are involved in creating their learning experience; they are independent in choosing ways to acquire knowledge.

The article demonstrates tasks for IT students that show how SCL stimulates them to think, analyse, synthesise, criticise and apply their knowledge in real-life situations. In the student-centred paradigm, the development of the subjects of the educational process focuses on modern humanistic knowledge, such categories as "subject", "freedom", "self-development", "integrity", "dialogue". Teachers foster positive outcomes for their students and increase their engagement.

The authors show examples of such teaching methods as online investigation, Web-quest, Project method, a Problem-solving method, Flipped learning. They generate student motivation and engagement, increase collaboration and team productivity, foster communication and knowledge sharing, and enhance critical thinking and creativity. As a result, students gain practical experience and become self-confident and lifelong learners in the 21st century.

Keywords: student-centred learning (STL), information technology, competency-based approach, English for Specific purposes (ESP), Web quest, search method, Project method, a Problem-solving method, Flipped learning, 21st-century skills.

ВАЛЕНТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИСЛІВНИКОВИХ ПРЕДИКАТИВ ЯКОСТІ ТА ПРЕДИКАТИВ СТАНУ

Прислівник – найпериферійніший частиномовний клас ознакових слів за його семантичними та граматичними характеристиками. Ознака прислівника – це відображення синтаксичних відношень ознакових слів – атрибутивних, обставинних та інших. Прислівникова ознака постає як статична ознака предиката або її атрибута предмета. Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів є маломісність, оскільки предикати якості та прислівникові предикати стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентними. Крім облігаторної суб'єктної валентності деякі предикати якісно-оцінної та модальної семантики можуть мати факультативну, а деякі навіть облігаторну об'єктну валентність.

Ключові слова: прислівник, ознакове слово, валентність, предикати якості, предикати стану.

Вступ. Традиційно прислівник кваліфікують як повнозначну незмінювану частину мови із загальним категорійним значенням непроцесуальної ознаки дії, стану та якості [6, с. 446 – 447; 7, с. 295]. Однак щодо семантичного та синтаксичного статусу прислівника в мовознавстві немає єдиної думки. Прислівник ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові й іменникові, виражає ознаку іншої ознаки, уживається в реченні у позиції детермінантного другорядного члена та прислівного некерованого другорядного члена, для нього характерна безкатегорійність і незмінюваність [3, с. 299]. Найважливішою ознакою прислівника є його семантика, що базується на синтаксичному функціонуванні. Специфічні синтаксичні функції та синтаксичні позиції прислівника спричиняють модифікаційні процеси в категорійній парадигмі. Найпоказовішою серед них є предикативна функція прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення для реалізації грами предиката стану.

Методологія дослідження. Актуальність теми мотивована потребою поглибленого дослідження граматичної специфіки прислівника як ознакового слова, якому властива семантико-синтаксична валентність, тобто він семантично здатний поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів, що мають відповідну семантичну якість. У зв'язку з цим необхідно простежити закономірності поєднання прислівника як ознакового слова із залежними непередикативними іменниками, значення не сумісними з різними типами таких слів.

Об'єктом дослідження є прислівник як найпериферійніший лексико-граматичний клас ознакових слів. Предметом дослідження є валентнісні особливості предикатів якості та предикатів стану.

Мета – проаналізувати особливості валентного оточення прислівникових предикатів якості та предикатів стану і прислівникових предикатів якості-відношення і предикатів стану-відношення.

Для досягнення поставленої мети передбачена реалізація таких завдань:

1) схарактеризувати специфіку прислівника як найпериферійнішого лексико-граматичного класу виразників статичної ознаки;

2) простежити граматичну специфіку прислівника як ознакового слова, пов'язану із їхньою семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною валентністю.

Матеріалом дослідження послуговували слова ознакових повнозначних частиномовних класів, дібрані переважно методом наскрізного виписування з художніх творів українських письменників кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Методологічною основою дослідження є положення про єдність змісту та форми мовних одиниць, зв'язок

логіко-семантичної і формально-синтаксичної структури синтаксичних конструкцій.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використовувалися такі методи дослідження: 1) теоретичний (вивчення й аналіз спеціальної літератури); 2) описовий метод (визначення зовнішньої і внутрішньої інтерпретації прислівника як ознакового слова); 3) *функційний аналіз (з'ясування валентного оточення прислівникових предикатів якості та предикатів стану).*

Результати проведеного дослідження можуть знайти практичне застосування під час читання спеціальних курсів із теоретичної граматики української мови.

Результати дослідження. Логічно вважати, що для прислівника як класу ознакових слів, хоч і найпериферійнішого, характерна категорія семантико-синтаксичної валентності. Це твердження уточнили деякі дослідники. Суть їхнього уточнення полягає в тому, що здатність мати певну кількість відкритих позицій (валентностей), які повинні заповнити одиниці відповідної семантичної природи, властива лише деяким типам прислівників [5, с. 170]. Основним носієм валентності визнано дієслово [2, с. 108], бо саме його семантика вможливує поєднання дієслівних лексем з певною кількістю залежних іменникових компонентів, що мають відповідну семантичну якість, тобто поєднання семантично опорного дієслова і семантично залежних компонентів відбувається на основі їхньої семантичної сумісності [3, с. 269]. Решта ознакових слів набуває валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом. Зокрема, прикметники та прислівники стають носіями валентності, коли вони за допомогою зв'язкових дієслівних елементів потрапляють у предикативну позицію, що є первинною формально-синтаксичною для дієслова. Для прислівників такими є позиції прислівникового складеного присудка двоскладного речення і прислівникового складеного головного члена односкладного речення, бо саме вони реалізують предикати стану в семантико-синтаксичній структурі речення. Набуття валентності прислівниками у зв'язку з транспозицією їх у ці формально-синтаксичні позиції дієслова дало підстави дослідникам зробити висновки про транспозиційний характер прислівникової валентності [4, с. 332]. Саме у своїй вторинній присудковій позиції двоскладного речення та у позиції головного члена односкладного речення прислівники набувають характерної категорії ознакових слів – семантико-синтаксичної валентності.

Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів якості та прислівникових предикатів стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентність,

що спричинено валентною маломіцністю предикатів стану загалом і дієслівних предикатів стану зокрема [2, с. 114; 3, с. 270]. "Прислівникові предикати якості, – констатує І. А. Мельник, – здебільшого належать до одновалентних предикатних одиниць із характерною лівобічною валентністю. Це звичайно предикати якісно-оцінної семантики, що відкривають лише одну облігаторну лівобічну семантико-синтаксичну позицію, яку заповнює актант у функції суб'єкта, морфологічно експлікований називним відмінком" [4, с. 327]. Варто наголосити, що одновалентними предикати якісно-оцінної семантики є насамперед тоді, коли вони корелюють із прислівниковим складеним присудком двоскладного речення, що констатує наявність певної якісної ознаки, пор.: *...усе люблю, та мило, та ясно* (Марко Вовчок); *Це боляче. Це тяжко* (Л. Костенко); *Краси – погано* (В. Симоненко). В інших контекстних умовах ці предикати, крім суб'єктної, можуть відкрити й об'єктну валентність, тобто стати двовалентними, пор.: *Нам люблю жити в Переяславі* (Муза любові й боротьби...). Якщо ж на такі якісно-оцінні предикати опертий прислівниковий складений головний член односкладного речення, то крім облігаторної суб'єктної валентності, вираженої переважно назвою істоти у формі давального або родового прийменникового, здебільшого реалізована й факультативна об'єктна валентність, експлікована у формально-синтаксичній структурі односкладного речення інфінітивом або вказівними чи узагальнювальними субстантивованими займенниковими прикметниками в називному відмінкові, наприклад: *Ім страшно подорожувати; Студентам це доцільно*.

Для прислівників модальної семантики дієслівні позиції прислівникового складеного присудка двоскладного речення та прислівникового складеного головного члена односкладного речення є типовими, а не вторинними, у яких вони бувають і одновалентними в елементарному двоскладному реченні, де суб'єктна валентність реалізована вказівним займенниковим іменником (наприклад: *Це – треба; Оце – потрібно*), та неелементарному двоскладному реченні із суб'єктом інфінітивом (наприклад: *Читати вголос – треба; Рухатися – потрібно*), і двовалентними, оскільки в їхньому валентному оточенні поєднані облігаторний суб'єктний компонент переважно у формі давального відмінка, рідше – прийменникового родового відмінка іменника чи займенникового особового іменника і факультативний об'єктний компонент зі значенням об'єкта стану, експлікований іменниками – назвами істот і неістот і субстантивованими вказівними займенниковими прикметниками у формі спеціалізованого знахідного (напр.: *Сонячний ніж – Оце нам треба* (Є. Маланюк); *Дітям треба друзів; ...це потрібно [їй] для виховання сина...* (О. Іваненко) *...це необхідно насамперед для нього* (О. Іваненко) чи родового відмінка (напр.: *І так на всяку всячину того гроша потрібно* (Ю. Мушкетик); *Цього не потрібно старшокласникам; І нічого йому не було потрібно...* (Ю. Мушкетик), зрідка – інфінітивом та предикатними іменниками в семантично неелементарних односкладних реченнях (наприклад: *...йому треба було налягати на весло...* (В. Шевчук); *...царям не треба ні щастя нашого, ні зла* (Муза любові й боротьби...); *І радісно моїм тонким рухливим пальцям Торкатись інших рук...* (О. Теліга). Двовалентні предикативні модальні прислівники зі значенням потрібності вирізняє також здатність мати об'єкт якісної ознаки у формі називного відмінка вказівного займенникового іменника, напр.: *...це потрібно [Марії]...* (О. Іваненко); *Це треба всім!*

Одновалентним є прислівниковий предикат стану, із якими корелює прислівниковий складений головний член односкладного прислівникового речення, що характеризує стан довкілля. Специфіка цього предиката, названого предикатом всеохопного стану, полягає в тому що зумовлений його семантикою суб'єктний компонент позначає все або дуже широке оточення всю сукупність предметів у навколишньому середовищі [1, с. 41], тому у формально-синтаксичній структурі речення він не вербалізований, експлікований лише предикат всеохопного стану, напр.: *Було темно...* (Є. Маланюк); *Сонячно... Тепло* (Є. Маланюк); *Порожньо...* (Є. Маланюк).

Предикати всеохопного стану мають здатність поєднуватися у валентній суб'єктній позиції також із синкретичним компонентом, що становить складну семантико-синтаксичну єдність значень суб'єкта та локатива і морфологічно виражений місцевим відмінком, зрідка – знахідним, орудним або родовим прийменниковими відмінками, напр.: *У хаті тепло* (Л. Костенко); *За вікном було біло-пребіло* (Л. Костенко); *Так порожньо і сіро вколо тебе* (Є. Маланюк), а також морфологізованим прислівником (напр.: *Скрізь холодно; Так тихо тут* (Є. Маланюк). У відзначених прийменниково-відмінкових формах і морфологізованих прислівниках на вихідну семантику локативності нашаровується супровідне значення суб'єктності, що спричинює семантичну неелементарність речень, у яких вони вжиті [4, с. 330].

До одновалентних належить більшість предикатів на позначення фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного стану людини, на яких ґрунтується прислівниковий складений головний член односкладного речення. Вони відкривають лише валентну позицію суб'єкта (переважно особу), що є пасивним носієм фізичного, фізіологічного та емоційно-психічного стану і виражена давальним відмінком іменника або займенникового особового іменника, напр.: *Володькові було весело* (У. Самчук); *Нам страшно було* (Є. Маланюк); *Їй стало гірко, паморочливо...* (Ю. Цюпа); *І людям слизько, і коняці ковзко* (Л. Костенко). У позиції суб'єкта емоційно-психічного стану, поряд з іменником – назвою особи у формі давального відмінка, можуть уживатися також іменники *душа, серце*, рідше – іменникова назва частини тіла людини у формі місцевого відмінка (напр.: *Вімі стало тривожно на душі* (О. Авраменко); *Володимирові було так легко на серці...* (В. Шевчук); *У грудях було бентежно*) або лише назва частини тіла людини у формі місцевого відмінка (напр.: *На душі так марудно, так боляче* (А. Гудима); *На серці було важко* (В. Малик). Статус такої суб'єктної позиції в мовознавстві однозначно не потрагований. На думку І. А. Мельник, у цій семантико-синтаксичній позиції маємо два суб'єкти: первинний, виражений давальним відмінком, і вторинний, експлікований місцевим відмінком [4, с. 329].

Деякі з предикативних якісно-означальних прислівників – корелятив предикатів емоційно-психічного, інтелектуального та фізичного стану, крім облігаторної валентної позиції суб'єкта відповідного стану, відкривають факультативну валентну позицію об'єкта стану, яку морфологічно експлікують неспеціалізовані засоби: прийменникові форми іменників (назв істот і неістот) і займенникових іменників, форма називного відмінка вказівного займенникового іменника в елементарних односкладних реченнях та інфінітиви чи предикатні іменники – в неелементарних односкладних реченнях, наприклад: *Батькам страшно за дітей; Малюкам страшно ходити; Учням ніяково перед учителем; Улянці було... солодко з ним* (В. Яворівський); *Мені без тебе сумно* (Л. Костенко); *Стало мені прикро* (за

негідний вчинок; **Це всім відомо**... (В. Малик); **Це мені не зрозуміло** (В. Малик); **Так, це важливо** [Янові]... (Ю. Мушкетик). Позиція об'єкта стану є облігаторною для предикативних прислівників, що передають стан особи, пов'язаний із її зоровим (*видно, не видно*) і слуховим (*чутно, не чутно*) сприйняттям, причому це об'єктне значення виражене спеціалізованою формою знахідного відмінка, наприклад: **Нам видно людей на дорозі; Їм чутно лемент**. Проте нерідко в таких реченнях суб'єкт стану буває імпліцитним, а об'єкт стану в них експлікований, наприклад: **Ворога вже було видно**... (Ю. Мушкетик); **...було видно тільки підборіддя та губи**... (Ю. Мушкетик).

До периферійних засобів експлікації об'єктної валентності І. А. Мельник зарахувала і підрядну з'ясувальну частину складнопідрядного речення, що пояснює у його головній частині предикативні прислівники на зразок *відомо, невідомо, зрозуміло, цікаво, очевидно, важливо, чутно, видно* і подібні, наприклад: **Як жили мешканці стаєу під крижаною стелею, мені невідомо** (Олег Ольжич); **...більше було для мене цікаво, що я добре розумію** (Р. Горак); **...всім було видно, як за верхівцем підстрибувала на вибох темна згорблена постать юнака** (В. Малик) [4, с. 365].

Крім об'єктної валентності, що для багатьох прислівникових предикатів якості та прислівникових предикатів стану є факультативною, у валентну рамку предикативних означальних просторових прислівників (*далеко, недалеко, далеченько, близько, неблизько, близьенько* і подібні), які виконують роль прислівникового складеного присудка двоскладного речення з інфінітивним підметом і корелюють із прислівниковими предикатами якості, уходить обов'язкова валентна позиція локатива зі значеннями вихідного та кінцевого пунктів руху, експлікована применниково-відмінковими формами та морфологізованими прислівниками, наприклад: **Їздити з Ніжина до Києва їм далеко; Ходити звідси до супермаркету близьенько**.

Прислівникові предикати якості-відношення та стану-відношення за своєю семантичною природою двовалентні. У їхній валентній рамці наявні компонент із семантико-синтаксичною функцією відповідно суб'єкта якості-відношення та суб'єкта стану-відношення і компонент із семантико-синтаксичною функцією відповідно об'єкта якості-відношення та об'єкта стану-відношення [4, с. 366]. Як уже зазначалося вище, ці компоненти мають виразні семантичні ознаки та спеціалізовані морфологічні засоби вираження. Обидва значеннєві різновиди об'єктного компонента диференційовані також залежно від ступеньованого прислівникового предиката: прислівниковий компаративний предикат якості-відношення та стану-відношення породжує об'єкт якості-відношення й об'єкт стану-відношення зі значенням об'єкта порівняння, а прислівниковий суперлативний предикат якості-відношення та стану-відношення – об'єкт якості-відношення та об'єкт стану-відношення зі значенням об'єкта виокремлення. Проте ці семантичні різновиди об'єктного компонента, породженого облігаторною валентністю прислівникових предикатів якості-відношення та предикатів стану-відношення, у формально-синтаксичній структурі прислівникових двоскладних і прислівникових односкладних речень переважно зредуковані.

Висновки. Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів є маломісність, оскільки предикати

якості та прислівникові предикати стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентними. Крім облігаторної суб'єктної валентності деякі предикати якісно-оцінної та модальної семантики можуть мати факультативну, а деякі навіть облігаторну об'єктну валентність.

У перспективі дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні сутності ознакової семантики прислівника у семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній структурі речень сучасної української літературної мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – Київ: Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. – Київ: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К. Г. Дієслово. Прислівник. // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови. – Київ: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – С. 217–325.
4. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова: монографія. – Луцьк: Надтир'я, 2015. – 476 с.
5. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – Москва: Высш. школа, 1978. – 258 с.
6. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 2-е вид., перероб. і допов. – Київ: Вища школа, 1997. – 493 с.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 2003. – 430 с.
8. Вовчок Марко. Повісті, оповідання, казки. – Донецьк: БАО, 2008. – 416 с.
9. Гудима А. Вибрані твори: у 2-х т. – Київ: Укр. письменник, 1996. Т.1: Вірші. Поєми. Романи у віршах. – 1996. – 311 с.
10. Іващенко О. Лірика. <http://www.poetryclub.com.ua>
11. Костенко Л. В. Вибране. – Київ: Дніпро, 1989. – 559 с.
12. Малик В. К. Горить свіча: роман. – Київ: Укр. письменник, 1992. – 431 с.
13. Мушкетик Ю. М. Обвал: повісті та оповідання. – Київ: Рад. письменник, 1985. – 381 с.
14. Самчук У. О. Марія: хроніка одного життя: роман. – Київ: Укр. письменник, 2000. – 184 с.
15. Теліга О. Вибрані твори / у поряд. О. Зінкевич. – Київ: Смолоскип, 2006. – 344 с.

References

1. Vykhovanets, I., Horodenska, K., Rusanivskiy, V. (1983). *Semantiko-syntaksychna struktura rechennia* [Semantic and syntactic structure of the sentence]. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukr.).
2. Vykhovanets, I. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti: Monohrafiia* [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect: a monograph]. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukr.).
3. Horodenska, K. (2004). *Diieslovo. Pryslivnyk*. [Verb. Adverb]. In: Vykhovanets, I., Horodenska, K. *Teoretichesna morfolohiia ukrainskoi movy: Akad. hramatyka ukr. Movy* (pp. 217-325). Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary". (In Ukr.).
4. Melnyk, I. (2015). *Transpozyciynna hramatyka ukrainskoho diieslova: monohrafiia* [Transpositional grammar of the Ukrainian verb: monograph]. Lutsk: Nadstyr'ia (In Ukr.).
5. Stepanova, M., Khelbyh, H. (1978). *Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemetskom iazyke* [Parts of speech and the problem of valence in modern German]. Moskva: Vyssh. Shkola. (In Russ.).
6. *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian literary language: textbook] (2nd ed.). (1997). Kyiv: Vyschcha shkola (In Ukr.).
7. *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian literary language: textbook]. (2003). Kyiv: Vyschcha shkola (In Ukr.).
8. Vovchok, Marko (2008). *Povisti, opovidannia, kazky* [Stories, short stories, fairy tales]. Donetsk: BAO (In Ukr.).
9. Hudyma, A. (1996). *Vybrani tvory: u 2-kh t.* [Selected works: in two volumes]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
10. Ivashchenko, O. *Liryka* [Lyrics]. <http://www.poetryclub.com.ua> (In Ukr.).
11. Kostenko, L. (1989). *Vybrane* [Selected]. Kyiv: Dnipro (In Ukr.).
12. Maluk, V. (1992). *Horyt svicha: roman* [Burning candle: a novel]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
13. Mushketyk, Yu. (1958). *Obval: povisti ta opovidannia* [Collapse: stories and short stories]. Kyiv: Rad. Pismennyk (In Ukr.).
14. Samchuk, U. (2000). *Mariia: khronika odnogo zhyttia: roman* [Maria: chronicle of one life: a novel]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
15. Telihha, O. (2006). *Vybrani tvory* [Selected works]. Kyiv: Smoloskyp (In Ukr.).

Natalia Medynska, Doctor of Philology, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-1539-081X

email: medynsky.natalia@gmail.com

Acad. S. Demyanchuk International University of Economics and Humanities, Rivne, Ukraine

VALENCE PROPERTIES OF QUALITY PREDICATES AND STATE PREDICATES

An adverb is the most peripheral part-of-speech class of attributive words in terms of its semantic and grammatical characteristics.

The sign of an adverb is a reflection of the syntactic relations of sign words – attributive, circumstantial and others. An adverbial sign appears as a static sign of a predicate or an attribute of an object.

Adverbs that perform the function of an adverbial compound predicate in a two-member sentence and an adverbial compound of a principal part of a one-member sentence are formal-grammatical correlates of state predicates; prominent among them are the predicates of the qualitative-evaluative state and the predicates of the state of the environment, the external state of a certain spatial object, the emotional-mental, physical and physiological state of a being, etc.

Adverbs, like other classes of attributive words, have a category of semantic-syntactic valence, but it has a transpositional character, because they acquire it in connection with the transposition into formal-syntactic positions of the verb – adverbial compound predicate in two-member sentence and an adverbial compound of a principal part in a simple sentence.

*The defining feature of the valence of adverbial predicates is smallness, because quality predicates and adverbial predicates of state, which correlate with the adverbial compound predicate of a two-member sentence and an adverbial compound of a principal part in a simple sentence, are monovalent. In addition to obligatory subject valence, some predicates of qualitative and modal semantics may have optional and some even obligatory object valence. Characteristically, subjective valence correlates with a subject, a typically expressed by non-predicate noun with the meaning of an object or a being, or substantivized by demonstrative pronoun adjectives *this, that*, only in the formal-syntactic structure of an elementary two-member sentence with an adverbial compound predicate. This valence is more often represented by the infinitive form or the predicate noun in a non-elementary two-member sentence.*

Keywords: adverb, attributive word, valence, quality predicates, state predicates.

О ВОЗМОЖНЫХ ИСТОЧНИКАХ СВЕДЕНИЙ ТАДЕУША ЧАЦКОГО О СТАРОВЕРАХ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ

Традиционно считается, что первым польским светским (т. е. нестарообрядческим) источником о староверах в Речи Посполитой является краткая заметка Тадеуша Чацкого, помещенная в его исследовании "O litewskich i polskich prawach..." (1800), однако ни ее содержание, ни тем более возможные источники не были предметом специального анализа. Цель данной работы – выяснить, какими источниками мог пользоваться Т. Чацкий при написании своего сообщения о староверах Речи Посполитой и какую книгу "аргументов, показаний и исследований" при этом он имел в виду. Сообщение Т. Чацкого о староверах (филиппонах) состоит из двух частей. В первой он повторяет стандартную информацию о никоновской реформе, особом налоге за ношение бороды и разделении староверов на два толка: поповцев и дьяконовцев. Во второй части приводятся некоторые сведения о староверах Речи Посполитой, в том числе о том, что при короле Яне III Собеском было предпринято специальное расследование и составлена книга "аргументов, показаний и исследований" о староверах. Чтобы выяснить потенциальные источники этой заметки, пришлось обратиться к биографии Т. Чацкого и определить, какие документальные материалы о староверах в Речи Посполитой могли быть ему доступны в конце XVIII в., когда он готовил свой труд о Статутах Великого княжества Литовского. Проведенное исследование показало, что Т. Чацкий в силу своих профессиональных занятий мог знать рапорт П. Полтьева 1690 г., составленный в результате произведенного им расследования вероучения, быта и происхождения староверов, а также не сохранившийся до настоящего времени сборник "Historia o bezbożnych filipowcach", написанный на польском языке и принадлежавший библиотеке Залуских в Варшаве. Вполне вероятно, что последний источник как раз и был упомянутой Т. Чацким книгой "аргументов, показаний и исследований" о филиппонах.

Ключевые слова: староверие, Речь Посполитая, Тадеуш Чацкий, библиотека Залуских.

Традиционно считается, что первым польским внешним светским (т. е. нестарообрядческим) источником энциклопедического характера о староверах в Речи Посполитой является краткая заметка Тадеуша Чацкого, помещенная в его исследовании "O litewskich i polskich prawach..." (1800)¹. Эта заметка Т. Чацкого вскользь отмечается в исследованиях по истории староверия в Польше (см., напр. [1, s. 55; 18, s. 1148–1149] и др.), но ни ее содержание, а тем более потенциальные источники никогда подробно не обсуждались.

Цель настоящей работы – попытаться выяснить, какими источниками мог пользоваться Т. Чацкий при написании своей заметки о староверах Речи Посполитой и какую книгу "аргументов, показаний и исследований" (польск. "xięga wywodów, świadectw i badań", см. ниже) при этом имел в виду.

Итак, Тадеуш Чацкий (1765–1813) в 1800 г. в первом томе исследования "O litewskich i polskich prawach..." в комментариях к статье Литовского Статута 1588 г. о вероисповеданиях² писал о староверах³ Речи Посполитой следующие:

II. Dyzunicy, Lutrzy i Kalwini należeli do opieki prawa. Wylęgła się u Dyzunitorów za panowania Jana Kazimierza wiara Starowierców, czyli Filipponów. Ci niechcieli przyjąć nowego przekładu pisma S. i liturgicznych książek, które Moskiewski Patryarcha Nikon wprowadził. Brzydzili się tabaką i tytuniem, mieli w nienawiści ludzi różnego od nich wyznania, a przywiązani będąc do noszenia brody, za wolność niegolenia się opłacali podatek Piotrowi Wielkiemu, biorąc na znak tej swobody pieniądze, na których wybita była broda. Rozdzielili się na dwa główne przedziały, Popowców, i Diakowców, pierwsi mają Kapłanów, drudzy tylko sług Kościelnych Diakami zwanych. Zabobony różnego rodzaju tych ludzi oznaczają. Wreszcie pracowicy rzemieślnicy, i uprawiacze lnu i konopi, zaczęli

bydź w mniejszem u Greko-Rossyicyków obrzydzeniu. Za Jana III Wielopolski Kanclerz, kazał badać szczegóły wyznań Filipowców. Xięga wywodów świadectw, i badań łączyła porozumiewania z dowodami, istotne winy przeciw społeczeństwu i obyczajom, z niedowiedzionymi wnioskami. Wreszcie Filipowcy do samych osad wiejskich, i miasteczek należąc nie zasługiwali na zazdrość lub gniew silniejszego [14, s. 301].

Как видим, сообщение Т. Чацкого о староверах (филиппонах) состоит из двух частей. В первой он повторяет стандартную информацию о никоновской реформе, особом налоге за ношение бороды и разделении староверов на два толка: поповцев и дьяконовцев⁴. Источником этих энциклопедических сведений могло быть какое-либо сочинение по истории православной церкви (типа трудов Яна Алоизия Кулеша "Wiaga prawosławna..." [Wilno, 1704], Игнатия Кульчинского "Specimen Ecclesiae Ruthenicae..." [Romae, 1733]) или даже некое российское антистарообрядческое или миссионерское издание. При этом внимание Т. Чацкого к особому знаку (монете) за ношение бороды также может объясняться его специальным интересом к нумизматике: по мнению некоторых исследователей, глава "O monecie Polskiej i Litewskiej" [14, s. 111–178; таблицы I–XIII] обсуждаемого двухтомного труда Т. Чацкого, посвященная польским и литовским монетам, считается первым польским исследованием по этой теме (см. [5]).

Стефан Пастушевский, комментируя вторую часть сообщения Т. Чацкого, совершенно справедливо соотнесит указание Великого коронного канцлера ("Wielopolski Kanclerz")⁵ исследовать основы вероучения филиппонов с поездкой секретаря Яна III Собеского и папского инквизитора Петра Полтьева (Piotr Michał

¹ См. обстоятельный обзор первоисточников, исследований о польских староверах и работ польских исследователей о староверах в монографии Стефана Пастушевского [17].

² Весь текст Комментария № 1185 см.: [14, s. 293–306].

³ В данной работе будем синонимично использовать термины *староверы* / *старообрядцы* и *филиппоны*, а не *филипповцы*, чтобы избежать омонимии и двусмысленности: термином *филипповцы* в настоящее время принято называть представителей старообрядческого беспоповского согласия, возникшего в 1730-х гг. в Поморье.

⁴ Сложно сказать, что в данном случае Т. Чацкий подразумевал под термином "дьяковцы" (*Diakowcy*): представителей так наз. дьяконова согласия (одно из ответвлений беглопоповцев) или беспоповцев. Все же пояснение Т. Чацкого, что у дьяко(но)вцев, в отличие от поповцев, имеющих своих священнослужителей, есть только церковнослужители, называемые дьяками (диаконами), скорее указывает на то, что он имел в виду именно дьяконово согласие. Тем более, что, как будет показано ниже, Т. Чацкий в силу своих профессиональных интересов и занятий мог видеть документы полемики, развернувшейся между ветковскими староверами-поповцами и дьяконовцами, выходцами с Керженца. Подробнее о дьяконово согласии и полемике с ветковцами см.: [6, с. 405–458; 1].

⁵ Во время правления короля Яна III Собеского (1629–1696) эту должность занимал Ежи Альбрехт Денгоф (1640–1702).

Polttiew) к староверам Речицкого повета Минского воеводства Великого княжества Литовского в феврале 1690 г. [18, s. 1148–1149]. Результаты "следствия" П. Полтьева известны в виде рапорта (точнее, его списка в актовом книге Речицкого гродского суда), один экземпляр которого автор оставил ветковским староверам, а другой обещал передать для информации в за дворный асессорский суд Речи Посполитой (текст документа см.: [4]; его анализ и перепечатку: [9, с. 250–251, 288–291, 312–313; 18]). Впоследствии, в начале 1730-х гг., староверы Ветки будут упоминать этот эпизод с П. Полтьевым в своих прошениях и сочинениях, посвященных поиску собственного митрополита, как своеобразную легализацию своего пребывания в Речи Посполитой [11; 6, с. 121–122; 10; 9, с. 250–252; и др.]. Возникает закономерный вопрос: откуда Т. Чацкий в конце XVIII в. мог получить сведения, упоминаемые лишь в некоторых старообрядческих рукописных текстах? Ответ на этот вопрос проясняется при более детальном знакомстве с биографией Т. Чацкого.

Биографы Т. Чацкого отмечают, что он в 16-летнем возрасте стал практикантом за дворного суда в Варшаве, а в свободное от службы время часто занимался в библиотеке Залуских, тогда же сблизился с епископом, историком, сотрудником библиотеки Залуских Яном Альбертанди (1731–1808) и профессором Виленской иезуитской академии, историком Адамом Нарушевичем (1733–1796). Кроме того, в первой половине 1780-х гг. он по поручению короля Станислава II Понятовского приволил в порядок личный королевский архив и часть метрики Королевства Польского. В 1793 г. и позже занимался в Ягеллонской библиотеке, собирался стать профессором Ягеллонского университета, продолжал свои библиофильские занятия и исторические штудии [16, s. 144–145]. В связи с этим не исключено, что Т. Чацкий мог видеть протокол П. Полтьева 1690 г. или его копию среди документов польско-литовской метрики.

Обратимся к заметке Т. Чацкого. После сообщения о предпринятом специальном расследовании в ней говорится о книге "аргументов, показаний и исследований" о старообрядцах ("*Xięga wywodów, świadectw, i badań łączyła porozumiewania z dowodami, istotne winy przeciw społeczeństwu i obyczajom, z niedowiedzionemi wnioskami*", см. выше), которую С. Пастушевский метафорически назвал точно не охарактеризованной "Белой книгой¹ староверов / филиппонов" [18, s. 1148–1149]. Какую книгу (рукопись), кроме уже указанного рапорта П. Полтьева, мог видеть Т. Чацкий? Известны ли какие-либо сочинения, тем более отдельные книги (рукописные сборники) XVIII в., пусть даже несохранившиеся, на польском или латинском языке, посвященные староверам в Речи Посполитой и отвечающие характеристике "*Xięga wywodów świadectw*"?

Насколько мне известно, в польской старообрядческой историографии подобные сочинения не указывались. Как уже говорилось, в недавно опубликованной монографии С. Пастушевского, посвященной обзору первоисточников, исследований о польских староверах и работ польских исследователей о староверах, первым внешним источником о староверах в Речи Посполитой считается анализируемая нами краткая заметка Т. Чацкого [17, s. 104]. Однако Петр Семенович Смирнов в 1906 г. в комментариях к публикации "Сказания о молдавских раскольниках" обратил внимание на польскоязычное сочинение "Реляция о

безбожной секте филипповцев", обнаруженное им в рукописи Императорской Публичной Библиотеки Польск. Q.I.92. Он писал, что на л. 46 этой "Реляции", составленной на польском языке в 1756 г., сказано, "что в Польше русские раскольники зовутся 'филиппонами' по имени некоего Филиппа, первого поселенца в Польше" и что "название 'липоване' ученые и считают искажением названия 'филипповцы'" [10, с. 74]. Кроме того, в этой же работе П. Смирнов использовал рукопись Q.I.92 еще раз: по этой рукописи он привел некоторые разночтения при публикации "Послания молдавского митрополита Антония ветковским поповцам"; польский текст данного послания был помещен на л. 51–57 [10, с. 68–69].

Эта рукопись, кажется, больше никогда не упоминалась в старообрядческой историографии, хотя, как следует из кратких замечаний П. Смирнова, в ней должны содержаться важные факты по истории староверия в Речи Посполитой до середины XVIII в., тем более, что в заглавии одного из сочинений, включенных в этот памятник письменности, присутствует оценочное определение "безбожных".

В результате поисков удалось выяснить, что указанная рукопись И. П. Б. Польск. Q.I.92 оказалась в собрании Императорской публичной библиотеки вместе с другими материалами библиотеки Залуских², перевезенными из Варшавы в Санкт-Петербург по указу Екатерины II от 21 ноября 1794 г. в качестве военного трофея. Согласно инвентарю, составленному первым хранителем и заведующим "Депо манускриптов" Петром Петровичем Дубровским (1754–1816) в 1806–1807 гг., рукопись под заглавием "*Historia o bezbożnych filipowcach*, 4°" хранилась в 10-м ящике (шкафу, фр. *Caisse*) под номером 206 [13, р. 180: № 1662]. В 1840-х гг. эта рукопись по языковому признаку была включена в польскоязычную коллекцию и под уже известным нам номером Pol. Q.I.92 находилась в Публичной библиотеке в Санкт-Петербурге (затем Петрограде) до начала 1920-х гг. После Октябрьского переворота и завершения советско-польской войны в соответствии с положениями Рижского мирного договора от 18 марта 1921 г. о возврате культурных ценностей, вывезенных царским правительством с территории Польши, в 1922–1935-х гг. большая часть библиотеки Залуских была возвращена в Варшаву. Интересующая нас рукопись также вернулась в Польшу 15 ноября 1922 г. К сожалению, в 1944 г. во время Варшавского восстания и после его подавления большая часть возвращенного собрания Залуских погибла [2, с. 35–36; 13, р. 180: № 1662]. Дальнейшая судьба именно этой рукописи неизвестна: или она оказалась в числе трофеев во время грабежей и осела в какой-либо частной коллекции, или же вместе с множеством других книг сгорела во время пожара. В любом случае, в настоящее время ее местонахождение неизвестно.

Как видим, название рукописи, указанное П. Дубровским, несколько отличается от приведенного П. Смирновым (*Historia vs Relacja*), но "ключевая" характеристика "безбожных филипповцев" сохраняется. При этом не исключено, что указанное П. Смирновым название могло относиться не ко всему сборнику, а к его конкретной части. Когда и при каких обстоятельствах эта рукопись попала в библиотеку Залуских, нам неизвестно.

Вполне вероятно, что этот сборник был составлен униатами (василианами), так как старообрядцы в ней названы "безбожной сектой", а именно униаты на

¹ Белая книга (англ. *white paper*, польск. *biała księga*) – здесь, видимо, имеется ввиду первоначально британский термин, относящийся к определенному типу государственного документа, т. е. официальное письменное сообщение, разъясняющее основную политическую доктрину, содержащее официальную документацию и под. Белые книги относятся к категории так называемой серой литературы.

² Подробнее о библиотеке Залуских и ее судьбе см.: [7; 13; и др.).

Замойском соборе в 1720 г. признали учение староверов (филиппонов) еретическим и предали анафеме, что было отражено в постановлениях собора в разделе "О католической вере" [20, р. 57–58]¹. В середине XVIII в. информация о староверах в Речи Посполитой продолжала быть актуальной. Так, в 1744 г. во Львове униатский митрополит Атанасий Шептицкий в сокращенном виде издал деяния Замойского собора на руськой мове, в которых были повторены "клятвы" на "ересь пилиповскую с безбожнѣя ей догматы" [Курсив мой. – Н. М.; 12, с. 7]; "старообрядческая республика" в Речицком повете Минского воеводства после первой Ветковской выгонки 1735 г. также возродилась [6, с. 328, 367–370, 373–378 и др.]; в северо-восточной части государства одна за другой возникали общины староверов-беспоповцев и др. [9, с. 327–423, 445 и др.]. Не исключено, что в этом сборнике среди прочих материалов могли быть приведены решения Замойского собора о "безбожной ереси" филиппонов в переводе на польский язык²: именно перечисление 11 пунктов "еретического", с точки зрения василян, учения староверов и оглашение мер по пресечению "ереси" может скрываться за определением Т. Чацкого "istotne winy przeciw społeczeństwu i obywatelom". Кроме того, в состав сборника могли войти полностью или частично материалы П. Полтьева: едва ли авторы сборника проводили собственное "следствие". Сложно сказать, вся ли рукопись была составлена в 1756 г., или 1756 г. – это лишь дата создания "Реляции" (о которой говорил П. Смирнов), т. е. одного из сочинений, включенных в сборник. Можно утверждать лишь, что это был сборник на польском языке в четвертую долю листа³, в котором было не менее 57 листов и который помимо "Реляции" содержал также перевод на польский язык "Послания молдавского митрополита Антония...".

Выше говорилось о том, что Т. Чацкий в первой половине 1780-х гг. в свободное от службы в задворном суде время занимался самообразованием в библиотеке Залуских, поэтому не исключено, что он мог видеть эту рукопись, и именно она послужила источником информации второй части его заметки о староверах в Речи Посполитой.

Таким образом, источниками сведений заметки Т. Чацкого о филиппонах могли быть рапорт П. Полтьева 1690 г. и не сохранившийся до наших дней сборник "Historia o bezbożnych filipowcach", принадлежавший библиотеке Залуских в Варшаве. С этими материалами Т. Чацкий мог познакомиться в первой половине 1780-х гг., когда в свободное от службы время занимался самообразованием и приводил в порядок личный королевский архив и часть польской метрики. Если это предположение верно, то метафорическое определение С. Пастушевского "Белая книга староверов / филиппонов" по отношению к упоминаемой Т. Чацким книге "выводов и свидетельств" о староверах обретаает вполне реальные очертания и вполне возможно, что если не сам сборник, то какой-либо список с него будет обнаружен в будущем.

Список использованной литературы

1. Агеева Е. А. Дьяконово согласие // Православная энциклопедия, т. 16: Дор – Евангелическая церковь союза / Алексий II, Патриарх Московский и всея Руси (ред.). – Москва: Церковно-научный центр "Православная энциклопедия", 2007. – С. 514–516.
2. Блескина О. Н. Возвращение к жизни. Международный проект реконструкции рукописной части библиотеки Залуских // The Inventory of

manuscripts from the Żaluzki Library in the Imperial Public Library / O. N. Bleskina et al. (Eds.). – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2013. – С. 33–56.

3. Великий А. Г. 3 Літопису Християнської України, кн. 6: XVIII ст. – Рим: Видавництво Оо. базиліян, 1973.
4. Довгялло Д. И. Могилевская старина. К истории Ветки. Документ 1690 года // Могилевская старина: Сборник статей "Могилевских губернских ведомостей". – Вып. 1: 1898 и 1899 гг. – Типография Губернского правления, Могилев Губернский, 1900. – С. 1–5 (10-го счета).
5. Зеленский Т. Иллюстрированная история денежного обращения в книге Тадеуша Чацкого "О Литовских и Польских Законах..." // Банкаўскі веснік. – 2019. – 12(677). – С. 60–65.
6. Лилеев М. И. Из истории раскола на Ветке и в Стародубе XVII–XVIII вв. (вып. 1). – Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895.
7. Моричева М. Д. Библиотека Залуских и Российская национальная библиотека. – Санкт-Петербург: Издательство Российской национальной библиотеки, 2001.
8. Морозова Н. Староверы глазами представителей других христианских конфессий Речи Посполитой: униаты // Церковь. Богословие. История. – № 2. – 2021. – С. 403–409.
9. Поташенко Г. Староверие в Литве: Вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы, материалы. – Вильнюс: Aidai, 2006.
10. Смирнов П. С. Первые попытки раскольников приобрести архиерея // Христианское чтение. – 1906. – № 7. – С. 41–78.
11. Субботин Н. И. Прошение ветковских старообрядцев о епископе, поданное патриарху Константинопольскому в 1731 году // Душеполезное чтение. – 1870. – № 1. – Отд. 2. – С. 26–44.
12. Уставы св. собору Замойского и диездеалне [...] – Львов, 1744.
13. Bleskina O. N. et al. (Eds.). The Inventory of manuscripts from the Żaluzki Library in the Imperial Public Library. – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2013.
14. Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym przez Tadeusza Czackiego. – Т. 1. – Warszawa, 1800.
15. Iwaniec Eu. Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX w. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1977.
16. Knot A. Czacki Tadeusz (1765–1813) // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – Т. IV/1. – Zeszyt 16. – S. 144–146.
17. Pastuszewski S. Przegląd źródeł i opracowań do badań staroprawosławia. – Bydgoszcz: Instytut wydawniczy "Świadectwo", 2016.
18. Pastuszewski S. Przepustka staroobrzędowców do polskiej historii // Przegląd Wschodni. – 2014. – XIII/4. – S. 1147–1159.
19. Synodus provincialis ruski w mieście Zamościu roku 1720 odprawiony. [...] na polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza [...] przewidziany. [...] Pamiętnikiem przedrukowany Roku Pańskiego 1785. W Wilnie w Drukarni XX. Bazylianow.
20. Synodus provincialis ruthenorum habita in civitate Zamosciæ anno MDCCXX. Romae, 1724.

References

1. Ageeva, E. A. (2007). D'yakonovo soglasie [Dyakonovtsy's denomination]. In: Aleksy II, Patriarch of Moscow and All Russia (Ed.). *Pravoslavnaya enciklopediya*, t. 16: Dor – *Evangelicheskaya cerkov' soyuza*. Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr "Pravoslavnaya enciklopediya", pp. 514–516. (In Russ.).
2. Bleskina, O. N. (2013). *Vozvrashchenie k zhizni. Mezhdunarodnyj projekt rekonstrukcii rukopisnoj chasti biblioteki Żaluzkich [The Revival. International project for the reconstruction of Żaluzki Library manuscripts]*. In: Bleskina O. N. et al. (Eds.). *The Inventory of manuscripts from the Żaluzki Library in the Imperial Public Library*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, pp. 33–56. (In Russ.).
3. Velikij, A. G. (1973). *Z Litopisu Hristijans'koj Ukraini*, kn. 6: XVIII st. [From the Chronicle of Christian Ukraine, vol. 6: 18th Century]. Rim: Vidavnicтво Оо. bazilijan. (In Ukr.).
4. Dovgiallo, D. I. (1900). *Mogilevskaya starina. K istorii Vetki. Dokument 1690 goda [Mogilev antiquity. To the history of Vetka. The document written in 1690]*. In: Romanov E. R. (Ed.). *Mogilevskaya starina: Sbornik statej «Mogilevskih gubernskih vedomostej»*, vyp. 1: 1898 i 1899 gg. Tipografija Gubernskago pravleniya, Mogilev Gubernskij, pp. 1–5 (10th pagination). (In Russ.).
5. Zelenskij, T. (2019). *Illyustrirovannaya istoriya denezhnogo obrashcheniya v knige Tadeusha Chackogo "O Litovskih i Pol'skih Zakonah..." [The illustrated history of money circulation in the book of Tadeush Chatsky "Lithuanian and Polish Laws..."]*. *Bankaŭski vesnik*, 12/677, pp. 60–65. (In Russ.).
6. Lileev, M. I. (1895). *Iz istorii raskola na Vetke i v Starodub'e XVII–XVIII vv.* Vyp. 1. [From the history of the schism in Vetka and Starodub'e in the 17–18th centuries. Issues 1]. Kiev: Tipografija G. T. Korchak-Novickago. (In Russ.).
7. Moricheva, M. D. (2001). *Biblioteka Żaluzkich i Rossijskaya nacional'naya biblioteka [The Żaluzki Library and the National Library of Russia]*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Rossijskoj nacional'noj biblioteki. (In Russ.).
8. Morozova, N. (2021). *Starovery glazami predstavitelej drugih hristianskich konfessij Rechi Pospolitoj: uniati [Old Believers through the eyes of other christian denominations within the Polish-Lithuanian Commonwealth. Uniats]. *Cerkov'. Bogoslovie. Istoriya*, 2/2021, pp. 403–409. (In Russ.).*

¹ Подробнее об этом см. [3, с. 154–158; 8].

² Текст деяний Замойского собора вскоре после публикации на латинском языке по поручению митрополита Льва Кишки был переведен на польский язык Поликарпом Филипповичем (1660–1730; благодарю зам. директора Национального исторического архива Беларуси Дениса Лисейчикова за информацию о годах жизни Филипповича), однако долгое время оставался неопубликованным: материалы Замойского собора были напечатаны в Виленской вазилианской типографии лишь в 1785 г. [19].

³ Формат "в четверку" указан как в инвентаре Дубровского (см. выше), так и в последствии, в 1840-е гг., в каталоге Императорской публичной библиотеки, о чем свидетельствует сигнатура рукописи с литерой Q – *in quarto*.

9. Potashenko, G. (2006). *Staroverie v Litve: Vtoraya polovina XVII – nachalo XIX vv. Issledovaniya, dokumenty, materialy* [Old Belief in Lithuania: Second Half of the 17th – Early 19th Centuries. Research, documents, materials]. Vil'nyus: Aidai. (In Russ.).

10. Smirnov, P. S. (1906). Pervye popytki raskol'nikov priobresti arhiereya [The first attempts of Schismatics to acquire a Bishop]. *Hristianskoe chtenie*, 7, pp. 41–78. (In Russ.).

11. Subbotin, N. I. (1870). Proshenie vetkovskikh staroobryadcev o episkope, podannoe patriarkhu Konstantinopol'skomu v 1731 godu [The petition of Old Believers from Vetka settlements about the Bishop, submitted to the Patriarch of Constantinople in 1731]. *Dushepoleznoe chtenie*, 1, otd. 2, pp. 26–44. (In Russ.).

12. *Ustavy sv. soboru Zamojskago i diecezalnii* [...]. (1744). [The Statutes of the Synod of Zamość and diocesan...]. L'vov. (In Ruthen.).

13. Bleskina, O. N. et al. (Eds.). (2013). *The Inventory of manuscripts from the Zaluski Library in the Imperial Public Library*. O. N. Bleskina et al. (Eds.). Warszawa: Biblioteka Narodowa.

14. Czacki, T. (1800). *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem przez Tadeusza Czackiego*. T. 1. Warszawa.

15. Iwaniec, Eu. (1977). *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX w.* Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

16. Knot, A. (1937). Czacki Tadeusz (1765–1813). In: *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków. T. IV/1, Zeszyt 16. S. 144–146.

17. Pastuszewski, S. (2016). *Przegląd źródeł i opracowań do badań staroprawosławia*. Bydgoszcz: Instytut wydawniczy "Świadectwo".

18. Pastuszewski, S. (2014). Przepustka staroobrzędowców do polskiej historii. *Przegląd Wschodni*, XIII/4, S. 1147–1159.

19. *Synod prowincjalny ruski w mieście Zamościu roku 1720 odprawiony*. [...] na polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza [...] przewidziany. [...] Pamiętnikiem przedrukowany Roku Pańskiego 1785. W Wilnie w Drukarni XX. Bazyljanow.

20. *Synodus provincialis ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX*. Romae. (1724).

Надійшла до редколегії 08.02.21

Nadežda Morozova, Doctor of Humanities, Principal Researcher

ORCID ID: 0000-0002-1228-6021

e-mail: nadja.moroz@gmail.com

Institute of the Lithuanian language, Vilnius, Lithuania

ABOUT POSSIBLE SOURCES OF TADEUSZ CZACKI'S DATA ON OLD BELIEVERS IN POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

Traditionally it is held that the first polish secular (i.e. not from Old Believers milieu) source about the Old Believers in Polish-Lithuanian Commonwealth was a short note by Tadeusz Czacki in his study "O litewskich i polskich prawach..." (1800). Nevertheless, neither its content nor its sources have never been a topic of a special study. The aim of the present article is to find out which sources T. Czacki could have used while writing his note on Polish-Lithuanian Commonwealth's Old Believers and what kind of a book "of proofs, testimonies, and investigation" he mentioned. T. Czacki report on Old Believers (philippons) consists of two parts. In the first part, he repeats the common information about patriarch Nikon's reform, special tax for wearing long beard, and division into two denominations: popovtsy and diakonovtsy. In the second part, he gives some account on the Old Believers in Polish-Lithuanian Commonwealth, and admits that during the reign of John III Sobieski a special investigation was undertaken and a book of "proofs, testimonies, and investigation" was compiled. In order to clarify possible sources of the mentioned note, we needed to study T. Czacki's biography and to investigate what kind of sources on Polish-Lithuanian Commonwealth's Old Believers he could have at his disposal at the end of 18th c. while he was preparing his research about Statutes of Lithuania. The current research revealed that T. Czacki due to his professional undertakings could have known P. Poltiew's 1690 report about the creed, way of life, and origins of the old believers, and also lost miscellany "Historia o bezbożnych filipowcach" that was written in Polish and belonged to Zaluski library in Warsaw. It is very likely that latter was the very book "of proofs, testimonies, and investigation" about philippons he mentioned.

Keywords: Old Believers, Polish-Lithuanian Commonwealth, Tadeusz Czacki, Zaluski library.

Надежда Морозова, д-р гуманіт. наук, провід. наук. співроб.

ORCID: 0000-0002-1228-6021

e-mail: nadja.moroz@gmail.com

Інститут литовської мови, Вільнюс, Литва

ПРО МОЖЛИВІ ДЖЕРЕЛА ВІДОМОСТЕЙ ТАДЕУША ЧАЦЬКОГО ПРО СТАРОВІРІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Традиційно вважається, що першим польським світським (тобто нестаровірним) джерелом про старовірів в Речі Посполитій є коротка замітка Тадеуша Чацького, представлена в його дослідженні "O litewskich i polskich prawach ..." (1800). Проте, ані її зміст, ані тим більше можливі джерела не були предметом спеціального аналізу. Мета статті – з'ясувати, якими джерелами міг користуватися Т. Чацький під час написання свого повідомлення про старовірів Речі Посполитої і яку книгу "аргументів, свідчень і досліджень" при цьому він згадував. Повідомлення Т. Чацького про старовірів (філіпонів) складається з двох частин. У першій він повторює стандартну інформацію про никонієську реформу, особливий податок за носіння бороди і поділ старовірів на попівці і дяконієві. У другій частині наводяться окремі відомості про старовірів Речі Посполитої, зокрема й про те, що за короля Яна III Собеського було зроблено спеціальне розслідування і складена книга "аргументів, свідчень і досліджень" про старовірів. Щоб з'ясувати потенційні джерела цієї замітки, довелось звернутися до біографії Т. Чацького і визначити, які документальні матеріали про старовірів в Речі Посполитій могли бути йому доступними наприкінці XVIII ст., коли він готував свою працю про Статут Великого князівства Литовського. Проведене дослідження дозволило підсумувати, що Т. Чацький, враховуючи його професійні заняття, міг знати рапорт П. Полтєва 1690 р., складений в результаті проведеного ним розслідування віровчення, побуту та походження старовірів, а також написаний польською мовою збірник "Historia o bezbożnych filipowcach", який належав бібліотеці Залуських у Варшаві, але не зберігся до наших часів. Цілком ймовірно, що останнє джерело й було тією книгою "аргументів, свідчень і досліджень" про філіпонів, яку згадав Т. Чацький.

Ключові слова: старообрядництво, Річ Посполита, Тадеуш Чацький, бібліотека Залуських.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОЗАЧЧИНИ ТА ЇЇ РЕФЛЕКСІЯ В НАРОДНІЙ ПРОЗІ

Проаналізовано, що динамічність і цілісність історичного процесу віддзеркалилися, зосібна, і у прозовій традиції козащини. Вона успадкувала не лише змістові та формальні стереотипи дружинного епосу, а й своєрідні світоглядні позиції, оригінальну метафізику, що окреслювала становище людини у світі, філософську мораль стародавнього періоду, пристосовану до конкретної дійсності козацької доби. Органічні зв'язки козацької прози з суспільним життям, етнічними традиціями, матеріальною культурою зумовили потребу їхнього вивчення як вагомого джерела щодо з'ясування процесів розвитку та функціонування системи козацького епосу. Розглянуто, які історичні обставини спричинили появу у прозі сталого мотиву суму за старими батьківськими місцями, туги за родиною, рідною землею, теми трагічного розриву родинних зв'язків. Козацтво в Україні зароджувалося разом із колонізацією окраїнних земель, що ввійшли до складу Литовсько-Польської держави. З'ясовано, що у структуру багатьох прозових зразків органічно входять заґрунтовані на народній етимології топонімічні мотиви, які надають творам помітної "історичної" вірогідності. Досліджено, що в період формування козацтва було не військовою організацією, а побутовим явищем, своєрідним ремеслом. У такому значенні козацтво знала ще зі староруських часів, хоча ім'я отримала у другій половині XV ст., а формувалася у суспільну верству протягом XII ст. Як свідчить аналіз, основною передумовою виникнення прозової традиції козащини були історичні чинники, які стрияли формуванню на території нинішньої Черкащини цього грандіозного національного руху, що вже в XVI ст. охоплює переважну частину населення Середнього Подніпров'я. Різні умови історичного буття східного та західного теренів вплинули на формування центрів епічної творчості, що збігаються з етнографічним районуванням України.

Ключові слова: прозова традиція козащини, історичні передумови, народна проза.

Вступ. Щоб науково обґрунтувати жанрову специфіку історичної прози, вважаємо за необхідне розглянути її місце й роль у системі історичного епосу українців загалом. Усний епос у своєму розвитку – не лише засіб відображення національного життя, а й частині історії народу, важливий факт його самопізнання, культури. Понад це дія внутрішніх законів епічної творчості регулюється зовнішніми обставинами народної історії.

Героїчний епос, пронизаний мотивами національно-визвольної боротьби XVI–XVII ст., поза сумнівом, міг бути лише козацьким епосом пасіонаріїв. Водночас варто мати на увазі й ту обставину, що пасіонарність ламає стереотипи поведінки, свідчить про більш високий рівень походження цієї ознаки, ніж реалізація локальної генетичної програми.

Результати дослідження. Складним був і процес творення героїчного епосу. Дослідники неодноразово заакцентували подібність мотивів, сюжетних ситуацій, поетики козацьких легенд і переказів. Питання про те, який жанр давніший за походженням – історичні легенди чи перекази – не має однозначної відповіді і не може розглядатися без урахування особливостей процесу творчості.

Відступи героїчного епосу Хмельниччини від традицій історичного розцінювалися вченими як занепад народної прози (М. Максимович, Д. Яворницький). Переважання новітніх мотивів героїчного епосу над традиційними можна пояснити тим, що нове покоління прагнуло не бути схожим на попередні (у такий спосіб актуалізувалася й вічна проблема "батьки-діти"). Із погляду фольклорної естетики, чимало усталених формул втратило історичне значення, набувши різко протилежного звучання.

Коли Хмельниччину можна кваліфікувати як фазу піднесення українського етносу, то по смерті гетьмана почалася акматична фаза, що вилилася в боротьбу за булаву. Боротьба за гетьманську булаву, у якій брали участь політичні спекулянти, що використовували неспокій і безпорадність народних мас для навернення їх на свій бік, підірвала сили етносу, спричинилася до втрати суверенності нації. Заколоту, часта зміна гетьманів під час Руїни спорадично відбилися в народній історичній прозі.

Героїчний епос – явище передовсім художнього світовідбиття. Відтак не варто заакцентувати його історичну достовірність, що в багатьох випадках виявляється сумнівною. "Про історико-героїчний фольклор треба говорити як про знакову систему з глибинною семантикою,

котру необхідно "розшифрувати" і дати належну інтерпретацію, – зауважує В. Сокіл. – Ці факти важливіші з іншого боку: вони допомагають усвідомити істотні закономірності, але вже іншої системи, що не існує в реальності, яку ми прагнемо пізнати. Власне, ідеться про історичний процес із погляду народу, що є основою фольклористичного дослідження" [2; 7]. Отже, героїчний епос розглядаємо як сукупність художніх творів, сформовану під помітним впливом поетичної традиції.

Універсал про відновлення козацтва, виданий польським королем Яном Собеським 1684 р., започаткував нове заселення правобережного безлюддя пасіонаріями-втікачами не лише з "польських", а й із "московських" земель. Козацькі полки Самуся, Іскри, Палія, що діяли на Правобережжі, мали на меті звільнити українські терени від чужоземного панування. Діяльність Самуся в Богуславі, Іскри в Корсуні знайшла відображення й у козацькому епосі. Тим часом різний склад пасіонарності призвів в Україні до знищення автономії гетьманщини, її прав, вольностей і привілеїв, властиво, – до надлому.

Наддніпрянина історично пов'язана з територіальним центром формування української народності і нації, творення та збереження української мови та культури, становлення української козащини як фактора відображення культурних і національних сил. Тісно пов'язана з історичним життям Київської Русі, її старими традиціями, Наддніпрянина, на відміну від західноукраїнських земель, стала центром опозиції Польсько-Литовській державі, її праву та суспільно-політичному устрою.

Із часів давньоруської держави Середнє Подніпров'я було центром політичного та культурного життя Східної Європи, і цей фактор варто вважати одним із визначальних. Ураховуємо й те, що козацтво як явище українського життя мала історичне підґрунтя, її становлення і розвиток пояснюються насамперед традиційним виявленням національної ментальності нашого народу.

Безладдя, що запанувало в Орді з кінця XIII ст., стало причиною розгулу й сваволі татарських розбійницьких ватаг. Життя українців сповнилося тривог і небезпек, що й змушувало хліборобську людину відходити на спокійніші землі. Передстеповий край у XVI ст. експлуатувався лише наїздом "уходами" – з весни до осені. Зимували тут, зазвичай, найсміливіші бездомні й найменш вибагливі, ті, хто міг призвичаїтися до постійної загрози, відбитися від татарських грабіжників, а то й напасти на них.

Місцеві обставини народного життя, що час від часу перетворювали обжитий край у сумну пустелю (XIII–XVI ст., кінець XVII ст., коли після Хмельниччини наставала важка доба Руїни), на наш погляд, стимулювали "ліричну" прив'язаність українців до батьківщини, яку свого часу спостеріг П. Чубинський [7].

Із огляду на досліджувану нами предметну царину, привертає увагу досить характерне спостереження вчених щодо загостреного почуття власної гідності в характері українця [6]. Під кутом зору, ця риса, зафіксована пізніше у прозі, також має історичне підґрунтя.

Як відомо, у XIII ст. селянських поселень на теренах Середнього Подніпров'я практично не існувало. Родини, що вважалися селянськими, цілорічно мешкали в місті, при замках – як міщани, а на землі господарювали "находами". Єдиним обов'язком, що його мала людинність Східної України, була військова служба. І зумовлювалося це радше життєвими умовами, ніж урядовими приписами. За свідченням архівних матеріалів, "повинни Каневцы такъ мещане яко бояре и подданные их, и церковные, и гости вси противъ людей неприятельных и в погону за ними конно, збройно бывать" [3, с. 48].

Отже, історично підтверджуються й традиційні в українському фольклорі мотиви "гуляння в полі" – на необжитих землях, де можлива зустріч із ворогом. Аналогічні мотиви виформовують фольклорний образ, що суттєво залежить від збереженості "історичних" фрагментів. Одні з них пов'язані із заселенням, освоєнням краю, інші – захистом Вітчизни від зовнішньої експансії.

Відчувши у собі військовою силу, загоми відчайдухів не пропускали нагоди помститися ворогам за вчинені кривди. Як свідчать історичні дослідження, набував розвитку свого роду пограничний спорт: хто кого – татари наших чи навпаки. Ішлося, окрім того, і про реальний заробіток, тому козак "Где поїде – роздобуде, у боярина, татарина" [6, с. 954]. "Луплення татар" з кінця XV ст. стало звичним явищем, заняттям, яке також оподатковувалося владою. За архівними матеріалами, усе краще козаки-здобичники мусили віддати старості. Окрім того, "луплення татар" було також справою честі волелюбного народу. Цікавою є думка П. Чубинського з цього приводу: "українець взагалі гордий і самолюбивий; він не легко переносить образи; він мстивий, якщо йому нанесена тяжка образа" [6, с. 355]. Привертає увагу й міркування П. Куліша стосовно характеру українця, оприлюднене у зв'язку зі згадкою про повстання Хмельницького як війну, спричиненої зневаженням почуття людської гідності: "Треба знати характер вільного українського поселенця і його поняття про свою гідність, щоб судити, до якої міри нестерпним було для нього в ті часи щоденне приниження від жовнірів і шляхти, які робили себе мало не напівбогами" [4, с. 324].

Донині в науці існує декілька гіпотез походження козащини. Етнічна, наприклад, розглядає козако-руський народ як особну етнічну групу. Етимологічна виводить назву "козаки" від слів "коса", "коза", "козари" тощо, пов'язуючи виникнення козащини зі староруськими часами. У ряді досліджень українська козащина поєднується зі староруським життям. У козащині вбачають українську народну стихію, аналогічну до староруської (озброєна громада староруських часів із татарським іменем). Виникнення козацької організації у вигляді громад із радами переноситься на початок XVI ст. (М. Максимович [5], В. Антонович [1]). Козацька князя, протикнязівська, бродницька й інші теорії "синонімізують" козацький громадський устрій із князівсько-дружинним. Проте генетичного зв'язку тут немає, оскільки козащина у XV–XVI ст. не була громадою чи організованою суспільною верствою.

Назва "козак" у турецькому світі означала вояка нижчої категорії (сторож, вартовий, волоцюга, розбійник, людина неосідла). У такому значенні термін вживався і в Україні. У відповіді на скаргу кримського хана (1492) князь повідомляв, що дав наказ "трусити" козаків-черкасців, які промишляли розбоем. Ревізії Черкаського та Канівського замків повідомляли про наявність у них "козаків неосідлих", здобитчиків. Ставши промислом, козакування торкнулося не лише звичайних трударів, а й міщан, селян, службників, дрібного боярства, старост і державців. Таким чином, козацтво XVI ст. – це радше заняття, промисел, аніж суспільна позиція. Терміном "козак" у той час користувалися здебільшого хан і князі ("злі люди козаки", "безіменні козаки", "черкаські козаки" тощо). У нижчих українських колах XVI ст. термін або не вживався, або використовувався на позначення промислу ("козакування"). Лише на Подніпров'ї, в осередках козащини Черкасах і Каневі, уже 1550 р. козаки стають суспільною організацією, яку уряд залучав до служби в прикордонних корпусах.

Теорії інонаціонального походження козащини генетично пов'язують її із татарами – через аналогію козацького й турецько-татарського устроїв (М. Грушевський, П. Куліш), вказують на постання козаків від чорних клобуків, що жили на цій території в XI–XII ст. (М. Карамзін, В. Гудаков) чи кавказьких черкесців, які, оселившись на берегах Дніпра, прийняли українську мову, віру та стали захищати край від татар і турків.

Найвірогіднішою вважаємо теорію походження козащини, висунуту М. Грушевським. Видатний учений вважав, що "черкаси" слід сприймати як назву певної колонії (осади черкаської). Імовірно, якась група кавказьких черкесів колись оселилась тут, залишивши своє ім'я (в XVI ст., очевидно, ще не знали коли це сталося). Історія про початок Черкас і Канева, записана 1552 р. від князівських міщан, має легендарний характер: князь Ольгерд, здобувши Кафу, Перекоп і Черкесів п'ятигорських (кавказьких), вивів їх звідти з їхньою княгинєю і "посадив" у Каневі й Черкасах. Цей факт виявився малозначущим, а тому з часом призабувся, залишивши етнонім "черкаси" і замок, який ще в перші роки литовської окупації був міцною фортецею. Етнонім "черкаси", відомий у Московщині по Черкасах п'ятигорських, із часом почав асоціюватися там із українською козащиною й українцями загалом. Проблема походження цього етноніма привертала увагу багатьох дослідників (М. Максимович, М. Маркевич, П. Куліш, В. Антонович, М. Грушевський, М. Карамзін, В. Горленко, А. Карсанова, О. Стрижак та ін.), однак до нашого часу проблема залишається відкритою.

За свідченнями історичних джерел, у найдавніші часи черкеси мали стосунки із греками, які тримали колонії на березі Чорного моря. На існування відносин між черкесами, греками та слов'янами вказують і спільні міфологічні вірування, мотиви календарно-обрядового фольклору. Ми переконані, що вже з початку виникнення козащини пов'язувалася з територією Черкащини. Історичні умови сприяли її неухильному зростанню та становленню як військової організації. Употужненню заходами Д. Вишневецького, козацтво неухильно зростало, набувши наприкінці XVI ст. організаційних форм і ставши привілейованою верствою. До того ж, як військова організація воно почало відігравати помітну роль на міжнародній арені. Цьому сприяло, зокрема, створення Запорозької Січі, що значно вплинула на подальшу козащини. Лави січовиків постійно поповнювалися королівськими підданими: на Запорожжя втікали засуджені

на смерть і від панщини, ті, хто втратили родину чи загиблили жebraками під час татарських нападів.

Висновки. В умовах життя на "окраїнних" територіях, у ситуації безперервної загрози ззовні склався дружинний, а згодом лицарсько-козацький тип людини, яка сповідувала ідеали честі, волі, віри, героїки. Характерно, що в народній прозі знайшли відбиття майже всі найпоказовіші причини виникнення козацтва: економічні (нестача орної землі, колонізація народом вільних ґрунтів Придніпров'я і Дикого поля); національні (полонізація українського населення, наступ католицької церкви на православ'я); політичні (прагнення польської прикордонної адміністрації поставити козацтво на службу з охорони південних рубежів від татарських нападів); соціальні (посилення експлуатації українців литовськими й польськими магнатами, шляхтою, оформлення кріпосної залежності селянина від феодала).

Географічним і політичним центром козацького руху з часів його виникнення й до гайдамаччини, що поширилася практично на всю етнографічну територію України, поза сумнівом, були Черкащина та Середнє Подніпров'я.

Прозова традиція козащини впродовж століть складалася як певна цілісна система художнього моделювання дійсності, генетично пов'язана з окремою етнографічною територією. Відтак вивчення прози про козаків неможливе в розриві й ізоляції її складових частин. Тому досліджувані матеріали стали не лише твори, сюжети яких зафіксують сліди історичних подій, що відбувалися в краї, імена відомих діячів тощо, але й ті, які не мають історичних вказівок чи певних локальних подробиць, проте відтворюють обставини життя, типові для окресленого часового періоду.

Nataliia Rudakova, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-3045-2337
e-mail: r_natalia@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORIGINS OF THE COSSACK ERA AND INFLUENCE ON FOLK PROSE

The article considers the particular influence of dynamic and integrity of the historical process in the Cossack's prose tradition. It inherited not only the semantic and formal stereotypes of the squad epic, but also peculiar outlook and original metaphysics that outlined the position of human beings in the world, and the philosophical morality of the ancient period, adapted to the specific reality of the Cossack era. The natural connections of Cossack's prose with public life, ethnic traditions, and material culture determined the necessity to study as an important source for ascertainment the processes of existence and development of the Cossack epic system. It was also analyzed what historical circumstances brought the appearance in prose of homesickness, longing for family, native land, as well as tragic rupture of family ties into the prose of a permanent motive. The Cossacks in Ukraine appeared together with the colonization of the marginal lands, which were a part of the Lithuanian-Polish state. It has been found that the structure of many prose samples naturally includes toponymic motives based on folk etymology, which give the works a notable "historical" authenticity. It was found that in the period of formation, the Cossacks were not a military organization, it was a kind of household phenomenon or craft. In this sense, the Cossacks have been known since ancient times, but the term appeared in the late 15th century and they were transformed into a social stratum during the 12th century. According to our analysis, the main premise for the prose tradition of the Cossacks background were historical factors that have created the great national movement within the current Cherkasy region that involved the bulk of the population of the Middle Dnieper in the 16th century. Different conditions of the historical being of the eastern and western regions influenced the centers of epic creativity, coinciding with the ethno-dstriction of Ukraine.

Keywords: the Cossacks prose tradition, historical background, folk prose.

Список використаної літератури

1. Антонович В. Лекции по истории малого козачества. – Киев, 1882.
2. Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2003.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. Козацькі часи до року 1625. – Т.VII. – Київ, 1995.
4. Записки о Южной Руси: Издал П.Кулиш. – Киев, 1994.
5. Максимович М. Собрание сочинений. – Т.1. – Киев, 1876.
6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским. – Т.5. – Санкт-Петербург, 1874.
7. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским. – Т.7. – Санкт-Петербург, 1874.

References

1. Antonovich, V. (1882). *Lekcii po istorii malogo kozachestva* [Lectures on the history of the Minor Cossacks]. Kiev. (In Ukr.).
2. Sokil, V. (2003). *Ukrainski istoriko-geroichni perekazy: strukturosemantichnyj ta poetychnyj aspekty* [Ukrainian Historical and Heroic Legends: Structural-Semantic and Poetic Aspects]. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukraïny. (In Ukr.).
3. Grushevskij, M. (1995). *Istorija Ukrainy-Rusy. Kozacki chasy do roku 1625* [History of Ukraine-Rus. Cossack times before 1625]. T.VII. Kyiv. (In Ukr.).
4. *Zapiski o Juzhnoj Rusi*: Izdal P.Kulich [Notes on Southern Rus: Published by P. Kulish]. (1994). Kiev. (In Ukr.).
5. Maksimovich, M. (1876). *Sobranie sochinenij* [Collected Works]. Kiev. (In Ukr.).
6. *Trudy jetnograficheskogo-statisticheskogo jekspedicii v Zapadno-Russkij kraj. Juzgo-Zapadnyj otdel. Materialy i issledovanija, sobrannye d. chl. P.P.Chubinskim*. (1874). [Proceedings of an Ethnographic and Statistical Expedition to the West Russian Territory. Southwest Division. Materials and Research Collected by Dr. P.P. Chubinsky]. T.5. Sankt-Peterburg. (In Russ.).
7. *Trudy jetnograficheskogo-statisticheskogo jekspedicii v Zapadno-Russkij kraj. Juzgo-Zapadnyj otdel. Materialy i issledovanija, sobrannye d. chl. P.P.Chubinskim*. (1874). [Proceedings of an Ethnographic and Statistical Expedition to the West Russian Territory. Southwest Division. Materials and Research Collected by Dr. P.P. Chubinsky]. T.7. Sankt-Peterburg. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 23.02.21

УДК 801.73(560):272/273+271.2:82-92(477.411)"1643"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.15>

Руслан Ткачук, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.
ORCID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

РЕФЛЕКСІЇ ТЕОДОРА СКУМИНОВИЧА НА ТЕМУ ЗАНЕПАДУ ПРАВОСЛАВНОГО СХОДУ У ТВОРІ "PRZYCZYNY PORZUCENIA DISUNIEY PRZEZACNEMU NARODOWI RUSKIEMU PODANE" (1643)

Досліджено полемічний твір екс-ігумена Михайлівського монастиря в Києві Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643); розкрито погляд католицького книжника на причини занепаду Візантійської імперії та східнохристиянської традиції; висвітлено критичні міркування письменника стосовно розуміння церковної кризи на Сході православними богословами, які пояснювали завоювання Константинополя Османською імперією Божим випробуванням; простежено світоглядно-ціннісні домінанти Теодора Скуминовича та особливості його полемічного стилю. Для переконання православного читача у правоті своєї позиції католицький автор найчастіше використовував риторичні можливості антитези та ампліфікації, що вписувалося в контрреформаційну стилістику тієї доби, цитував праці візантійських істориків та книги старозавітних пророків.

Ключові слова: Теодор Скуминович, українська полемічна література, православ'я, католицизм, Берестейська унія, падіння Константинополя, церковна криза.

Вступ. Теодор Скуминович (Тишкевич) († 1668) походив із давнього боярського роду Русі-України. Він був ігуменом Михайлівського монастиря й ректором Київської духовної академії. В історію української культури Теодор Скуминович увійшов як письменник-полеміст, богослов і правознавець. Ґрунтовні знання з цивільного права він отримав у Левенському католицькому університеті, осередку контрреформаційної діяльності в Бельгії [8, s. 12]. Теологію, історію християнської церкви Теодор Скуминович вивчав у Вільні, Кракові та Римі. У 1642 р. він перейшов із православ'я у католицизм, ставши каноніком Віленської дієцезії, суфраганом єпископа Абрагама Войни та титулярним єпископом Граціанополіса (Африка). Причини свого навернення до католицизму Теодор Скуминович виклав у творі "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" [10]. Його авторству належать два латинськомовні твори: "Epistola Paschalis Theodori Skuminowicz Episcopi Gratianopolitani S. S. D. N. P. P. Praelati Assistentis, Suffraganei Archidiaconi Albae Russiae, Cantoris Vilnensis" (1659) і "De jure personarum seu in I Instit. Justin" (1663) [12, s. 212–213]. Побутує в науковому середовищі думка, що Теодор Скуминович підготував рукописний переклад з церковнослов'янської на латинську мову літургії Іоанна Златоуста, який було опубліковано у 1978 р. у Лондоні єпископом греко-католицької церкви в Білорусі Чеславом Сіповичем [9, p. 165].

Методологія. Дослідження проведене із застосуванням культурно-історичного, текстологічного та герменевтичного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу. У творі "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" Теодор Скуминович полемізував із поширеною серед православних богословів тезою про те, що падіння Візантійської імперії та окупація Східної церкви османами є для православних християн випробуванням – хрестом, кризь яке згідно з вченням апостола Якова (Як. 1:2–3) належить проходити з радістю, поглиблюючи віру й набуваючи терпіння. Письменник критикував опонентів за таке твердження, що виникло внаслідок духовної сліпоты, самообману, нездатності розрізнити благословення і прокляття, які є мірилом істинного богшанування (Втор. 28:46). Важкий тягар втрати державності та рабства перед турками, який переживали візантійці, полеміст порівнював із хрестом, що несуть злочинці. Він трактував скорботи греків не як прояв

Божого милосердя, явлене для виправлення їхнього життя, а як гнівну кару, спричинену непослухом і беззаконнями. Покутний хрест від Бога, що розвиває християнські чесноти, міркував Теодор Скуминович, не викликає у праведників радість, а навпаки покаєнний смуток через вчинені гріхи й боязнь не впасти в спокуси. Зважаючи на це, письменник не поділяв радість православних богословів із приводу безправного та підневільного становища Східної церкви у поствізантійську добу, вважав її ознакою Божого покарання греків – непомірно обтяжливої ноші, від якої збільшувалися і помножувалися переступи духовенства [10, s. 18]. Для Теодора Скуминовича доказом відсутності у греків смирення перед Богом у період туркократії було поширене в середовищі церковників і монахів твердження про те, що "Краще бачити в Константинополі турецький тюрбан, ніж папську тіару" [6, с. 444; 10, s. 19]. Цю думку поділяв в Україні Мелетій Смотрицький, у полеміку із яким вступив унійний книжник Ілля Мороховський у творі "Парфюріа". Теодор Скуминович вважав поневолення Константинополя турками, що поклато край існуванню Візантійської імперії – опори православ'я, найбільшим лихом ромеїв, "бичем Божим", карою за церковний розкол 1054 р. і відкинення унійних проєктів із Римом, яку вони були неспроможні зрозуміти через духовне безсилля [10, s. 19]. Висловлене полемістом міркування про інтелектуальну деградацію візантійців знаходить підтвердження в історичних джерелах. Так, російський історик О. Лебедев, досліджуючи суспільно-церковні відносини ромеїв доби падіння Константинополя, підсумував їхню безопірну капітуляцію перед османами, спричинену лжепророцтвами монахів і забобонністю, що є індикатором неосвіченості. Учений, спираючись на "Візантійську історію" Дуки, навіть відомості про розповсюдження в той час серед греків чуток, що застерігали їх від протистояння інтервенції турецьких військ у Константинополь. В одній із них ішлося про те, що з неба впала таємна грамота, у якій візантійцям наказувалось не вступати в боротьбу з турками, а терпеливо очікувати доки вони не кинуться навтіки перед мечем Божого янгола, що зійде на землю, коли ті дійдуть до колони Юстиніана, розташованої на площі Софійського храму. Такі неправдиві чулки значною мірою позначились на дезорганізації 100-тисячного населення Константинополя, стати на збройний захист якого весною 1453-го р. погодилось всього лише 4973 містян [5, с. 450–451]. У підсумку було загублено тисячі

людських життів, остаточно повалено Візантійську державу, розграбовано храм святої Софії, який називали "новою небесною твердю", "колісницею херувимів", "престолом Божої слави" [5, с. 450], і зруйновано триумфальну колону Юстиніана, на якій хрестоносна куля в лівій руці імператора, що прямував верхи на переможному коні, символізувала богообраність його влади над цілим світом. Незважаючи на такі руйнівні наслідки завоювання Константинополя османами, підхоплення грецьким духовенством у добу туркократії вислову месазона Візантії Луки Нотари [2, с. 572], сказаного напередодні падіння імперії, про те, що краще бачити в Константинополі турецьку чалму, ніж латинську тіару [6, с. 444], некоректно трактувати як свідчення отупіння й духовної сліпоти ромеїв, що доводив Теодор Скуминович. Беззаперечними є наведені письменником факти невірності греків та утисків, які вони зазнавали з боку османів [10, с. 19–20], проте духовенство Константинопольської церкви в перші роки туркократії перебувало у вигіднішому становищі, що й дало йому підстави покликатися до згаданого афоризму Луки Нотари. Мехмед II Фатіх, як зауважив О. Лебедєв, був політично проникливий і мудрим правителем. Саме тому він організував повернення греків у Константинополь, що залишили місто напередодні та після облоги мусульманських військ, поставив своїми секретарями християн, яких цінував за освіченість, і сприяв обранню нового патріарха. У такий спосіб османський султан намагався повернути православних греків на свій бік, щоб забезпечити себе від загрози поразки у протистоянні з монархами католицьких держав Центральної і Західної Європи, які обговорювали можливість проведення хрестового походу. Відштовхуючись від того, що більшість візантійців вороже ставились до латинників, які були опонентами Оттоманської Порти, Мехмед II вміло використав конфесійну нетерпимість між християнами для досягнення своїх державницьких цілей та вибудовування балансу сил на Євразійському просторі. "Завойовник", як називають у турецькій історіографії Мехмеда II, усвідомлював незламність греків перед насильницькою ісламізацією, через що обрав шлях мирного співжиття християн і мусульман у Константинополі. Він, хоч і сповідував магометанство, проте виявляв особливе зацікавлення до вчення православної церкви, про що свідчить складений на його прохання виклад християнської віри Геннадієм Схоларієм, якого він поставив патріархом на Константинопольську кафедру. Крім того, Мехмед II із великим захопленням слухав пояснення Геннадія Схоларія засад християнської віри та, будучи зворушений його мудрістю та благочестивістю, надав йому винятковий привілей входу до султанського палацу. Пізньовізантійський історик Михаїл Критовул підсумував, що авторитет і влада патріарха Константинопольської церкви в перші роки туркократії не поступалися тим, що були при візантійських імператорах [3, с. 138]. Збереження Вселенської патріархії, хоч і зі значними втратами матеріальних дібр, в умовах турецької окупації Візантійської держави підтверджувало пророцтво Даниїла про те, що Церква є царством Бога, яке повіки не зруйнується ("Воно скрушить і зруйнує всі царства, а саме буде стояти вічно" (Дан. 2:44) [Цит. за вид.: 1, с. 907], і було підставою грецькому духовенству для повторення афоризму Луки Нотари в полеміці з латинниками, які до того ж злораділи падінню Константинополя, вбачаючи у цій "катастрофі" караючий перст Божий [5, с. 451].

Полемізуючи із твердженням православних церковників про мирне співіснування християнства з ісламом в Османській імперії, Теодор Скуминович навів факти кривд, які турки завдавали грекам. Зокрема, книжник

розповів про постійні випадки фізичного, психологічного й економічного насильства османів над візантійцями, які полягали у побитті, примусу до противольних дій, відбиранні майна й дітей на службу до султанського палацу Топкапи або турецького війська ("девширме" – податок кров'ю). Підтвердження занепаду церковного життя в Константинополі під натиском ісламу Теодор Скуминович знаходив у знятті турками з християнських храмів хрестів – знака перемоги Ісуса Христа над дияволом [10, с. 20]. Письменник обурювався, що виявлена османами зневага до християнських символів і святинь, яка в його уяві асоціювалась із провіщеною пророком Даниїлом "мерзотою запустіння" [Цит. за вид.: 1, с. 918] на крилі Єрусалимського храму (Дан. 9:27), не викликала серед ромеїв хвилю мученицької боротьби за Христову віру. Пасивність греків він пов'язував із наслідками "Великої схизми", через яку в них занепали чесноти Авеля й розвинулись такі негативні моральні якості Каїна, як впертість і злість, що перешкоджали об'єктивно сприймати дійсність. Застосовані письменником у викладі засліплення гріхами візантійців риторичні прийоми антитези та ампліфікації, якими всіяний текст твору, оприявнюють його належність до контрреформаційної (барокової) стилістики, що в той час функціонувала в українській полеймічній літературі [10, с. 20].

Важливим доказом руйнування Константинопольської церкви Теодор Скуминович вважав симонію, яка спричинила ієрархічну кризу в межах її юрисдикції та поглибила деморалізацію духовенства. Полеміст засуджував греків за поставлення на церковні достоїнства невігласів, еретиків, різників і блазнів. Наведене твердження, писав він, не мало на меті очорнити візантійців, а розкривало справжні масштаби церковної корупції на Сході. Теодор Скуминович підкріпив висловлену думку про неосвіченість грецького священства цитатою з твору Мелетія Смотрицького "Exethesis abo Expostulatia", у якому той розповів, що привезений ним в Україну лист Мирополітаріа, не містив оригінальних підписів трьох митрополитів, оскільки вони були неписьменними [10, с. 21; див.: 11, с. 9]. Удкладуючи закид Вселенській патріархії щодо висвячення у єпископський сан різників, письменник покликався на свідчення архимандрита Константинопольської церкви Мелетія Сіріґоса, який на соборі в Ясах (1642), скликаному обговорити "Катехизис" Петра Могили на всеправославному рівні, скаржився українським архієреям, що змушений був поклонитися новопоставленому митрополиту, якого тиждень тому бачив м'ясником [10, с. 22; див.: 4, с. 12]. Зі слів Теодора Скуминовича, Мелетій Сіріґос пояснював цей ієрархічний колапс в Османській Греції Божою карою, що вписувалося в уявлення автора про причини падіння Візантії та укріплювало прийняте ним рішення залишити православ'я. Сотеріологічну перспективу для східного християнства від продажу церковних посад і висвячення недостойних священства полеміст зобразив за допомогою викривального висловлювання Ісуса Христа про фарисеїв, вміщеного у Євангелії від Матвія (Мт. 15:14). Використання книжником риторичної мікрофігури анномінації ("mitropiat Metropolitom") увиразнило наявну у творі сатиричну критику симонійної практики серед грецького кліру [10, с. 22]. Неписьменність і невігластво в питанні теології було характерним не лише для Вселенської патріархії, як писав Теодор Скуминович, але й також для близької Україні географічно та культурно Московії. Зокрема, Макарій (Булгаков), дослідивши рівень освіченості московських священнослужителів XV–XVI ст., дійшов висновку, що більшість із них ледь вмiли читати і не володіли достатніми знаннями Євангелія [7, с. 149].

Поширення святокупства в Константинополі, яке, твердив Геннадій Схоларій, набуло системного характеру на початку XV ст. [3, с. 91], було однією з причин розвитку цього явища на східнослов'янському просторі. Відомості про випадки купівлі московськими архієреями сану в турецького баші та вселенського патріарха навів у своєму творі Теодор Скуминович. Полеміст писав, що Константинополь нерідко розподіляв єпископські кафедри відповідно до розміру отриманої від симоністів винагороди у формі грошей та соболиного хутра. Такий підхід грецького духовенства був причиною того, що одну епархію могли очолювати кілька архієреїв, які вели між собою боротьбу за право розпоряджатися церковними володіннями. Унаслідок зумовленого симонією двовладдя на церковних кафедрах православної ойкумени Балканського півострова, ремствував письменник, Київська митрополія стала притулком для єпископів Софії, Стагону, Далмації, які служили в Дорогобужі, Брагіні, Турові, Корці та Загоріві [10, с. 22–23]. Корумпованість Вселенської патріархії, що викривала боговідступництво православною Сходу, Теодор Скуминович традиційно для католицької концепції єдиновладдя Рима в церкві пов'язував з учиненням греками розколом. Риторичності мовленню книжника надавало укладення антонімічної парадигми: "Sprawiedliwyś Panie, y sprawiedliwe sądy twoie: niesłuchała Graecia pasterza, więc słuchać musi naimnika: nietrzywała się porządkow dawnych, idzie tedy za Confusią: obiegała namiestnika Chrystusowego na ziemi, y trafiła na Machometą: ale to uniey (o nieszczęście) znośniejsza, byleby należącej nad sobą Zwierzchności nie uznawała" [10, s. 23].

Теодор Скуминович, уподібнюючи себе пророку Даниїлу, якому було об'явлено тривалість періоду вавилонського полону юдеїв і пророцтво про сімдесят седмим (Дан. 9), міркував, що збagnув причину руйнування Візантії. Письменник, взявши за зразок молитву Даниїла, просякнути розкаянням, смиренням і усвідомленням вини євреїв, сповідував від імені греків перед Богом гріх непослуху, який, на його думку, полягав у відкиненні примату Папи Римського. Текст молитви книжника, на відміну від благоговійного слова Даниїла, не містив важливої її складової частини – прохання Бога про помилування стражденного народу, що вирізняє цілі їхнього славослів'я та рівень духовної проникливості. Крім того, визнання полемістом справедливості небесної кари грекам за протиборство Риму викривляло біблійний образ Бога, змальовувало Його грізним суддею, для якого влада єпископа Римської церкви була важливіша за збереження християнами заповідей Декалога й істинне богошанування: "Zgrzeszyliśm Panie y zleśmy uczynili, ześmy odstąpili y oddalili się od Przykazani twoich, a te były że się na Pietrze y Wierze jego, y namiestnikow jego fundie Cerkiew twoia: nie słuchaliśmy sług twoich nauwyższych Biskupow Rzemyckich, y Legatow ich, kiedy imieniem twoim Cesarzom naszym, Patriarchom y wszystkim nam, przysłaż tę kazń, którą sprawiedliwie cierpiemy teraz, opowiadali, y dla tegoż podałeś nas w ręce nieprzyjaćioł naszych, w moc krola zlego, wylałoiś na nas przekleństwo y wyrzekłeś się nas, bośmy pogrzezyli" [10, s. 24; поп.: Дан. 9: 4–19].

Висновки. Книга Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" є важливою пам'яткою української полемічної літератури та богословської думки XVII ст. Вона оприянює засвоєння національним письменством барокової стилістики, розкриває католицький погляд на причини падіння Візантійської імперії, відлуння якого вплинуло на Київську митрополію.

Список використаної літератури

1. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту. / Пер.: Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття. – Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського патріархату, 2004.
2. Византийский словарь. У 2-х т. – Санкт-Петербург: Амфора, 2011. – Т. I.
3. Занемонец А. Геннадий Схоларий, патриарх Константинопольский (1454–1456) / А. Занемонец. – Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2010.
4. Катехизис Петра Могилы / Упор. А. Жуковського; пер. В. Шевчука. – Київ–Париж, 1996.
5. Лебедев А. Исторические очерки состояния Византийско-Восточной церкви от конца XI до середины XV века: От начала крестовых походов до падения Константинополя в 1453 г. / А. Лебедев. – Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2012.
6. Лебедев А. История Греко-Восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени / А. Лебедев. – Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2012.
7. Макарий (Булгаков) Митрополит Московский и Коломенский. История Русской Церкви. – Кн. IV. – Ч. II. – Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996.
8. Gąsiorowski S. Plica polonica, czyli kołtun polski w XVI–XVII w. / S. Gąsiorowski // Rocznik Przemyski. – Т. XII. – З. 3. – Przemysł, 2013.
9. Nadson A. The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation. / Ed. and annot. by Č. Sipovič. – London, 1978.
10. Skuminowicz T. Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza / T. Skuminowicz. – Wilno: W Drukarni Akademiej Societatis IESU, 1643.
11. Smotrycki M. Exethesis abo Expostulatia to iest Rosprawa między Apologią y Antidotem o Ostanek błędow Haerezy y kłamstw Zyzaniiowych, Philaletowych, Orthologowych y Klerykowych. / M. Smotrycki. – Lwow, 1629.
12. Wagilewicz D. Pisarze polscy rusini / D. Wagilewicz. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996.

References

1. *Biblia. Knyhy sviashchennoho pysannia Staroho ta Novoho zavitu* [The Bible. The books of sacred scripture of the Old and New Testaments]. (2004). Per.: Patriarkha Filareta (Denysenka) za Bibliieiu rosiiskoiu movoiu, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття. Kyiv: Ydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainkoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho patriarkhatu. (In Ukr.).
2. *Vizantijskij slovar'* [The Byzantine dictionary]. (2011). V 2-h t. T. 1. Sankt-Peterburg: Amfora. (In Russ.).
3. Zanemonec, A. (2010). *Gennadij Sholarij, patriarkh Konstantinopolskij (1454–1456)* [Gennady Sholarij, the Patriarch of Constantinople (1454–1456)]. Moskva: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja. (In Russ.).
4. *Katekhyzys Petra Mohyly* [The Catechism of Peter Mogila]. (1996). Upor. A. Zhukovskoho; per. V. Shevchuka. Kyiv–Paryzh. (In Ukr.).
5. Lebedev, A. (2012a). *Istoricheskie ocherki sostojanija Vizantijsko-Vostochnoj cerkvi ot konca XI do serediny XV veka: Ot nachala krestovykh pohodov do padenija Konstantinopolja v 1453 g.* [Historical points of the state of the Byzantine-Eastern Church from the end of the XI to the middle of the XV century: From the beginning of the Crusades to the fall of Constantinople in 1453]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Olega Abyshko. (In Russ.).
6. Lebedev, A. (2012b). *Istorija Greko-Vostochnoj cerkvi pod vlast'ju turok: Ot padenija Konstantinopolja (v 1453 g.) do nastojashhego vremeni* [History of the Greco-Eastern Church under the rule of the Turks: From the fall of Constantinople (in 1453) to the present]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Olega Abyshko. (In Russ.).
7. Makarij (Bulgakov) Mitropolit Moskovskij i Kolomenskij. (1996). *Istorija Russkoj Cerkvi* [The history of Russian Church]. Kn. IV. Ch. II. Moskva: Izdatel'stvo Spaso-Preobrazhenskogo Valaamskogo monastyrja. (In Russ.).
8. Gąsiorowski, S. (2013). Plica polonica, czyli kołtun polski w XVI–XVII w. [The plica polonica, or the Polish knot in the 16th – 17th centuries]. *Rocznik Przemyski*. [The yearbook of Przemysl]. T. XII. Z. 3. Przemysł. (In Pol.).
9. Nadson, A. (1978). *The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation*. Ed. and annot. by Č. Sipovič. London. (In Eng.).
10. Skuminowicz, T. (1643). *Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolice łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza* [The reasons for abandoning of Schismatic Church to the precious Ruthenian people were given to the Abraham Woyna offered by Theodor Skuminowicz]. Wilno: W Drukarni Akademiej Societatis IESU. (In Pol.).
11. Smotrycki, M. (1629). *Exethesis abo Expostulatia to iest Rosprawa między Apologią y Antidotem o Ostanek błędow Haerezy y kłamstw Zyzaniiowych, Philaletowych, Orthologowych y Klerykowych* [Exethesis abo Expostulatia between Apologia and Antidot about the last errors and lies of Zyzanii, Philalet, Ortholog and Cleric]. Lwow. (In Pol.).
12. Wagilewicz, D. (1996). *Pisarze polscy rusini* [The Polish Rusyn writers]. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy. (In Pol.).

Ruslan Tkachuk, Doctor of Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-0809-5115

e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE REFLECTIONS OF THEODORE SKUMYNOVYCH ON THE THEME OF DECAY OF ORTHODOX EAST IN THE WORK "PRZYCZYNY PORZUCENIA DISUNIEY PRZEZACNEMU NARODOWI RUSKIEMU PODANE" (1643)

In the article it is researched the little known polemical work of former Father Superior of St. Michael cloister in Kyiv Theodore Skumynovych "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643). The outlook of catholic scribe on the causes of decay of Byzantine Empire and the Eastern Church tradition is revealed. There is covered the critical considerations of the writer about the understanding of ecclesiastical crisis on the East by the orthodox theologians, who explained the conquering of Constantinople by Ottoman Empire as the trial of God. However in a different way the decay and the troubles of Byzantines understood Theodore Skumynovych. He attributed all these unfavourable circumstances in orthodox world with sent on Eastern Churches damnations by God for retreats from the New Testament's covenant. In his work the polemicist disclosed to the reader the large scale of simony in Constantinople patriarchate, gave up the ideas of his opponents about the peaceful coexistence of Christianity and Islam in Ottoman Empire, contradistinguished the decline of the orthodox East to development of catholic West. Exposing his thoughts Theodore Skumynovych used the different artistic means, quoted the thorough Greek historians, paralleled the circumstances of Byzantine Empire and the Israel. The main reason of disappearance of the Eastern Empire and the corruption of orthodox hierarchy by simony the theologian considered in making by the Constantinople's clergy of schism in 11th century with the bishop of Rome, who was, at his point, the protohierarch of the Universal church and the Vicar of Christ.

Keywords: Theodore Skumynovych, Ukrainian polemical literature, orthodox, Catholicism, Union of Brest (1596), the conquering of Constantinople.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2:39(091)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.16>

Світлана Гриценко, д-р філол. наук, доц.

ORCID: 0000-0002-2587-7525

e-mail: ap730518@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОВА – РЕТРАНСЛЯТОР КУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ

[Науменко Л. М. Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2021. 289 с.]

Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів.

Василь Голобородько

Мова – це потужний ретранслятор культурної моделі цивілізації; саме в її словниковому складі знаходить своє яскраве відображення розвиток культури. Різноманітні словники, як упорядкована за алфавітом реальність, становлять цінне джерело інформації про історію культури, про особливості осмислення, освоєння та номінації пізнаних реалій, акумулюють архаїчні елементи в мові, яка, за визначенням Вільгельма фон Гумбольдта, є сукупністю ієрогліфів, у яких людина вміщує увесь світ і свою уяву. Польський письменник Ян Парандовський в "Алхімії слова" наголошував, що у словах, у граматичних формах, у синтаксисі закарбовує свій образ душа цього народу; як сліди на закам'янілих пісках від води давно зниклих морів, так і в мові закріплені прагнення, уподобання, неприязнь, вірування, забобони, первісні знання про світ і людину.

Саме змінам лексики й семантики, які зумовлені вербалізацією динаміки культури суспільства – перетворень у матеріально-предметній і виробничій сферах, заступлень одних соціальних і культурних домінант іншими, присвячене дослідження Науменко Ліани Миколаївни, яке затронує багато проблем, а саме:

- окреслення періодів формування питомої лексики на позначення назв посуду, столового начиння та меблів;
- визначення мовних і позамовних факторів реціпіювання запозичень різної генези до відповідних лексико-семантичних груп;
- дослідження словотворення як потужного джерела розвитку лексики української мови;
- функціонування аналізованих номенів у слов'янських мовах, докладніше – сучасній українській літературній мові та говірках.

Різновекторність і полідисциплінарний підхід у сучасних дослідженнях писемних пам'яток української мови, встановлення й заповнення лакун у науковому осягненні окремих лексико-семантичних груп спонукає дисертантку до "комплексного лінгвістичного аналізу назв посуду, столового начиння та меблів" як важливого складника українського лексикуму XII–XXI ст. Тому обрання саме такого об'єкта і предмета студіювання оцінюємо як актуальне та своєчасне.

У першому розділі "Назви посуду, столового начиння та меблів як об'єкт лінгвістичного та етнологічного дослідження" (с. 33–55) докладно розглянуто здобутки українських істориків мови, діалектологів, лексикографів, етнографів, які досліджували тематичні групи лексики української мови на різних етапах функціонування; окреслено підходи, проблематику й завдання історичної лексикології; проаналізовано стан та прийоми вивчення історії лексикуму української мови: від публікацій "життєпису" окремих слів до дослідження динаміки тематичних груп лексики (семантичних полів); наголошено на актуальності студіювання мови пам'яток різних стилів і жанрів;

зреферовано праці, присвячені висвітленню ролі іншомовних впливів у розвитку української мови на різних хронологічних зрізах; з'ясовано сучасний стан вивчення назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові (с. 45–50), наголошено на винятковій ролі досліджень лексики українських говірок у процесі реконструкції історії слова (с. 48).

Зауважимо, що перелік монографічних досліджень про формування лексикуму української мови на різних хронологічних зрізах (с. 27) варто доповнити працею Албени Стаменової "Історія лексических древнеболгаризмів в українском літературном языкѣ" (Софія, 2017), а короткий перелік дисертаційних робіт, присвячених дослідженню окремих лексико-семантичних груп в історії української мови (с. 26–27) – працями Андріянової Ольги "Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика" (К., 2011), Гонтарук Лариси "Семантична структура запозичень як джерело історико-лексикологічних досліджень (у контексті творів Д. Наливайка та пам'яток XI-першої половини XVII ст.)" (Львів, 2008), Білан Надії "Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації" (К., 2003), Бойко Лариси "Торговельна лексика запорозького козацького вжитку" (Дніпропетровськ, 1997) та ін.

Варто в роботі також уніфікувати термінологію на позначення мови писемних пам'яток, зокрема XVI–XVII ст., оскільки дисертантка використовує позначення: "староукраїнські пам'ятки" (с. 58), "джерела середньоукраїнської доби" (про твори П. Беринди) (с. 60), "давньоукраїнська мова XII–XVII ст." (с. 154) та ін.

У другому розділі "Історія назв посуду та столового начиння" проаналізовано 75 лексем різної генези, серед яких загальні назви посуду, назви посуду для приготування їжі (варіння, смаження), для проціджування, протирання їжі, для товчення, розтирання продуктів, для подачі страв до столу, для вживання та зберігання рідини, назви столового начиння. Л. М. Науменко зауважує, що значна кількість лексем цієї лексико-семантичної групи є питомою, половина з якої має праслов'янське коріння.

Докладно представлена історія лексем *суд*, *судина*, *сосудъ*, *утваръ*, *посудъ*, що впродовж століть використовувалися мовцями як загальні назви посуду; закумульована увага на функціонуванні в літературній мові й діалектах дериватів (*сосудець*, *посудинка*, *щербань*, *щербана* та ін.) і їхніх формальних варіантах; простежена залежність семантики аналізованих лексем від жанрової специфіки писемних пам'яток. Цінним є твердження авторки про домінування у староукраїнських пам'ятках XVII–XVIII ст. лексеми *сосудъ* над іншими загальними назвами посуду (с. 58). Відкритим лишається питання: чи підкріплена ця теза аналізом частотності фіксації лексеми *сосудъ* у різножанрових писемних пам'ятках визначеного хронологічного зрізу? І чи не суперечить

дисертантка сама собі, окреслюючи широкий спектр прикметників-конкретизаторів "до поширеного у XVI–XVII ст. загальної назви посуду – *начиння*", про що йдеться на с. 63?

Серед загальних назв посуду дисертантка подає і сучасні розмовні варіанти *щербань*, *щерба*, *щербина*, що мають праслов'янське коріння, і засвідчує фіксацію у писемних джерелах XIV–XV ст. лексем *щербановъ*, *щербичъ*, *щербовъ*. Цікаво було б "зануритися" в історію лексеми *щерба*, яка в 1710 р. засвідчена в Літописі Грабянки як назва страви – 'юшка з риби'.

Зауважимо, що серед загальних назв посуду представлено лексема іншомовного походження *порцеляна*. Удокладнення потребує історія рецепіювання цього слова, оскільки воно було запозичено через польське посередництво, ми можемо за польськомовними писемними пам'ятками визначити час, від якого воно функціонувало у мові-посередниці і від якого гіпотетично могло бути засвідчено в мові-реципієнті – в українських джерелах.

У параграфі "Назви посуду для варіння" подано розлогий опис генези, історії функціонування, ареалогії та формальних варіантів лексем, що номінують посуд для варіння, зокрема: *баняк*, *горщик*, *горнець*, *горнь*, *варильник*, *водяничик*, *водянець*, *коноб*, *казан*, *котел*, *макітра*, *бік*, *манірка*, *каструля*, *мідниця*, *рондель*, *панвиця*, *чавуль*. Цінними є наведені дисертанткою лексико-семантичні відповідники аналізованих лексем у російській і білоруській мові на різних етапах їхнього розвитку (за можливості проведені паралелі з польською, чеською, сербською, хорватською мовами).

Дисертантка звернула увагу на типові явище семантичної деривації XVI–XVII ст. – метонімію, однією з реалізацій якої була модель 'посудина' → 'місткість посудини' → 'визначена місткістю посудини міра'. Цю модель було продемонстровано на прикладі лексеми *горнець* (с. 71–72) і полонізованого варіанта *гарнець* / *кгарнець* і висловлена гіпотеза, що "фонетично близькі форми *горнець* та *гарнець* / *кгарнець* у XVI–XVII ст. мали різні відтінки лексичного значення, були назвами різних за об'ємом видів посудин". Ця теза, на нашу думку, потребує конкретизації, зробити яку дозволяють писемні пам'ятки. Зокрема, згадана дисертанткою лексема *конва*, яка порівнюється із *кгарцями*, за об'ємом була тотожна *пляшці*, на що вказує Памва Беринда; а згадані у писемних джерелах і зафіксовані в "Історичному словнику української мови XVI – першої половини XVII ст." лексеми *гарнець*, *горнець* і синонім до них *горщик* позначали 'посудину місткістю 4 л, 4 кварта', що прирівнювалися за місткістю до *ковша* (за даними "Метрологічно-нумізматичного словника" // Торгівля на Україні. Волинь і Наддніпрянщина, с. 369).

У параграфі "Назви посуду для смаження" дисертантка розкрила історію кількісно незначної групи лексем, зокрема: *сковорода*, *сотейник*, *панва*, *пательня*; проаналізувала їхнє функціонування в діалектах української мови та в інших слов'янських мовах.

Наведений дисертанткою приклад з лексемою *панва*, який окреслює "призначення цього виду посуду", а саме: "Па(н)вей до варе(н)я рыбъ..." (с. 90), наштовкує на думку, що цей посуд у XVI ст. слугував не лише для смаження, а й для варіння продуктів, отже, міг мати різну висоту, виконуючи функцію як власне сковорідки, так і сотейника. Підтвердженням висловленої гіпотези може бути пізніша фіксація П. Бериндою цієї лексеми як синоніма до *котелокъ* ("пановъ albo котелокъ", с. 90), а в "Рукописному хронографі" 1656 р. засвідчена як 'ємність (переконані, що не пласка, а глибока – С. Г.) для збирання попелу' ("Панвы, до которыхъ будутъ сипати попель", с. 46).

Поза увагою дослідниці залишився полонізм германського походження *брытва*, що позначав 'плоску металеву посудину для смаження або випікання', засвідчений у писемних джерелах XV–XVII ст. ("при

монастыру остала: ... брытва одна ..." (1600)), яка донині в активному вжитку в наддністрянських, буковинських і гуцульських говірках.

Описуючи функціонування лексеми *пательня* в діалектному мовленні українців, дисертантка скористалася дослідженнями Віктора Чабаненка, Олекси Горбача та Еріки Гоц. Варто було б зауважити, що це слово в сучасних українських говірках засвідчене не лише на позначення 'сковорідки', а й 'металевої каструлі з трьома ніжками (чи без них) і довгою ручкою', зокрема, у південнолемківських говірках; а в буковинських і наддністрянських – зі значенням 'бляшана форма', 'лист для випікання пирогів'. Ми можемо простежити і формально-семантичну деривацію, зокрема в селі Малі Мокряни Мостиського району зафіксована лексема *пательняки*, що позначає 'хліб' і яка засвідчує модель творення 'назва посуду для приготування страви' → 'назва страви'.

У параграфі "Назви посуду для проціджування та протирання продуктів", описуючи лексеми *сито*, *решето*, *кошниця*, *цѣвка*, *друшляк*, *тертка*, варто було б докладніше зупинитися на специфіці реалій, номінованих лексемами *сито* і *решето*, адже процитований на с. 94 фрагмент засвідчує їхнє різне призначення. Крім того, варто було б звернути увагу й на метрологічну функцію *решета*, на яку активно вказують писемні джерела XVI–XVII ст., зокрема: "ручъничъного пороху решето" ("Опис Овруцького замку", 1552 р.), "по решету жита" ("Опис Чорнобильського замку", 1552 р.), "пороху пущеного с чотыри решета" ("Опис Острозького замку", 1616 р.) та ін.

У § 2.1.2.4. дисертантка проаналізувала генезу, семантику, історію функціонування в українській мові та інших слов'янських мовах лексем на позначення посуду для товчення чи розтирання продуктів. Оприყвення фактів поширення аналізованих лексем у сучасних українських говірках сприяє актуалізації унікального матеріалу, зокрема лише до лексеми *товкач* засвідчені паралелі: *Тижбір*, *товчка*, *ступернак*, *тевка*, *душак*.

Цінним у роботі є актуалізація уваги на "входженні лексем, зокрема для позначення назв посуду, до складу фразеологічних сполук: *чаша гніву* ..., *горкая чаша*, *чаша школьна*" (с. 134). Радимо дисертантці не обмежуватися лише констатацією цього факту, а заглибитися в семантику метафоричних сполук біблійного походження, дослідити паралелі у слов'янських мовах (пор.: укр. "... мусить *горкою чашу* тую пити" і болг. "изпивал *горчивата чаша*"), а також проаналізувати їх функціонування в діяхронії. Зауважимо, що цей вектор студіювання варто підсилити, скориставшись фразеологічними словниками різних періодів, а не обмежуватися ілюстративним матеріалом зі "Словника української мови" в 11 томах (с. 137).

У третьому розділі "Історія назв хатніх меблів" (с. 162–231) дисертантка належну увагу звертає на значення меблів у житті людини як невід'ємного компонента її життя, на інтересі до них науковців (культурологів, етнографів, істориків мови, діалектологів). Зауважено, що аналізована лексико-семантична група представлена питомими лексемами (28) і запозиченнями (24), серед яких переважають лексеми, реципіювані із французької мови.

У параграфі "Назви меблів, призначених для сидіння" проаналізовано 17 лексем, що номінували предмети, які використовувалися для сидіння: від узагальненої назви *сѣдалище* та поширеної *лава* до різновидів стільців *триніжок* / *тринога*, *дзиглик*, *дибка* та сучасних варіантів *табурет* / *табуретка*, *пуф*, *шезлонг*, *портшез*. Зауважимо, що реєстр аналізованих лексем варто доповнити полонізмом германського походження *зидель*, який позначав 'табуретку, стілець' і засвідчений в українській мові з XVI ст. ("самъ на зыдлю ку дверомъ тыломъ сѣдиль" 1596 р. (АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 486)) і демінутивом *зиделокъ* 'стілчик' ("все ... яко столы, зыдле, зыделки, позабиравши ..." 1646 р. (АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 542)) і його

варіантом *зедликъ* 'дзиглик, стілець, лавочка' (кін. XVI ст. (Розм, 9 зв.)).

У параграфі "Назви меблів, призначених для лежання" досліджені номен на позначення 'меблів для спання та відпочинку'. Дисертантка аналізує деривати, утворені у різні періоди від дієслова *колисати*: *колиска, колисочка, колисанка, колисонька, колисковий* (с. 203–204). Радимо простежити за формально-семантичними змінами, які відбулися у XVII ст., а саме – у творенні віддієслівного іменника *potina personalia* за допомогою суфікса *-ач*: *колисачъ* на позначення особи, що рухається по мотузці, що колихається у повітрі – гімнаста, акробата'.

Зауважимо, що свідченням розширення лексики є витворення рядів семантичних дублетів, до складу яких могли входити запозичені та питомі лексеми, тому "розвитку синонімії", "утворенню синонімічних рядів" (с. 230) у меблевій номенклатурі дисертанткою приділено належну увагу, підкреслено відмінність лексем "за семантикою, ... походженням та частотою вживання" (с. 230). Однак частотність вживання лексем на різних хронологічних зрізах не досліджувалася, оскільки такий аспект студіювання не передбачений завданнями та метою роботи.

Рецензована праця затронує проблему словотворення як потужного джерела розвитку лексики української мови. § 2.1.6. "Словотвір назв посуду та столового начиння" (с. 154–157) потребує, на нашу думку, реструктурування, метою якого є окреслення динаміки / статичності аналізованої лексико-семантичної групи. Ця процедура передбачає декілька етапів: 1) розмежування семантичної та формально-семантичної деривації; 2) аналіз гібридного та негібридного (монологічного) типів словотворення; 3) для дериватів іншомовної генези – з'ясування мови, де відбулося творення похідних: а) у мові-джерелі, б) мові-посередниці, в) мові-реципієнті; 4) встановлення продуктивних та малопродуктивних моделей словотворення на різних хронологічних зрізах.

Такі аспекти дослідження як *деривація та час "народження"* у мові лексеми та її похідних варто подавати у різних параграфах. Окреслення писемної фіксації слова – це складне завдання, що потребує *вагомої доказової бази та процедури доведення*, і є важливим орієнтиром, який актуалізує низку нових дослідницьких проблем. Час фіксації лексем у писемних пам'ятках різних періодів розвитку мови дозволяє простежити за формальними та семантичними змінами, яких зазнають аналізовані номен впродовж тривалого їхнього функціонування. Урахування часу фіксації лексеми (питомої чи запозиченої) у мові важливе для визначення моменту появи внутрішньо-системних змін, перебування відношень, трансформації семантичних рядів / полів. Зауважимо, що час постановки окремих дериватів нерідко встановити неможливо; проте окремі періоди в історії мови можуть бути охарактеризовані як час активного насичення похідними того чи іншого типу. Це дає підстави говорити про такий період як час виразної активності відповідних словотворчих моделей. Хронологізація лексем забезпечує досягнення об'єктивної характеристики динаміки мовних одиниць у часі, а також пов'язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної і духовної культури.

Піаною Миколаївною були окреслені продуктивні моделі творення. У семантичній деривації заактуалізовано

увагу на таких моделях творення: 'рідина, яка зберігається' → 'назва посуду', 'страва' → 'назва посуду', 'спосіб приготування' → 'назва посуду'. Варто було б прокоментувати і явище *метонімії*, яке оприявлене моделями творення:

1) 'посудина' → 'місткість посудини, як міра', Ця модель у пам'ятках XVI–XVII ст. оприявлена лексемами *барило, гарниця, цеберъ, кадъ, фаса, делва*;

2) 'назва закладу' → 'посуд, що використовується в цьому закладі', наприклад: нім. *броваръ* 'броварня, пивоварня' (1456 р. (ССУМ 1, 124) → 'велика бляшана посудина для пива' (1610 р. (ЛНБ 5, II 4052, 148 зв.)).

Необхідно згадати про ще один шлях деривації – *усічення*, прикладом чого може бути лексема *куфель* → *куфъ*.

Дисертантка оминула увагою суфікс *-икъ*, із яким представлений у пам'ятках XVIII ст. дериват іншомовного походження *салатникъ* (1798), який "утворений від іменника *салат* способом додавання *-ник*" (с. 115). На нашу думку, *салатникъ* – деад'єктивна назва, утворена від деривата *салатний*, основою якого є італійське запозичення *салата*, відоме в українській мові з XVI ст.

Від назв посуду також були утворені відіменникові деривати за поширеною у пам'ятках XVI–XVII ст. моделлю творення зі складним суфіксом *-ьникъ* (*-ьн- + -икъ-*), становлення якого відносять до спільнослов'янської доби: *ножовникъ, ситникъ, решетникъ, коритникъ, чайникъ*. Продемонструвати потужні дериваційні гнізда, до складу яких входять назви посуду, без цих похідних неможливо.

Докладного студіювання заслуговують також:

1) іншомовний суфікс *-аръ-*, який у пам'ятках XVI–XVII ст. широко представлений у питомих відіменникових дериватах, зокрема *сито* → *ситаръ* 'майстер, який виготовляв сита', і за цією схемою утворено *меблярь* 'майстер, який виготовляв меблі' (дублет – дериват *мебельник*, що є основою для творення родової форми *мебельництва*);

2) префіксальні деривати, утворені від питомих і запозичених основ за допомогою префікса *пол-* / *полу-*: *полбарила, полукадие, полкгарцовыхъ, полкружничъ, полумисокъ*.

Отже, докладне ознайомлення з дисертацією, публікаціями засвідчує, що авторка зуміла розв'язати багато складних проблем, а саме:

- систематизувати назви на позначення посуду, столового начиння та меблів, створити їхній реєстр;
- дослідити історію функціонування цих номенів в українській мові в різні періоди її розвитку;
- з'ясувати генезу цих лексем і їхню формально-семантичну та семантичну деривації;
- окреслити сучасний стан розвитку досліджуваних лексико-семантичних груп.

Тому рецензована праця має незаперечну теоретичну та практичну цінність, а відтак – перспективи широкого використання. Накопичені мовні факти становитимуть підґрунтя для важливих теоретичних висновків і здійснення моделювання змін лексем, що сприятиме осягненню динаміки досліджуваного ідіома, а відтак – вартуватимуть окремого монографічного викладу.

Надійшла до редколегії 21.03.21

Svitlana Grytsenko, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0002-2587-7525
e-mail: ap730518@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LANGUAGE – REPRODUCER OF CULTURAL MODEL

[Naumenko L. M. History of Names of Tableware, Kitchenware and Furniture in the Ukrainian Language. A Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies : 10.02.01 – Ukrainian Language. Kyiv : Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, 2021. 289 p.]

УДК 811.161.2:811.131.1]373
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.17>

Ірина Дудко, канд. філол. наук, проф.
ORCID: 0000-0003-2644-4374
e-mail: irynadudko777@ukr.net

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

МОВА – НАЙВАЖЛИВІШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ІДЕНТИФІКАТОР

[Дель Гаудіо Сальваторе. Італійсько-українська лексикологія: порівняльний аспект. *Del Gaudio Salvatore. Lessicologia dell' italiano e dell' ucraino: aspetti comparativi* : навч. посіб. Київ, 2020. 156 с.]

Стратегічно важливою й досить чутливою освітньою галуззю сучасної України в умовах євроінтеграційних і світових процесів є іноземна філологія. Головна увага нині сфокусована на питаннях якості навчання майбутніх філологів – фахівців із іноземних мов. Велику роль у цьому процесі відіграють новітні методи, форми та засоби навчання, проте якісний підручник чи посібник і надалі не залишає своїх лідерських позицій.

Пропонований навчальний посібник, укладений італійським філологом-славістом, доктором філософії, професором кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка Сальваторе Дель Гаудіо, систематизує й узагальнює основні поняття, а також висвітлює головні питання італійської та української лексикології в порівняльному аспекті, розкриває окремі програмові теми. Він призначений для студентів, викладачів і перекладачів італійської мови та студентів-україністів в Італії.

Посібник добре структурований, три його розділи корелюють із навчальною програмою з "Лексикології" і охоплюють такі основні питання: 1 розділ містить загальний огляд та основні категорії (поняття) лексикології; 2 – присвячений лексикографії; 3 розділ акцентує увагу на характеристиці лексичного складу італійської та української мов із погляду походження. Крім того, посібник має вступ, бібліографію (загальну й рекомендовану до розділів і підрозділів) і перелік питань для підсумкового контролю знань, а також запитання й завдання для самостійного контролю після кожного з розділів.

Автор навчального посібника зробив успішну спробу поєднати в одній праці і загальні, засадничі відомості про лексикологію та її основні поняття, і інформацію лексикографічного характеру, і, що є особливо ціннісним, порівняльний опис лексики італійської та української мов з погляду походження. Власне, викладені важливі теоретичні узагальнення, докладний аналіз доцільного фактичного матеріалу, продемонстровані унаочнення у вигляді таблиць і схем, рекомендована для студентів література й запропоновані для самоконтролю питання дали змогу досягнути бажаного результату. Попри незаперечну вагомість рецензованої праці, висловимо, однак, певні міркування й зауваження до неї.

Подаючи загальновідомі визначення, автор посібника подекуди невинувато захоплюється покликаннями на найчастіше цитоване джерело – підручник зі вступу до мовознавства шанованого дослідника М. П. Кочергана.

Деякі зауваження стосуються не завжди коректних формулювань, наприклад, на с. 10 "лексикологія ... має план вираження і план змісту", на с. 11 гідроніміку представлено як окремих розділ ономастики, натомість її

доречніше розглядати як різновид топоніміки, на с. 20 не можна погодитися, що антонімія – це явище, протилежне омонімії. Поза увагою дослідника залишилися пароніми, проте у переліку питань для самоконтролю автор згадує про них (с. 35). Деякі теоретичні положення потребують фактичного підтвердження (відсутні приклади слов'янців в італійській мові – с. 105–106).

Дискусійним щодо коректності є питання про "внутрішні запозичення", тобто "регіонально-діалектні", "запозичення й кальки внутрішнього походження: територіальні варіанти української мови" (с. 55, 57). Загальновідомо, що словниковий склад української мови з погляду походження репрезентований двома генетично різноплановими групами лексики: споконвічно українськими словами (лексичні одиниці індоєвропейського, праслов'янського походження, власне українська лексика) та словами, запозиченими з інших мов (слов'янських і неслов'янських). Крім того, аби уникнути змішування понять і їхніх тлумачень, вважаємо доцільним розрізнити лексику з погляду сфер уживання: загальноуживану та спеціальну (діалектну, термінологічну і професійну, жаргонну й арготичну), а також лексику з погляду активного й пасивного вживання: активну та пасивну (архаїзми, історизми, неологізми).

На наш погляд, бажано було б поглибити й розширити відомості про теоретико-методологічний апарат контрастивної, компаративної лексикології, що, власне, і є предметом пропонованого дослідження. Авторів цієї рецензії відомо, що попередня робоча назва пропонованого посібника була "Лекції з італійсько-української лексикології. *Lezioni di lessicologia italiana-ucraina*", яка, на нашу думку, чіткіше вмотивовує структуру і зміст праці, зокрема логіку викладу й розставлені акценти.

Проте згадані зауваження й рекомендації є переважно дискусійними, тому не зменшують значущість рецензованої праці, яка певною мірою заповнює наявну бібліографічну лакуну в порівняльному вивченні італійської й української мов. Пропонований навчальний посібник може використовуватися у процесі професійного навчання студентів філологічних спеціальностей, що вивчають італійську й українську мови, порівняльне мовознавство, переклад і перекладознавство тощо.

Отже, рецензований навчальний посібник Сальваторе Дель Гаудіо "Італійсько-українська лексикологія: порівняльний аспект" [*Del Gaudio Salvatore "Lessicologia dell' italiano e dell' ucraino: aspetti comparativi"*] на часі й корисний для використання в навчальному процесі, зокрема у вивченні "Лексикології" італійської та української мов.

Надійшла до редакції 27.03.21

Irina Dudko, PhD in Philology, Professor
ORCID: 0000-0003-2644-4374
e-mail: irynadudko777@ukr.net
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

LANGUAGE IS THE MOST IMPORTANT NATIONAL IDENTIFIER

[*Del Gaudio Salvatore. Italian-Ukrainian lexicology: a comparative aspect. Del Gaudio Salvatore. Lessicologia dell' italiano e dell' ucraino: aspetti comparativi. Kyiv, 2020. 156 p.*]

УДК 821.161.2-1:39:2-545

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.18>

Олена Івановська, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0001-5014-5302

e-mail: honch@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАРАТОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО МАГІЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

[Парубій У. Ю. Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру : дис. канд. філол. наук. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2019. 198 с.]

Сучасний вітчизняний філологічний дискурс розгортається довкола студій над двома "рівновеликими художніми системами – літературою та фольклором" (Ю. Ковалів). Визнаючи "велич" фольклору як інтерсеміотичної системи традиційних смислів, зі скарбниць якої авторська суб'єктність почерпує креативну потугу, літературознавці й дотепер віддають належне фольклорному надбанню лише як тій старосвітській скрині, із якої вряди-годи відбуктують мудрість предків, щоби увиразнити відданістю автора національним святинням, водночас відводять фольклору другорядну роль, радше сприймаючи цю "художню систему" в ракурсі "фонограм одшведших поколінь" (М. Грушевський). На жаль, і фольклористи, науковий світогляд яких був сформований у річищі вузького потрактування предметного поля філології, де смислогенерація тексту пов'язувалася лише з мовною знаковою системою, фольклорний текст обмежувався вербальним видом творчості, а літературознавча жанрова парадигма стала каноном ідентифікації й маркування, тривалий час не наважувалися подивитися на ширші можливості філології як стратегії декодування тексту – гармонійної цілісності, продукту архетипної пам'яті, емоції, думки, психологічних настанов людини як члена суспільства. Імовірно, що така дослідницька методологія ще й дотепер залишає в тіні наукового пізнання смисловий ресурс фольклорного феномена, трансльований через екстралінгвістичні знакові системи (акціональний, предметний, мелодичний, візуальний субтексти), відповідно, ми самі, фольклористи, інколи ставимо знак тотожності між різновеликими художніми системами: "фольклор" і "література".

Однак сучасне покоління дослідників текстів народної культури оперує новітніми наратологічними прийомами й теоріями міжкультурної комунікації. Саме на таких позиціях заґрунтовує свою дослідницьку лабораторію авторка дисертації **"Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру" (ЛНУ, 2019) п. Уляна Парубій**. Одразу впадає в око певна невідповідність між декларованою темою наукової роботи, де фіксується намагання відділити вербальний текст замовляльно-заклинальної традиції від обрядового та предметного складників ("замовляльно-заклинальна поезія") – тобто, однобічно висвітлити наукову проблему – та обширу завдань, що не дозволило ученій припуститися цієї половинчастості й досягти мети праці: "на матеріалі текстів замовлянь виокремити структурні моделі, проаналізувати поетичні особливості замовлянь, простежити тенденції побутування та стан збереження *замовляльно-заклинальної традиції*" (с. 16). Імовірно, що ця неузгодженість засвідчує еволюцію наукового пізнання авторки, яка працювала над дисертацією понад 15 років, або ж її толерантне ставлення до традицій потрактування філології як науки, предметом якої є лише словесний текст. Менше з тим, з проаналізованої дисертації випливає – У. Ю. Парубій виходить далеко за межі поставленої в назві праці проблематики й намагається (де це, звичайно,

можливо) текст інтерпретувати в широкому семіотичному значенні, усвідомлюючи те, що в живій фольклорній традиції формально-стилістична межа текстів легко перетинається із прагматичною метою і функціональне поле фольклору є багатим ширшим, ніж наявний набір жанрових форм. Здобувач спирається на позиції семіолога, транслінгвіста Ролана Барта, який розглядав текст не як множинність із відношенням дистрибуції (як це робив, наприклад, Володимир Пропп, функції якого розташовуються на одному рівні), але як множинність з ієрархічними відношеннями. Принцип ієрархії рівнів має подвійне значення: як структурне, оскільки воно робить можливим у теоретичному плані – описання смислу, а в операційному – сегментацію тексту. Тому для здобувача первинним є текстовий простір, який виявляє декілька ієрархічних рівнів системності, а жанрова система постає лише однією із її підсистем. Отож, така тактика дозволила п. Улянці Парубій визначити роль і значення структурних моделей і їхніх елементів у текстах замовлянь; встановити смислову взаємодію образів і витлумачити їхнє значення; запропонувати схеми трансформацій з одного типу образності в інший, визначити динаміку змін у межах побутування живої традиції (с. 17).

Три підрозділи першого розділу дисертаційної праці "Українська замовляльно-заклинальна поезія у публікаціях та наукових дослідженнях" присвячені вивченню історії постановки наукової проблеми, фіксації та едичії фактологічного матеріалу, розвою теоретичного дискурсу заклинально-замовляльної традиції в українській та зарубіжній гуманітаристиці. До честі авторки дисертації, робота проведена сумлінно: від перших літописних пам'яток (Початковий літопис), судових актів і документів XVI–XVIII ст. до сучасних зарубіжних монографій, присвячених народним магичним практикам – весь досяжний матеріал піддається авторкою скрупульозному аналізу. Водночас, авторка оминула своєю увагою малознані праці останніх років, опубліковані в Україні, наприклад, статті: І. Борисюк "Замовляння в системі архаїчних магичних практик: структурно-семіотичний аналіз" (К., 2015); К. Кіреєнко, "Сугестивні характеристики любовних замовлянь" (К., 2015); О. Кривенко "Архітектоніка замовляння як хронологічний маркер" (К., 2015); А. Бондаренко "Репрезентація лінгвокультурних кодів знахарського дискурсу" (Ніжин, 2019).

Прикметно, що авторка не обмежується описовістю, уже на цьому етапі студіювання наукової проблеми пропонує власні гіпотези (зіставлення структур клятви та замовляння виявляє спільні сегменти) (с. 21), полемізує з науковцями (наприклад, с. 25; 40–41). Критичні зауваги авторки дисертації, наприклад, щодо виокремлення польською дослідницею Ольгою Соляр ("Мова магії – магія мови. Символіка українських замовлянь" (Перемішль) трьох комунікативних виявів української заклинальної традиції (за Н. Толстим) з одночасним інпретуванням їх на власний штиб, засвідчують глибинне розуміння У. Парубій фольклористичного предмету, уміння вести наукову дискусію та підтверджують наріжну концепцію

власної наукової стратегії: "Звісно, комунікативний процес у межах цього явища може відбуватися на словесному, акціональному та предметному рівнях. Проте постає питання: словесний вияв – це обмін інформацією, а предметний і акціональний – ніякої інформації не несе?" (с. 41). Віддаючи належне польській ученій, у праці якої виявляються підходи "антрополога, культуролога, вченого з широким науковим світоглядом і усталеними науковими принципами" (с. 44), дисертантка "нестандартним" як для філолога вважає застосованими в роботі європейські методології наукового аналізу. І знову ми наражаємося на оживлений струмінь сумнівів, які, видається, стали постійним маркером вітчизняного фольклориста, який виріс на філологічних студіях і літературознавчих методологіях, перед яким – одвічна дилема "камо грядеші?", доленосне питання: чи триматися філологічних берегів, чи "пуститися берега і підняти вітрила" міждисциплінарності? Звичайно, що ці питання риторичні, бо синкретична природа фольклорного тексту вимагає комплексного інструментарію його знання, тому, фактично, і дорадянські, і постколоніальні фольклористичні розвідки демонструють продуктивність методологічного плюралізму, поєднання власне філологічних методів з методами суміжних – і не лише – наукових галузей. Тому така невпевненість дисертантки й надмірна толерантність видаються марною тратою творчих сил. До того ж, усі перфектні характеристики О. Соляр, на яких акцентує увагу п. Парубій ("Вивчаючи багато років не лише опубліковані тексти замовлянь, а й у форматі експедицій, дослідниця, застосовуючи теоретичні підходи різних культурологічних течій (антропологічна концепція, соціологічна школа, функціональна школа)") (с. 43), рівною мірою властиві і самій дисертантці.

Прикметна ще одна особливість авторки аналізованої праці: виважене ставлення до категоріального параметрування, уникання примноження термінологічної синонімії. Для сучасної науки про народну творчість це – чи не відважний учинок! У гонитві за трендом "уведено в науковий обіг", чимало здобувачів наукового ступеня продукують "новизну" через штучні конструкції, сумнівні класифікаційні схеми, пускають у світ варіанти трактувань вже усталених понять і термінів. У. Ю. Парубій приймає перевірені часом і пропущені кризь персональну наукову суб'єктність наукові факти та послуговується виваженою терміносистемою. Про її індивідуальні наукові вподобання можна легко здогадатися, адже цитаті праць авторів-однодумців – наскрізні (І. Гунчик, В. Петров, В. Харитонова й ін.), із ними веде авторка творчий діалог, пристає чи доповнює вже сформовану попередниками наукову концептосистему. Пані Ульяна уникає категоричності у формулюваннях, що засвідчує розуміння специфіки фольклору як комунікативної системи, наприклад: "Питання жанрової класифікації текстів замовляльно-заклинальної поезії до цього часу все ще залишається відкритим. Аналіз наявного фольклорного матеріалу й досвід попередників усе ж дають підстави зробити висновки, що серед численних зразків усної словесності й тепер побутують тексти суґестивного характеру як окремі незалежні одиниці, а це дає підставу вести мову про оказіональну поезію як окремий різновид магічної поезії" (с. 58).

Другий розділ дисертаційної праці "Структурні особливості та нарративні моделі текстів замовляльно-заклинальної поезії" порушує актуальні питання природи текстотворення фольклорного твору. На наш погляд, цілком слушно дисертантка поділяє думку Ролана Барта, згідно з якою поряд із вербальною оповіддю (*recit-parole*) розгортається оповідь-зображення (*recit-imagene*), яка включає до рівнів оповідного тексту актантів. Отже, необхідним елементом фольклорної системи визнається

здобувачкою виконавський акт – наратив. Зокрема, ми схильні вбачати нарративну особливість фольклорного тексту не лише в переповіданні смислів, а й у їхній ретрансляції, тобто наратив виконує і функціональне завдання – є певним локомотивом збереження і переміщення інформації. Текст (нاراتив) постає середнім елементом у діалозі/полілозі учасників комунікації і становить інтерсуб'єктну структуру, фігуранти якої – автор-виконавець і реципієнт/ти.

Застосування ж дисертанткою принципів нарративної семіотики Альгїрдаса Греймаса уможливило формування авторської візії структури текстів замовлянь. Площиною застосування його методології для дисертантки стає текстовий матеріал, що демонструє варіантне втілення елементарних семантичних структур. Найбільш виразно це вдається продемонструвати авторці у третьому розділі праці.

Для дослідниці поезики замовлянь відправним моментом розуміння нарративності цього фольклорного утвору стають поняття: "зміна стану" (за Вольфом Шмідтом, "релевантність змін" – одна з його п'яти ознак нарративності) і часова структура. Прикметно, що фольклористка, яка здійснює глибинний аналітичний зондаж всього огрому теоретичних розвідок із цієї проблематики, усе ж зв'язується з думкою безпосереднього наратора/носія заклиальної традиції/ респондента. Так, про двосегментність темпоральної структури замовлянь – "внутрішньотекстовий час" та "обрядовий час" – авторка зауважує: "Про обрядовий час переважно дізнаємося з коментарів респондентів. Реальний час виконання обряду завжди теперішній, однак часові вимоги до обрядодій формують умови теперішнього сакрального часу" (с. 111). Ульяна Парубій, маючи чималий досвід експедиційної роботи, доречно ввітає призираний особисто фактологічний матеріал на потвердження актуальності наратологічних стратегій, уведених у науковий обіг літературознавцями (В. Шмідт), і для фольклорного контенту. Водночас, філологиня-фольклористка справедливо зауважує на тих викликах (чи, навпаки, можливих вигодах), які мусить ураховувати потенційний дослідник фольклорного наративу: "Розмежування зазначених структурних варіантів є частково умовним, адже ці структури стосуються лише словесного формату. Недостатня кількість одночасної фіксації словесного тексту і ритуального супроводу обмежує конкретизацію нарративних особливостей текстів... фіксація тексту з відривом від ритуального супроводу не дає змоги конкретніше писати про особливості текстуально-обрядового наративу" (с. 97). Бачить авторка дисертації й незаперечні перспективи в залученні обрядового контексту в характеристиці актантних ролей у замовляннях. Імовірно, що саме нестача цього матеріалу завдила дослідниці випрозорити суб'єкт-об'єктну рольову диспозицію в деяких структурних моделях. Хотілось би побачити в тексті наукової праці аргументи на користь наділення персони хворого суб'єктністю. Оскільки таке трактування децю відмінне від, приміром, висловленого С. Толстою, то його варто обстоювати більш виразно.

Третій розділ дисертаційної праці ("Поетика замовляльно-заклинальної поезії у трансформаційному та функціональному аспектах") присвячена поетикальним можливостям замовляння як живий магічної традиції. Як на мене, ця частина праці є інформативно потужною. Хоча авторка і спирається на теоретичні підвалини своїх попередників (наприклад, румунського дослідника формульності казки Ніколае Рошияну), проте переломлює цей досвід на свій об'єкт вивчення, виокремивши ініціальні, медіальні та фінальні формули замовляння. Розгляд формул здійснено на текстах, зафіксованих у "59 селах Турківського та Старосамбірського районів

Львівської області, а також опитано близько 25 респондентів" (с. 143). Фіксація локальної магічно-заклинальної традиції дала змогу дослідниці простежити явище варіативності, підтвердити теорію "фольклорних діалектів" і ареальне поширення певних явищ у межах однієї етнографічної групи. Вивчення традиції у її живому стані підтвердило певну закономірність: сепарацію носіїв довкола питомо "свого" культурного поля, закритість до сприйняття "чужого" культурного продукту. Пані Уляна зауважує чи не єдино продуктивний шлях адекватного "розмежування фольклорної образності": "треба враховувати контекст (не лише текстовий, а й обрядовий та предметний), адже той же образ в різних ситуаціях матиме різне навантаження: поетичне, міфологічне, символічне" (с. 131). Однак, інколи авторка розвідки відходить від декларованого розуміння, наприклад, такий інформативний коментар респондента, як: "Так три рази. Пізніше уже, всі вуглі скинули і знову говорите, знов так одним духом, я вам кажу, одним духом "Отче наш" і тогди кажете: "Уроки чорних очей, уроки..." (с. 119) – не отримує належної наукової інтерпретації.

До новизни одержаних результатів відносимо і висновки про багаторівневість "еволюції" і трансформації фольклорних образів. Ми вважаємо, що У. Парубій вдалося панорамно, через зіставлення з варіантними відповідниками із фольклорних репертуарів інших народів, простежити етимологію фольклорного образу сороки та, відповідно, дешифрувати формулу замовляння "уроки на сороки", а також висловити цікаву гіпотезу про ритуальні смисли дитячої забавлянки "Сорока-Ворона". До безперечних новацій монографічної праці відносимо й те, що аналітику українського обрядового фольклору Уляна Парубій здійснює із застосуванням наукових засад французької семіотичної школи, що дало їй змогу ствердити наративність замовлянь і виокремити наративні моделі.

Дослідження провадилася на кафедрі української фольклористики імені Ф. Колесси ЛНУ імені Івана Франка, науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Ярослав Гарасим. Праця прислужиться фольклористам, етнокulturологам, етнологам, етнологам, а також цікавим до традиційних магічних практик і сугестивних властивостей Слова.

Надійшла до редколегії 12.04.21

Olena Ivanovska, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0001-7102-8850
e-mail: honch@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NARRATOLOGICAL STRATEGIES OF UKRAINIAN MAGICAL FOLKLORE

[Parubiy U. Yu. *Ukrainian Order-Spell Poetry: Structural-Semantic Features and Poetics of the Genre*. A Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2019. 198 p.]

МОДЕЛЮВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ МЕТАКОМУНІКАЦІЇ: НОВІ РАКУРСИ Й МЕТОДИКИ

[Гнезділова Я. В. Когнітивно-дискурсивні моделі англомовної маніпулятивної метакомунікації : дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Київ : Київ. нац. лінгвістич. ун-т., 2021. 502 с.]

Розвиток сучасного гуманітарного знання протягом останніх десятиліть в умовах глобалізованого, мультикультурного, інтерактивного дискурсивного простору безпосередньо пов'язаний із вивченням феномена комунікації, у межах якого окремої уваги заслуговує метакомунікативна діяльність, що є складником ширшого поняття "метакогнітивної діяльності (регуляції пізнання) і діяльності загалом" (В. Кашкін). Поняття метакомунікації з часів його розробки дослідницькою групою Г. Бейтсона в Пало-Альто неодмінно залучається до термінологічного апарату різноаспектних і поліпарадигмальних досліджень, предмети яких стосуються аналізу процесу людської взаємодії / інтеракції і враховують рівневий / ярусний / шаровий характер комунікації як такої. Вирішення проблем, пов'язаних із метакомунікативною діяльністю індивідів, пропонується в межах як суто спеціальних (лінгвістика, філософія, соціологія, кібернетика тощо), так і між- і трансдисциплінарних наукових галузей (еколінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихологія тощо).

Дисертацію Я. В. Гнезділової присвячено конструюванню когнітивно-дискурсивних моделей англомовної маніпулятивної метакомунікації шляхом диференціації їхніх інваріантів і варіантів, а також стратегіко-тактичної конфігурації конститuentів мовленнєвої взаємодії. Відповідний ракурс дослідницької думки власне й зумовлює актуальність теми дисертації, пов'язану як зі встановленням і характеристикою типів відношень між індивідуальним і колективним когнітивно-дискурсивним англомовним простором, так і з розробкою нових шляхів і алгоритмів у моделюванні метакомунікативної діяльності.

Дисертантці вдалося сформулювати власну науководослідницьку візію об'єкта та предмета дослідження, врахувати різновекторні теоретичні положення, акумулювати міждисциплінарний інструментарій для вирішення поставлених завдань, що в комплексі дало змогу представити академічній спільноті для оцінки й обговорення новий лінгвістичний напрям у межах когнітивно-дискурсивного підходу – "англомовне маніпулятивно-метакомунікативне моделювання" (с. 28). Ідеться про формування і становлення концепції когнітивно-дискурсивного моделювання метакомунікативної діяльності загалом, вироблення дієвої комплексної методики її аналізу на матеріалі англомовного маніпулятивного дискурсу, що становить значний внесок як в українську, так і в світову лінгвістику.

Не викликає сумнівів наукова новизна дисертації, яка експлікована передусім об'єктом і предметом дослідження, що коректно визначені авторкою в роботі на с. 26, і зумовлена чітко сформульованим у меті надзавданням – сконструювати когнітивно-дискурсивні моделі англомовної маніпулятивної метакомунікації шляхом диференціації їхніх інваріантів і варіантів, а також стратегіко-тактичної конфігурації конститuentів мовленнєвої взаємодії (с. 25). Оригінальність роботи полягає також у розробленій новій теоретико-методологічній концепції дослідження англомовної маніпулятивної метакомунікації, у межах якої запропоновано авторську дефініцію метакомунікації "когнітивно-прагматичного феномена, що

забезпечує вербальними й невербальними засобами організацію й коригування мовленнєвої взаємодії учасників дискурсу" (с. 59).

Беззаперечно перспективною в науковому плані є розроблена та вдало апробована авторкою нова комплексна методологічна процедура моделювання англомовної маніпулятивної метакомунікації. Дисертантці також вдалося довести висунуту гіпотетичну думку про

"метакомунікацію як когнітивно-дискурсивний феномен, що є інструментом маніпуляції через її здатність регулювати мовленнєву взаємодію і генерувати інваріантно-варіантні моделі спілкування, які відображають прагматичні інтенції мовців шляхом вибору адекватних для відповідного типу дискурсу стереотипних клішованих структур" (с. 24).

Положення, що виносяться на захист (с. 31–34), є обґрунтованими й переконливими, цілісно представляють концепцію, проблематику і здобутки дисертації, а їхня оригінальність і достовірність підтверджуються теоретичним і практичним емпіричним матеріалом у кожному з чотирьох розділів.

У першому розділі "Когнітивно-дискурсивні засади дослідження маніпулятивної метакомунікації у сучасній лінгвістиці" з'ясовується сутність префікса "méta-" (с. 40–41), пропонується критичний огляд метатеорій у лінгвістиці та розглядається варіативність дефініцій метакомунікації з акцентом на семіотичній опозиції "méta-" :: "немéта" (с. 41–49). Так, окрему увагу приділено визначенню метакомунікації як об'єкта когнітивної прагматики, висвітленню прагма-дискурсивної природи метакомунікативного знання, характеристиці маніпулятивної метакомунікації як когнітивно-дискурсивного феномена (с. 49–78). Належну увагу авторка також приділила питанню дискурсивних практик маніпулятивної метакомунікації та специфіці маніпулятивної vs персуазивної метакомунікації (с. 78–92).

У другому розділі "Методологія конструювання когнітивно-дискурсивних моделей англомовної маніпулятивної метакомунікації" систематизовано термінологічний апарат та інструментарій вивчення метакомунікативного англомовного дискурсу, визначено лінгвістичний статус метакомунікативів і запропоновано методичні процедури вимірювання ступеня метакомунікативності англомовного дискурсу (с. 97–118). Окрему увагу авторка приділила соціокультурним дискурсивним характеристикам англомовної метакомунікації (с. 118–122), а також процедурі моделювання англомовної маніпулятивної метакомунікації з позиції когнітивно-прагматичного прийому актуалізації, унаслідок чого представила когнітивно-дискурсивну модель як схему відображення маніпулятивно-метакомунікативної інтеракції (с. 118–127). Отже, п. Гнезділовій вдалося розробити й ефективно апробувати оригінальну комплексну методику когнітивно-дискурсивного моделювання англомовної маніпулятивної комунікації, що складалася із двох стадій, які мали етапний характер і передбачали залучення як загальнонаукових, спеціальних лінгвістичних, так і міждисциплінарних методів і прийомів дослідження. Хоча серед перелічених методів дискурсології децю суперечливим видається таке формулювання методики / методу, як "аналіз дискурсу" саме в такій послідовності слів (с. 27), що може справити враження якогось абстрактного аналізу

дискурсу як об'єкта. Вочевидь у роботі йдеться про загальноприйнятту в соціогуманітарних науках дефініцію "критичний дискурс-аналіз" (Н. Ферклаф, Т. ван Дейк, Р. Водак).

Третій розділ "Когнітивні інваріантно-варіантні моделі англомовної метакомунікації" репрезентує широкий масив фактичного матеріалу, аналіз якого дозволив авторці встановити статичний і динамічний конститuentи когнітивних інваріантно-варіантних моделей англомовної метакомунікації (с. 132–140); визначити лінгвокогнітивні критерії диференціації інваріантних незалежної й залежної моделей англомовної метакомунікації, а також варіанти когнітивної інваріантно-варіантної моделі англомовної метакомунікації (фатичної, регулятивної, референційної, рефлексивної, логіко-композиційної, суб'єктно-модальної) (с. 140–243). Окремо проаналізовані варіанти когнітивної інваріантно-варіантної залежної моделі англомовної метакомунікації (амбівалентної і епізодично-асоціативної) (с. 243–252).

Четвертий розділ "Дискурсивні інваріантно-варіантні моделі англомовної маніпулятивної метакомунікації", на нашу думку, викликає найбільший дослідницький інтерес, адже в ньому акумульовані й експліковані найважливіші результати дисертації. Так, п. Гнезділова чітко встановлює конститuentи дискурсивних інваріантно-варіантних (де)маніпулятивної моделі англомовної метакомунікації з подальшою кваліфікацією комунікантів у суміжній парі "маніпулятор – жертва" та відповідним розмежуванням рівнів (мовленнєво-ого(-ої) акту / жанру / події) англомовної маніпулятивної метакомунікації (с. 264–307). Варіанти дискурсивної інваріантно-варіантної моделі англомовної метакомунікації та способи їхньої реалізації детально проаналізовано в роботі, а визначений стратегіко-тактичний репертуар маніпулятивної метакомунікації представлено в рис. 4.4. (с. 312), 4.5. (с. 325), рис. 4.6. (с. 348). Зазначимо, що авторка встановила також конститuentи і варіанти дискурсивної інваріантно-варіантної деманіпулятивної моделі англомовної метакомунікації (с. 368–380).

Загалом позитивно оцінюючи докторську дисертацію Ярослави Володимирівни Гнезділової "Когнітивно-дискурсивні моделі англомовної маніпулятивної метакомунікації", усе ж окремі її положення викликають певні запитання і спонукають до дискусії.

1. Так, у науковому дослідженні в галузі лінгвокомунікативістики важливими є критерії добору фактичного мовленнєвого / дискурсивного матеріалу, що регламентують і продукують коректність і об'єктивність можливих результатів. Оскільки типи дискурсу, дібрані авторкою для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети, у частині обчислення їхнього мета-індексу підлягали певній градації, то необхідний коментар стосовно основних критеріїв чи принципів розмежування, наприклад, публічного дискурсу з медійним усним і письмовим, академічним і науковим, адже фактор доступності й відкритості може бути наявним майже в усіх запропонованих різновидах.

2. У роботі на с. 134 в рис. 3.4. представлено когнітивно-інваріантно-варіантну залежну модель метакомунікації, у якій п. Гнезділова серед динамічних конститuentів пропонує виділяти контекст, складником якого є особливий підтекст, що у свою чергу генерує амбівалентний та епізодично-асоціативний варіанти англомовної метакомунікації. У тексті дисертації нам не вдалось знайти авторського розуміння взаємовідношень контексту й особливого підтексту, а також критеріїв їхнього розрізнення власне під час опрацювання емпіричного матеріалу дослідження.

3. У запропонованому оригінальному рис. 4.6. на с. 348 дисертації представлено стратегії і тактики англомовної риторичної маніпулятивної метакомунікації, але зображено лише тактичний репертуар (псевдо-метакомунікативне маскування; ілюзування) однієї стратегії "вуалювання". Ураховуючи гіперо-гіпонімічні відношення між стратегіями і тактиками, запропонована родовидова диференціація прагматичного потенціалу потребує певного обґрунтування.

4. Окремі визначення і трактування в дисертації потребують більш уважного й коректного використання. Так, у висновках на с. 384 зазначається, що "англомовна маніпулятивна метакомунікація – це когнітивно-дискурсивна модель...". У цьому ж абзаці нижче авторка зауважує, що "когнітивно-дискурсивна модель англомовної маніпулятивної метакомунікації – це синкретична багаторівнева схема прихованих і виражених смислів". На наш погляд, у першій цитаті все ж таки наявний конфлікт між онтологією і гносеологією досліджуваного явища.

Висловлені побажання й запитання не впливають на загалом позитивну оцінку рецензованої докторської дисертації, яка є беззаперечно оригінальною і новаторською, а також становить значний внесок у розвиток мовознавчої науки загалом і германістики зокрема.

Перспективність одержаних у дисертації результатів пов'язана насамперед із екстралінгвістичним ракурсом її *актуальності*, адже власне метакомунікація є тим рідкісним явищем дійсності і об'єктом дослідження, що в умовах стрімкого соціально-технологічного прогресу й безупинного інформаційного потоку сучасного дискурсивного простору (зокрема й маніпулятивного) потребує додаткового вивчення як окрема когнітивно-семіотична система, представлена інваріантно-варіантними моделями, для прикладного застосування в кібернетиці, комп'ютерному програмуванні тощо.

Практичний і прикладний аспект одержаних у дисертації результатів ми вже частково прокоментували в частині актуальності роботи. Натомість додаємо, що представлені наукові здобутки можуть використовуватись у навчальному процесі під час викладання циклу лінгвістичних дисциплін, а також бути корисними в різноплановій інтеракції мультижанрових і полілінгвальних дискурсивних просторів. Упевнені, що і фактичний матеріал дисертації, репрезентований 168 дискурсивними фрагментами із семи типів англомовного маніпулятивного дискурсу (розмовного, публічного, наукового, академічного, медійного усного, медійного письмового та юридичного), що зокрема наведений у відповідних таблицях додатку А (с. 453–469) і в ілюстративних прикладах Додатку Б (с. 470–502) стануть у пригоді не лише науковцям, а й фахівцям-практикам – психологам, спеціалістам із різноманітних тренінгів тощо.

Отже, варто зауважити про той випадок гармонійного поєднання важливості як теоретичного, так і практичного / прикладного значення одержаних результатів рецензованого дослідження. Докторська дисертація Я. В. Гнезділової беззаперечно поповнює *теоретико-методологічний базис* гуманітаристики загалом і лінгвістики зокрема, адже її концептуальні положення розширюють горизонти категоріальних, поняттєвих орієнтирів синергетичної парадигми наукового знання (на зразок "дискурсивної інваріантно-варіантної моделі маніпулятивної метакомунікації"), що логічно й успішно репрезентовані в роботі під час аналізу англомовної маніпулятивної метакомунікації та її когнітивно-дискурсивного моделювання.

Надійшла до редколегії 05.04.21

Igor Korolyov, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0003-0436-5923
e-mail: korolyovigor@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ENGLISH MANIPULATIVE METACOMMUNICATION MODELING: NEW ANGLES AND TOOLS

[Gnezdilova Ya. V. Cognitive and Discourse Models of English Manipulative Metacommunication. A Thesis for Doctor of Sciences Degree in Philology : 10.02.04 – Germanic Languages. Kyiv : Kyiv National Linguistic University, 2021. 502 p.]

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 811.161.2:811.511.141]06:050(091)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.20>

Мігай Кочіш, д-р Угорської академії наук, проф.
ORCID: 0000-0002-0513-5735
e-mail: kocsism@lit.u-szeged.hu
Сеґедський університет, Сеґед, Угорщина

МОВОЗНАВЧІ СТАТТІ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИКИ HUNGARO-RUTHENICA

Присвячується огляду статей із мовознавства, які побачили світ у 8-ми томах періодики *Hungaro-Ruthenica*. Серію було засновано з метою видання матеріалів наукових конференцій з україністики, що організуються в Сеґеді, починаючи з 1996 р., кожного третього року. У цих заходах спочатку брали участь лише ті філологи й історики, які працюють в угорських закладах вищої освіти, але згодом, завдяки закордонним учасникам, коло доповідачів розширилося.

У першій частині цієї роботи ануються статті, написані колегами угорських закладів вищої освіти, а в другій – дається повний реєстр мовознавчих публікацій усіх учасників конференцій, що були надруковані в цій серії видань. Анотації, що є в першій частині, доповнюються також бібліографічними даними послідовних, написаних із тої ж теми, праць авторів, що демонструє їх вагомість сеґедських конференцій і періодики *Hungaro-Ruthenica* в історії угорської україністики останніх десятиріч.

Ключові слова: історія української мови, сучасна українська мова, українсько-угорські міжмовні контакти.

1996 р. угорські філологи вирішили організувати наукову конференцію в Сеґеді, на яку були запрошені всі філологи й історики, які в той час працювали в угорських закладах вищої освіти і займалися дослідженням української мови, літератури або історії країни. Мета організаторів була така: забезпечити угорським україністам можливість для ознайомлення з новими дослідженнями своїх колег. У цьому заході, як і згодом у подальших, взяли участь також лектори мови й докторанти угорських університетів, незалежно від їхніх національностей. Зауважимо, що в той час освіта з української мови та літератури в Угорщині існувала в трьох містах: у Будапешті в Університеті ім. Лоранда Етвеша – із 1961 р., у Сеґедському університеті – із 1993 р. і в Ніредьгазькому інституті – із 1993 р. Учасники наукового заходу були згодні з тим, щоб у майбутньому такі конференції проходили кожного третього року, а матеріали було видано окремими збірниками. Так і народилась періодика *Hungaro-Ruthenica*, у 8-ми томах якої подані тексти доповідей 8-ми сеґедських наукових конференцій.

Коло доповідачів згодом розширилося, конференції почали відвідувати й закордонні гості, які приїжджали, здебільшого, з України. Отже, збірники під назвою *Hungaro-Ruthenica* містять у собі 73 наукові статті. Вони написані угорською, українською, іншими слов'янськими й англійською мовами. Ми зацентруємо увагу на публікаціях із мовознавства.

Наш огляд складається з двох частин. У першій, згідно з первинною метою організації цих сеґедських конференцій, повідомляється про статті колег із закладів вищої освіти Угорщини. Ми будемо не лише в декількох словах показувати зміст подібних публікацій, але й вказуємо на їхнє продовження в інших наукових виданнях, щоб читачі цих рядків змогли якнайімовірніше увияти собі вагомість цієї періодики в історії угорської україністики. Друга частина цього повідомлення є повним переліком статей, які були написані на мовознавчому терені. Номером, який стоїть перед кожною бібліографічною одиницею реєстру, ми користуємося у першій частині, в авторському тексті якої він дається, як посилання, у квадратних дужках.

I. ДОСЛІДЖЕННЯ УГОРСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ НА СТОРІНКАХ HUNGARO-RUTHENICA

Найчастішим гостем конференцій з будапештських дослідників був проф. **Андраш Золтан**. У своїй першій публікації, що побачила світ у нашій періодиці, він висловлює критичні зауваження до форм у словниках з історії східнослов'янських мов [79], серед яких три, а, власне, *госоударь*, *доходъ* і *кма(т)*, зафіксовано в Словнику

староукраїнської мови XIV–XV ст. (докладніше див. пізніші праці з цієї тематики в інших виданнях: [23; 24]). А. Золтан присвячує одну статтю історії староукраїнського та старобілоруського фразеологізмів (*воу/пустити вольне / вольно й пустити свободне* [83], а іншу – кирилично-латинським графічним гібридам, які спостерігаються на плакатах і вивісках Львова [25]. Публікація доповіді, що була прочитана на конференції 2011 р., про хронологію тих давніх слов'янських запозичень в угорській мові, у яких відображається назалізація [27], є, на нашу думку, однією з найцікавіших праць, опублікованих ним в цій серії (див. також [22; 82; 88]). У наступному номері та в інших працях [84; 85] А. Золтан писав про походження угорського іменника *vizsga* 'іспит, екзамен', пов'язуючи його із праслов'янським дієсловом **vyžigati* [81]. Велику увагу він приділив дослідженню угорського складеного майбутнього в ареальному аспекті [26]. Учений припускає, що воно може бути калькою слов'янської конструкції в початковому значенні допоміжного дієслова (див. також [20; 21; 80; 86; 87]).

Переважна більшість останніх публікацій вийшла з-під пера мовних лекторів будапештського університету. **Микола Олехнович** займається відношенням слова та фразеологізму [1], а **Лариса Станкевич** – стійкими одиницями східнослов'янських мов із різними компонентами: *чоловік (хлопчик, дід)* і *жінка (дівка, баба)* [48], а також *гість* [47]. **Ричардас Петкевичус** має теж дві публікації: перша присвячена етимології слів литовського *lángas* 'окно' й угорського *láng* 'пламя' [41], а друга – відмінюванню іменників у Львівському Апостолі 1574 р. [42]. **Маріан Лявінець** у своїй статті порівнює два видання *Карпаторуського букваря* І. Добоша та П. Федора [38]. **Оксана Ковач** пропонує етимологію для угорських слів *vizsga*, *vizsgál* [28], що відрізняється від запропонованої гіпотези А. Золтана. **Оксана Ташкович** демонструє можливості й описує значення спільностей-онлайн у навчанні української мови [71]. Докторант **Вілмош Газдаґ** публікує дві статті: про особливості використання мови угорських учнів Закарпаття [61] і про східнослов'янські запозичення в угорських говірках області [62]; зауважимо, що наукова спільнота має можливість ознайомитися і з його пізнішими повідомленнями з цих тем [19; 63; 64].

На другій конференції професор Ніредьгазького інституту **Іштван Удварі** оголосив проєкт складання українсько-угорського і, потім, угорсько-українського словників. Він показав передмову першого словника [77], який пізніше вийшов у шести томах під скромною назвою "База даних українсько-угорського словника" [78] і містив понад 92 тисяч словникових статей. Редактором

двотомного угорсько-українського словника [75] був теж проф. І. Удварі, який, на жаль, не дожив до виходу другого тому. Процес укладання цих словників докладно представлений у повідомленні одного зі співробітників – **Ренати Романюк** [46]. У нашій періодиці І. Удварі опублікував ще дві статті: одну про роль Олександра Духновича у формуванні русинської літературної мови [50], а іншу, що з'явилася вже посмертно, про угорські запозичення в літературній мові закарпатських русинів [76].

Із праць ніредьгазьких колег особливої уваги заслуговують публікації **Слисавети Барань**. Вони представлені в п'яти томах серії. Є. Барань демонструє широке коло наукових інтересів: вплив угорської мови на лексичний склад *Словаря русинського язика* Юрія Чорі [60] (див. також: [14; 15; 18]), класифікація гунгаризмів у творах русинських письменників Західної України [59], творча діяльність двох угорських, за походженням закарпатських, мовознавців: про дослідження Шандора Моканя вона пише з погляду українського мовознавства [9], а про Еміля Балецького – як діалектолога [12] (див. також [8; 10; 11]). А також Є. Барань знайомить нас зі здобутками тієї плідної роботи, яка проводилась у галузі українсько-угорського та угорсько-українського словникарства, здебільшого з початку 90-х рр. ХХ ст. [16] (див. також [13; 17; 58]).

Андреа Абоні, котра теж взяла участь у редагуванні згаданої вище "Бази даних...", аналізує лексичні германізми в цьому українсько-угорському словнику [56], а, у наступній томі періодики – у виданнях, написаних русинською народною мовою [57]. Вона знайомить нас із дослідницькою роботою в Ніредьгазі, яка продовжилася і після смерті І. Удварі [55].

Із-під пера ніредьгазьких колег вийшли ще дві публікації, зокрема **Сергій Панько** дає короткий опис засобів передачі предикативних значень наявності та присвійності в українській мові [39], а **Імре Пачаї** пише про мовні відбитки фольклорного союзу Карпат [40].

Рано трагічно померлий славіст Еґерського інституту **Лайош Секе** виступив лише на одній конференції, представивши доповідь про використання українських літургічних книг у давній Угорщині [70].

Із-поміж господарів конференцій – професор **Імре Тот** – аж до своєї смерті брав активну участь у роботі всіх заходів. Його публікації присвячені найважливішим фонетичним і морфологічним особливостям Добролювського євангелія [72], протографу та датуванню так званого Музейного євангелія № 104 [73], відбитку праслов'янських звукосполучень **tъrt*, **tъrt* у рукописах південних і східних слов'ян [49]. Він ділиться з нами своїми роздумами і про харківську лінгвістичну школу [74]. Зауважимо, що постать і діяльність засновника цієї школи зацікавила й іншого лінгвіста – **Наталію Шайтош** [52].

Дослідник міжмовних контактів угорської та слов'янських мов **Шандор Мокань** пише про користь етнографічних знань в аналізі запозичених слів [69] і про походження деяких лексем, які в угорській і карпато-українській мовах мають подібну семантику [68]. Із докторантів Сеґедського університету **Іштван Пожгаї** у своїй статті розбирає вживання зредукованих голосних у Синайському патерику XI–XII ст. [43] (див. також [44]) і літери *ъ* у Виголексинському збірнику кінця XII ст. [45]. **Вікторія Штефуца** досліджує угорські особові назви [53] і назви урядовців [54] у молдавських грамотах XIV–XV ст., а **Галина Антошків** – особливості явища так званих вставних і випадних голосних у сучасній українській мові [2].

Слов'янські лектори також помістили свої публікації в нашій періодиці. **Савелина Банова** пише про вплив рідної у процесі засвоєння іноземної мови [7], **Наталія**

Ханикіна – про класифікацію дієслів зі значенням фізичного та психічного стану суб'єкта [51]. Сучасний лектор української мови **Ірина Багмут** виступає з чотирма повідомленнями. Вона досліджує зв'язок між афіксами та значенням лексем [3], роль тексту в навчанні українській мові як іноземній [6], лексичним новотворам останніх років [5] і використання в минулому часі видових форм сучасної української мови [4].

Редактор серії *Hungaro-Ruthenica* **Мірай Кочіш** виступив із доповідями на всіх конференціях. Із його статей дві присвячені українським рукописам XVI ст., що зберігаються в Угорщині – Скотарському учительному євангелію [66] і Сеґедській мінеї [33] (див. також [30]; видання текстів: [37; 67]). Він займається дивною староукраїнською іменниковою формою *мочь* [36], орфографією Шарошпатацького євангелія XVI ст. [65], вживанням деяких йотованих літер у пам'ятках того ж століття [31], етимологією слів *гайдук*, *добош*, *доломан* [32]. М. Кочіш цікавиться теж формуванням сучасного українського правопису: він пише про роль у цій історії Михайла Максимовича [34] і про друкарню Пештського університету в м. Буда, де в першій половині XIX ст. побачили світ перші сербські й українські книги – без кінцевого твердого знака [35] (див. також [29]).

Дев'ята сеґедська наукова конференція, передбачена 2020 р., через пандемію була відкладена. Проте ми сподіваємося, що багато цих заходів згодом зможе продовжуватися, бо це сприяло б і виданню нових публікацій у серії *Hungaro-Ruthenica*.

Список використаної літератури

1. Аляхнович М. Сістэмнасць адносін сэнсавага звяна "слова – фразеалагізм" у беларускай і украінскай мовах // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – С. 59–64.
2. Антошків Г. Вставні та випадні о, е наприкінці слова // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 29–35.
3. Багмут І. Афікси і семантична структура лексеми // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 47–55.
4. Багмут І. Видові форми української мови: Використання в минулому часі // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – С. 7–17.
5. Багмут І. Лексичні новотвори та суспільно-політична ситуація в Україні кінця 2013–2014 рр. // *Hungaro-Ruthenica*. – 2015. – VII. – С. 19–30.
6. Багмут І. Текст у системі навчання українській мові як іноземній // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 33–42.
7. Банова С. Някои наблюдения върху родноезиковата интерференция. *Hungaro-Ruthenica* // 1998. – I. – С. 65–72.
8. Барань Є. Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності) // Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин: Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару / Барань Є. (ред.). – Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ "РІК-У", 2020. – С. 21–40.
9. Барань Є. Дослідження Шандора Моканя в галузі українського мовознавства // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 43–53.
10. Барань Є. Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (другий етап наукової діяльності). До 100-річчя від дня народження // *Studia Slavica Hung.* – 2019. – 64/1. – С. 13–26.
11. Барань Є. Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження) // *Українська мова*. – 2018. – 2018/4. – С. 150–161.
12. Барань Є. Еміль Балецький як діалектолог // *Hungaro-Ruthenica*. – 2015. – VII. – С. 31–38.
13. Барань Є. З історії українсько-угорської та угорсько-української лексикографії. Г. Скрипник (гол. редактор) // IX Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. Збірник наукових статей. – Київ: Видавництво ІМФЕ, 2018. – С. 578–587.
14. Барань Є. Лексика угорського походження та її тлумачення в історичних словниках української мови // *Studia Slavica Hung.* – 2013. – 58/1. – С. 27–37.
15. Барань Є. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття // *Українська мова*. – 2009. – 2009/2. – С. 56–69.
16. Барань Є. Новий етап у розвитку українсько-угорського та угорсько-українського словникарства (з середини ХХ століття) // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – С. 29–41.
17. Барань Є. Початки українсько-угорського та угорсько-українського словникарства. П. Гриценко (відпов. редактор) // Діалектологічні студії 11. Слово – словник – корпус. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2018. – С. 52–64.
18. Барань Є., Черничко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференці Ракоці II. Soós K., Orosz I., Csémicskó I. és más. (szerk.) // *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. – 2009. – 2009/1. – С. 91–112.

19. Газдаг В. Використання мов (рідної та державної) угорськомовними учнями Закарпаття. PhD, Marcel Černý Ph D Mgr; Kateřina, Kedron Ph D; PhDr, Marek Příhoda Ph D (szerk.) // *Prolinání Slovanských Prostedí*. – Prague: Russia Altera, 2012. – С. 185–194.
20. Золтан А. Венгерское сложное будущее в ареальном аспекте. Кatalin Kroo (гл. ред.), Ева Бона (ред.) // *Голоса русских филологов из Будапешта: Литературоведение и языковедение на Кафедре русского языка и литературы Университета им. Лоранда Этвеша*. – Будапешт: ELTE Eötvös Kiadó, 2018. – С. 61–66.
21. Золтан А. Венгерское сложное будущее в славянском контексте. Запольская Н., Обижаева М. (ред.) // *Восьмие Римские Кирилло-Мефодиевские чтения: Материалы конференции*. – Москва: Индрик, 2018. – С. 65–70.
22. Золтан А. Вопрос о древнейшем пласте славянских заимствований в венгерском языке и хронология деназализации носовых в славянском. Главные редакторы: А. Ф. Журавлев, Н. Е. Ананьева // *Современная славистика и научное наследие Самуила Борисовича Бернштейна: Тезисы докладов международной научной конференции*. – Москва: Институт славяноведения РАН, 2011. – С. 31–35.
23. Золтан А. Зі спостережень над історичними словниками східнослов'янських мов // *Діалектологічні студії 11: Слово – словник – корпус*. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. – С. 217–224.
24. Золтан А. Истны и курьезы в исторических словарях восточнославянских языков XX–XXI вв. // *Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал)*. – 2017. – № 4. – С. 1–12. URL: www.evsnik-mgou.ru.
25. Золтан А. Латино-Кирилло-Кирилло-Сциллиса: Кирилло-латинські графічні гібриди на плакатах і вивісках Львова // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 219–222.
26. Золтан А. Угорське складене майбутнє в ареальному аспекті // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – С. 183–188.
27. Золтан А. Хронологія давніх слов'янських запозичень в угорській мові з відображенням назалізації // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 187–192.
28. Ковач О. До питання слов'янського походження угорських vizsga, vizsgál: Полемічні зауваження до етимології, запропонованої Любором Краликом // *Hungaro-Ruthenica*. – 2015. – VII. – С. 119–127.
29. Кочиш М. К рождению современного украинского правописания // *Studia Slavica Hung.* – 2018. – 63/1. – С. 79–88.
30. Кочиш М. Украинские рукописи в Венгрии: Исследования по Скотарскому учительному евангелию и Сегедской минее XVI века. – Сегед: Сегедский университет, 2014.
31. Кочиш М. Декілька зауважень до історії українського правопису // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 111–119.
32. Кочиш М. До питання історії деяких слів української мови // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – С. 79–83.
33. Кочиш М. Зошити Сегедської мінеї // *Hungaro-Ruthenica*. – 2001. – II. – С. 183–189.
34. Кочиш М. Михайло Максимович: етимологіст чи фонетик? // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 93–96.
35. Кочиш М. Місто, де поховали ер // *Hungaro-Ruthenica*. – 2015. – VII. – С. 115–118.
36. Кочиш М. Міч // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – С. 203–205.
37. Кочиш М. Скотарське учительне евангеліє – український гоміліяр 1588 року / передм. проф. Василя Німчука. [= *Bibliotheca Slavica Savariensis IV*. Redigit: Károly Gadányi] – Сомбатгей, 1997.
38. Лявинец М. Карпаторусский букварь И. Добоша и П. Федора: Можно ли считать первое (1925 г.) и второе (1929 г.) издание Букваря одной и той же книгой? // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 119–130.
39. Панько С. Розрізнення значень неясності і присвійності з погляду способів їхньої мовної реалізації // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – С. 57–58.
40. Пачаи И. Ареальные контакты, отражающие фольклорный союз Карпат: Результаты микролингвистического анализа // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – С. 51–56.
41. Петкьявичюс Р. К этимологии слов: Литовское lángas 'окно' и венгерское láng 'пламя' // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 171–174.
42. Петкьявичюс Р. Склонение существительных с основой на –i в "Деяниях апостольских" Львовского "Апостола" 1574 года // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 167–176.
43. Пожгаи И. Редуцированные гласные в предлогах в Синайском патерике // *Hungaro-Ruthenica*. – 2001. – II. – С. 161–173.
44. Пожгаи И. Синайский патерик: Лигвистический анализ кодекса Государственного Исторического музея под сигнатурой Син. 551. – Сегед: Сегедский университет, 2004.
45. Пожгаи И. Употребление буквы ъ в Выголексинском сборнике конца XII в. // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 175–190.
46. Романок Р. Лексикографічна робота на кафедрі української та русинської філології Ніредьгазької вищої школи // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 19–23.
47. Станкевич Л. Устойчивые единицы языка с компонентом гость в восточнославянских языках // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – С. 125–133.
48. Станкевич Л. Устойливі адзінкі мовы сансавага поля "мужчына – жанчына" ва ўсходнеславянскіх мовах // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – С. 177–182.
49. Тот И.Х. К истории праславянских звукокомбинаций *tьrъ, *tьrъ в болгарском и русском языках // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 223–228.
50. Удвари I. Александр Духнович – продолжатель традиций русинского литературного языка // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – С. 107–115.
51. Ханикіна Н. Лексико-семантическая классификация деепричастий физического та психического стану суб'єкта // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 91–95.
52. Шайтош Н. Александр Афанасьевич Потебня и Харьковский университет: Середина XIX – начало XX столетия // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 191–204.
53. Штефуца В. Угорські особові назви в українсько-молдавських граматах XIV–XV століття // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 195–199.
54. Штефуца В. Угорські особові назви та назви урядовців у граматах XIV–XV століття // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 217–222.
55. Abonyi A.T. A nyíregyházi ukráinisztika és ruszinisztika Udvari István után (2005–2011) [Україністика та русиністика в Ніредьхазе після смерті Іштвана Удвари (2005–2011)] // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – С. 7–15.
56. Abonyi A.T. Az ukrán–magyar szótár lexikai germanizmusairól // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – С. 25–40.
57. Abonyi A.T. Lexikai germanizmusok ruszin népryelvű kiadványokban // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – С. 7–27.
58. Bárány E., Gazdag V. Magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak a 21. században. Fábán Zsuzsanna (szerk.) // *A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótára*. – Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2017. – P. 42–64.
59. Bárányé Komári E. A hungarizmusok fogalomkörü csoportosítása a kárpátaljai ruszin irodalomban // *Hungaro-Ruthenica*. – 2011. – V. – P. 57–82.
60. Bárányé Komári E. A magyar lexikai kölcsönzés eredményeiről: Jurij Čori // *Slovar' rusyns'koho jazyka alapián* // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – P. 51–68.
61. Gazdag V. A Beregszászi járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai // *Hungaro-Ruthenica*. – 2012. – VI. – P. 77–91.
62. Gazdag V. A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönzavainak szemantikai változásairól. Karmacs, Zoltán; Máté, Réka (szerk.) // *Nyelvek és nyelvvaltozatok térben és időben*. – Ungvár: RIK-U Kiadó, 2018. – P. 132–138.
63. Gazdag V. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönzavak alakváltozatainak létrejöttéről // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – P. 69–77.
64. Gazdag V. Az anyanyelv használati körének módosulási Kárpátalján. Kötél, Emőke; Szoták, Szilvia (szerk.) // *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép. Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkötetés*. – Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013. – P. 94–120.
65. Kocsis M. A Sárospataki Evangélium helyesírásáról // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – P. 103–109.
66. Kocsis M. Az 1588. évi ukrán homiliumról // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – P. 169–174.
67. Kocsis M. The Szeged Minea. A Cyrillic Manuscript from the Late 16th Century. [= *Bibliotheca Slavica Savariensis VI/1–3*. Redigit: Károly Gadányi] – Szombathely, 1999–2001.
68. Mokány S. Betekintés néhány azon szemléletet tükröző magyar és (kárpát)ukrán szó keletkezésmódjába // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – P. 159–169.
69. Mokány S. Jövevényszó-kutatás és néprajz: Areális nyelvészeti-néprajzi tanulmány // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – P. 183–201.
70. Szőke L. Az ukrán liturgikus könyvek használatának problémái a történelmi Magyarországon // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – P. 125–133.
71. Taskovics O. Online közösségek az ukrán mint idegen nyelv tanításában // *Hungaro-Ruthenica*. – 2018. – VIII. – P. 135–141.
72. Tóth H. I. A Dobró- evangélium jelentősége az ukrán nyelvtörténet számára // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – P. 155–162.
73. Tóth H. I. A Múzeumi Evangélium datálásának és rokonságának kérdéseiről // *Hungaro-Ruthenica*. – 2006. – III. – P. 169–175.
74. Tóth H. I. Gondolatok a harkovi nyelvészeti iskoláról // *Hungaro-Ruthenica*. – 2001. – II. – P. 133–137.
75. Udvari I. Magyar–ukrán szótár I–II. – Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2005–2006.
76. Udvari I. On the Question of Hungarian Loanwords in the Literary Language of Subcarpathian Rusyns // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – P. 9–17.
77. Udvari I. Szerkesztői megjegyzések a készülő ukrán–magyar szótárhoz: Előző és mutatóvány a szótárból // *Hungaro-Ruthenica*. – 2001. – II. – P. 139–160.
78. Udvari I. Ukrán–magyar szótári adatbázis I–VI. – Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2000–2003.
79. Zoltán A. "Régi" szavak új szótárakban: A keleti szláv nyelvtörténeti szótárak néhány furcsasága // *Hungaro-Ruthenica*. – 1998. – I. – P. 163–168.
80. Zoltán A. A fog segédige szláv párhumai. Dudás Mária – Dudás Előd (szerk.) // *Velencétől Dubrovnikig: Köszöntő kötet Vig István tiszteletére*. – Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2018. – P. 251–264.
81. Zoltán A. A magyar vizsga szó eredetéről // *Hungaro-Ruthenica*. – 2015. – VII. – P. 283–290.
82. Zoltán A. A szláv denazalizáció a magyar szavak tükrében: Bárdos Vilmos (szerk.) // *A szótól a szövegig: Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai*. – Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012. – P. 277–280.
83. Zoltán A. Aszimmetrikus szólások – szabadon bocsát/enged : rabul/fogllyul ejt // *Hungaro-Ruthenica*. – 2008. – IV. – P. 239–245.
84. Zoltán A. Darázs és vizsga. Báth M. János; Bodó Csánád; Kocsis Zsuzsanna (szerk.) // *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. – Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2015. – P. 161–167.

85. Zoltán A. Einige Bemerkungen zu Lubor Králíks slawischer Etymologie von ung. vizsga, vizsgál // *Studia Etymologica Cracoviensia*. – 2014. – 19. – P. 211–213.

86. Zoltán A. Miért éppen fog a jövő idő segédigéje? // *Acta Hungarica*. – 2018. – 23. – P. 42–47. URL: http://real.mtak.hu/72625/1/acta_hungarica.pdf.

87. Zoltán A. Miért éppen fog a jövő idő segédigéje? Lizanec Péter (szerk.) // *Nyelvek, irodalmak és kultúrák kölcsönhatása a globalizáció korában: Az UNE Hungarológiai Központja 30. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia*. – Ungvár: Ungvári Nemzeti Egyetem, 2018. – P. 14.

88. Zoltán A. Szláv nazálosokat tükröző régi szláv jövevényszavaink időrendje: Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére. Szerk. Kocsis Mihály, Majoros Henrietta. – Szeged: SZTE Szláv Intézet, 2012. – P. 383–387.

References

1. Aliachnovič, M. (1998). Sistemasć adnosin sensavaha z'viana "slova – fraziealizizm" u bielaruskaj i ukrainkaj movach [Systematic relations of the semantic link "word - phraseology" in the Belarusian and Ukrainian languages]. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 59–64. (In Beloruss.).

2. Antoshkiv H. Vstavni ta vpadni o, e naprykints'i slova [Inserted and dropped o, e at the end of the word]. *Hungaro-Ruthenica*, 2011, V, pp. 29–35. (In Ukr.).

3. Bahmut, I. (2011). Afiksny i semantyczna struktura leksemy [Affixes and semantic structure of a token]. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 47–55.

4. Bahmut, I. (2018). Vydovi formy ukrainskoi movy: Vykorystannia v mynulomu chasi [Aspect forms of the Ukrainian language: Use in the past tense]. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 7–17. (In Ukr.).

5. Bahmut, I. (2015). Leksychni novotvory ta suspilno-politychna sytuatsiia v Ukraini kintsia 2013–2014 rr. [Lexical innovations and the socio-political situation in Ukraine at the end of 2013–2014]. *Hungaro-Ruthenica*, VII, pp. 19–30. (In Ukr.).

6. Bahmut, I. (2012). Tekst u sistemii navchannia ukrainskii movi yak inozemni [Text in the system of teaching Ukrainian as a foreign language]. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 33–42. (In Ukr.).

7. Banova, S. (1998). Nyakoi nablyudeniya vürkhu rodnoezikovata interferentsiya [Some observations on native language interference]. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 65–72. (In Bulg.).

8. Bárány, E. (2020). Emil Baletskiy – doslidnyk zakarpatskykh ukrainskykh hovoriv (pershyi etap naukovoi diialnosti) [Emil Baletskiy – researcher of Transcarpathian Ukrainian dialects (the first stage of scientific activity)]. In: Emil Baletskiy – movoznavets, pismennyk, osvitiiany: Zbirnyk naukovykh robit Mizhnarodnoho naukovo seminaru [Emil Baletskiy - linguist, writer, educator: Collection of scientific works of the International scientific seminar] (pp. 21–40). Bárány, E. (ed.). Berehove–Uzhhorod: ZUL im. F. Rakotsi II – TOV "RIK-U". (In Ukr.).

9. Bárány, E. (2012). Doslidzhennia Shandora Mokania v haluzi ukrainskoho movoznavstva [Sandor Mókán's research in the field of Ukrainian linguistics]. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 43–53. (In Ukr.).

10. Bárány, E. (2019). Emil Baletskiy – doslidnyk zakarpatskykh ukrainskykh hovoriv (druhyyi etap naukovoi diialnosti). Do 100-richchia vid dnia narodzhennia [Emil Baletskiy is a researcher of Transcarpathian Ukrainian dialects (the second stage of scientific activity). To the 100th anniversary of his birth]. *Studia Slavica Hung.*, 64/1, pp. 13–26. (In Ukr.).

11. Bárány, E. (2018). Emil Baletskiy – doslidnyk ukrainskoi movy (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Emil Baletskiy – researcher of the Ukrainian language (to the 100th anniversary of his birth)]. *Ukrainska mova*, 2018/4, pp. 150–161. (In Ukr.).

12. Bárány, E. (2015). Emil Baletskiy yak dialektoloh [Emil Baletskiy as a dialectologist]. *Hungaro-Ruthenica*, VII, pp. 31–38. (In Ukr.).

13. Bárány, E. (2018). Z istorii ukrainsko-uhorskoi ta uhorsko-ukrainskoi leksohrafii [From the history of Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian lexicography]. H. Skrypnik (editor-in-chief). In: IX Mizhnarodny konhres ukrainistiv. Movoznavstvo. Zbirnyk naukovykh statei [IX International Congress of Ukrainians. Linguistics. Collection of scientific articles] (pp. 578–587). Kyiv: Publishing House IMFE. (In Ukr.).

14. Bárány, E. (2013). Leksyka uhorskoho pokhodzhennia ta yii tumachennia v istorychnykh slovnykakh ukrainskoi movy [Vocabulary of Hungarian origin and its interpretation in historical dictionaries of the Ukrainian language]. *Studia Slavica Hung.*, 58/1, pp. 27–37. (In Ukr.).

15. Bárány, E. (2009). Leksychni hunharyzmy u tvorakh ukrainskykh pismennykiv Zakarpattia [Lexical Hungarianisms in the Works of Ukrainian Writers of Transcarpathia]. *Ukrainska mova*, 2009/2, pp. 56–69. (In Ukr.).

16. Bárány, E. (2018). Novyyi etap u rozvytku ukrainsko-uhorskoho ta uhorsko-ukrainskoho slovnykarstva (z seredyiny KhKh stolittia) [A new stage in the development of Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian vocabulary (since the middle of the twentieth century)]. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 29–41. (In Ukr.).

17. Bárány, E. (2018). Pochatky ukrainsko-uhorskoho ta uhorsko-ukrainskoho slovnykarstva [The beginnings of Ukrainian-Hungarian and Hungarian-Ukrainian vocabulary]. P. Hrytsenko (editor-in-chief). In: *Dialektolohichni studii 11. Slovo – slovnyk – korpus* [Dialectological Studies 11. Word – dictionary – corpus] (pp. 52–64). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. Krypiakvycha NAN Ukrainy. (In Ukr.).

18. Bárány, E., Chernycho, S. (2009). Doslidzhennia ukrainsko-uhorskykh mizhmovnykh kontaktiv u Zakarpatskomu uhorskomu instytuti im. Ferentsi Rakotsi [Research of Ukrainian-Hungarian interlanguage contacts at the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakóczi]. II. Soós K., Orosz I., Csernicskó I. és más. (szerk.). *Acta Beresasiensis*.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, 2009/1, pp. 91–112. (In Ukr.).

19. Gazdag, V. (2012). Vykorystannia mov (ridnoi ta derzhavnoi) uhorskomyvny uchniamy Zakarpattia. [Use of languages (native and state) by Hungarian-speaking students of Transcarpathia]. PhDr, Marcel Černý Ph D Mgr; Kateřina, Kedron Ph D; PhDr, Marek Příhoda Ph D (szerk.). *Prolináni Slovanských Prostředí*. Prague: Russia Altera, pp. 185–194. (In Ukr.).

20. Zoltán, A. (2018). Vengerskoye slozhnoye budushcheye v areal'nom aspekte [Hungarian complex future in the areal aspect]. Katalin Kroo (chief editor), Eva Bona (ed.). In: *Golosa russkikh filologov iz Budapesta: Literaturovedeniye i yazykoznaniiye na Kafedre russkogo yazyka i literaturny Universiteta im. Loranda Etvesha* [Voices of Russian philologists from Budapest: Literary criticism and linguistics at the Department of Russian Language and Literature of the University Loranda Eötvös]. (pp. 61–66). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. (In Russ.).

21. Zoltán, A. (2018). Vengerskoye slozhnoye budushcheye v slavyanskom kontekste [Hungarian complex future in a Slavic context]. Zapo'skaya N., Obizhayeva M. (Eds.). In: *Vos'myye Rimskiy Kirillo-Mefodiyevskiy chteniya: Materialy konferentsii* [Eighth Roman Cyril and Methodius Readings: Conference Proceedings] (pp. 65–70). Moskva: Indrik. (In Russ.).

22. Zoltán, A. (2011). Vopros o drevneyshem plaste slavyanskikh zaimstvovaniy v vengerskom yazyke i khronologiya denazalizatsii nosovykh v slavyanskom [The question of the oldest layer of Slavic borrowings in Hungarian and the chronology of the denasalization of the nasal in Slavic]. A. F. Zhuravlev, N. Ye. Anan'yeva (Editors-in-chief). In: *Sovremennaya slavistika i nauchnoye naslediyie Samuila Borisovicha Bernsheytyna: Tezisy dokladov mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* [Modern Slavic Studies and Scientific Heritage of Samuil Borisovich Bernstein: Abstracts of the International Scientific Conference] (pp. 31–35). Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (In Russ.).

23. Zoltán, A. (2018). Zi sposterezhnen nad istorychnyimi slovnykamy skhidnoslovianskykh mov [From observations on historical dictionaries of East Slavic languages]. In: *Dialektolohichni studii 11: Slovo – slovnyk – korpus* [Dialectological Studies 11: Word – dictionary – corpus] (pp. 217–224). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakvycha NAN Ukrainy. (In Ukr.).

24. Zoltán, A. (2017). Istiny i kur'yozy v istorycheskikh slovnyakh vostochnoslavianskykh yazykov XX–XXI vv. [Truths and curiosities in historical dictionaries of East Slavic languages of the XX–XXI centuries]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblasnogo universiteta (elektronnyy zhurnal)* [Bulletin of the Moscow State Regional University (electronic journal)], 4, pp. 1–12. www.vevstnik-mgou.ru. (In Russ.).

25. Zoltán, A. (2011). Latyno-Cyrillica: Kyrylychno-latynski grafichni hibrity na plakatakh i vyviskakh Lvova [Latin-Cyrillic: Cyrillic-Latin graphic hybrids on posters and vivisks of Lviv]. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 219–222. (In Ukr.).

26. Zoltán, A. (2018). Uhorske skladene maibutnie v arealnomu aspekte [Hungarian complex future in the areal aspect]. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 183–188. (In Ukr.).

27. Zoltán, A. (2012). Khronolohiia davnykh slovianskykh zapozychen v uhorskii movi z vidobrazhenniam nazalizatsii [Chronology of ancient Slavic borrowings in the Hungarian language with a reflection of nasalization]. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 187–192. (In Ukr.).

28. Kovach, O. (2015). Do pytannia slovianskoho pokhodzhennia uhorskykh vizsga, vizsgál: Polemichni zauvazhennia do etymolohii, zaproponovanoi Liuborom Kralykom [On the question of the Slavic origin of the Hungarian vizsga, vizsgál: Controversial remarks on the etymology proposed by Lubor Králík]. *Hungaro-Ruthenica*, VII, pp. 119–127. (In Ukr.).

29. Kocsis, M. (2018). K rozhdniyu sovremennogo ukrainskogo pravopisaniya [To the birth of modern Ukrainian spelling]. *Studia Slavica Hung.*, 63/1, pp. 79–88. (In Russ.).

30. Kocsis, M. (2014). *Ukrainskiye rukopisi v Vengrii: Issledovaniya po Skotarskomu uchitel'nomu yevangeliiyu i Segedskoy mineye XVI veka* [Ukrainian Manuscripts in Hungary: Studies on the Cattle Teacher's Gospel and the Szeged Mines of the 16th Century]. Szeged: Szeged University. (In Russ.).

31. Kocsis, M. (2011). Dekilka zauvazhen do istorii ukrainskoho pravopyisu [Some remarks on the history of Ukrainian spelling]. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 111–119. (In Ukr.).

32. Kocsis, M. (2018). Do pytannia istorii deiaknykh sliv ukrainskoi movy [On the question of the history of some words of the Ukrainian language]. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 79–83. (In Ukr.).

33. Kocsis, M. (2001). Zoshyty Sehedskoi minei [Notebooks of the Szeged mine]. *Hungaro-Ruthenica*, II, pp. 183–189. (In Ukr.).

34. Kocsis, M. (2012). Mykhailo Maksymovych: etymolohist chy fonetyk? [Mikhail Maksimovich: etymologist or phonetician?]. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 93–96. (In Ukr.).

35. Kocsis, M. (2015). Misto, de pokhovaly yer [The city where the er was buried]. *Hungaro-Ruthenica*, VII, pp. 115–118. (In Ukr.).

36. Kocsis, M. (2006). Mich. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 203–205. (In Ukr.).

37. Kocsis, M. (1997). Skotarske uchitelne yevanhelie – ukrainskyi homiliiar 1588 roku [Cattle Teacher's Gospel - Ukrainian Homily of 1588]. Foreword. prof. Vasyl Nimchuk. [= Bibliotheca Slavica Savariensis IV. Redigit: Károly Gadányi]. Szombathely. (In Ukr.).

38. Lyavinets, M. (2012). Karpatorusskiy bukvar' I. Dobosha i P. Fedora: Mozhno li schitat' pervoye (1925 g.) i vtoroye (1929 g.) izdaniye Bukvarya odnoy i toy zhe knigoy? [Carpathian Primer by I. Dobosh and P. Fyodor: Can the first (1925) and second (1929) editions of the Primer be considered the same book?]. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 119–130. (In Russ.).

39. Panko, S. (1998). Rozriznennia znachen neiavnosti i prysviinosti z pohliadu sposobiv yikhnoi movnoi realizatsii [Distinguishing between the

values of implicitness and appropriation in terms of ways of their linguistic implementation]. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 57–58. (In Ukr.).

40. Pachai, I. (1998). Arealnyye kontakty, otrazhayushchiye fol'klorny soyuz Karpat: Rezul'taty mikrolingvistikeskogo analiza [Areal contacts, reflecting the folklore union of the Carpathians: Results of microlinguistic analysis]. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 51–56. (In Russ.).

41. Petkyavichyus, R. (2008). K etimologii slov: Litovskoye lángas 'okno' i vengerskoye láng 'plamyá' [On the etymology of words: Lithuanian lángas 'window' and Hungarian láng 'flame']. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 171–174. (In Russ.).

42. Petkyavichyus, R. (2011). Skloneniye sushchestvitel'nykh s osnovoy na -í v "Deyaniyakh apostol'skikh" L'vovskogo "Apostola" 1574 goda [Declination of nouns with a stem on -í in the Acts of the Apostles of the Lviv Apostle in 1574]. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 167–176. (In Russ.).

43. Pozhgai, I. (2001). Redutsirovannyye glasnyye v predlogakh v Sinayskom paterike [Reduced vowels in prepositions in the Sinai patericon]. *Hungaro-Ruthenica*, II, pp. 161–173. (In Russ.).

44. Pozhgai, I. (2004). *Sinayskiy paterik: Ligvisticheskiy analiz kodeksa Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeya pod signaturoy Sin. 551* [Sinai patericon: Linguistic analysis of the code of the State Historical Museum under the signature of Sin. 551]. Szeged: Szeged University. (In Russ.).

45. Pozhgai, I. (2008). Upotrebleniye bukvь Ё v Vygoleksinskom sbornike kontsa XII v. [Use of the letter Ё in the Vygoleksinsky collection of the late XII century]. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 175–190. (In Russ.).

46. Romaniuk, R. (2008). Leksykohrafichna robota na kafedri ukraïnskoi ta rusynskoi filologii Niredzhazkoi vyshchoi shkoly [Lexicographic work at the Department of Ukrainian and Ruthenian Philology of Nyíregyháza Higher School]. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 19–23. (In Ukr.).

47. Stankevich, L. (2018). Ustoychivyye yedinitsy yazyka s komponentom gost' v vostochnoslavyskikh yazykakh [Stable language units with a guest component in East Slavic languages]. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 125–133. (In Russ.).

48. Stankevich, L. (2006). Ustojlivyya adzinki movy sensavaha polia "mužčyna – žańčyna" va ũschodnieslavianskikh movach [Stable language units of the semantic field "man - woman" in East Slavic languages]. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 177–182. (In Beloruss.).

49. Tóth, H. I. (2008). K istorii praslavyanskikh zvukosochetaniy *trt, *trt v bolgarskom i russkom yazykakh [On the history of the Proto-Slavic sound combinations *trt, *trt in Bulgarian and Russian]. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 223–228. (In Russ.).

50. Udvari, I. (2006). Aleksander Dukhnovich – prodovzhatel' traditsiy rusynskoho literaturnoho yazyka [Alexander Dukhnovich – the successor of the traditions of the Ruthenian literary language]. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 107–115. (In Beloruss.).

51. Khanykina, N. (2008). Leksyko-semantichna klasyfikatsiia diiesliv na poznachennia fizychnoho ta psykhychnoho stanu subiekta [Lexical-semantic classification of verbs to denote the physical and mental state of the subject]. *Hungaro-Ruthenica*, IV – C. 91–95. (In Ukr.).

52. Shaytosh, N. (2008). Aleksandr Afanas'yevich Potebnya i Kharkovskiy universitet: Seredina XIX – nachalo XX stoletiya [Alexander Afanasevich Potebnya and Kharkiv University: Mid-19th - early 20th century]. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 191–204. (In Russ.).

53. Shtefutsa, V. (2011). Uhoriski osobovi nazvy v ukraïnsko-moldavskiykh hramotakh XIV-XV stolittia [Hungarian personal names in Ukrainian-Moldavian charters of the 14th – 15th centuries]. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 195–199. (In Ukr.).

54. Shtefutsa, V. (2008). Uhoriski osobovi nazvy ta nazvy uriadovtsiv u hramotakh XIV-XV stolittia [Hungarian personal names and names of government officials in the letters of the XIV-XV centuries]. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 217–222. (In Ukr.).

55. Abonyi, A.T. (2012). A nyíregyházi ukraïnisztika és ruszinisztika Udvari István után (2005–2011). *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 7–15.

56. Abonyi, A.T. (2008). Az ukrán-magyar szótár lexikai germanizmusairól. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 25–40.

57. Abonyi, A.T. (2011). Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 7–27.

58. Bárányi, E., Gazdag, V. (2017). Magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak a 21. században. Fábán Zsuzsanna (szerk.). In: *A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótára* (pp. 42–64). Budapest: Tinta Könyvkiadó.

59. Bárányné Komári, E. (2011). A hungarizmusok fogalomköri csoportosítása a kárpátaljai ruszin irodalomban. *Hungaro-Ruthenica*, V, pp. 57–82.

60. Bárányné Komári, E. (2008). A magyar lexikai kölcsönzés eredményeiről: Jurij Čori // Slovar' rusynskoho jazyka alapján. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 51–68.

61. Gazdag, V. (2012). A Beregszászi járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai. *Hungaro-Ruthenica*, VI, pp. 77–91.

62. Gazdag, V. (2018). A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönzavainak szemantikai változásairól. Karmacs, Zoltán; Máté, Réka (szerk.). In: *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben* (pp. 132–138). Ungvár: RIK-U Kiadó.

63. Gazdag, V. (2018). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönzavak alakváltozatainak létrejöttéről. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 69–77.

64. Gazdag, V. (2013). Az anyanyelv használati körének módosulásai Kárpátalján. Kötél, Emöke; Szóták, Szilvia (szerk.). In: *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőképek. Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karriertörekvés* (pp. 94–120). Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.

65. Kocsis, M. (2008). A Sárospataki Evangélium helyesírásáról. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 103–109.

66. Kocsis, M. (1998). Az 1588. évi ukrán homiliumról. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 169–174.

67. Kocsis, M. (1999–2001). The Szeged Minea. A Cyrillic Manuscript from the Late 16th Century. [= Bibliotheca Slavica Savariensis VI/1–3. Redigit: Károly Gadányi]. Szombathely.

68. Mokány, S. (2008). Betekintés néhány azonos szemléletet tükröző magyar és (kárpát)ukrán szó keletkezésmódjába. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 159–169.

69. Mokány, S. (2006). Jövevényszó-kutatás és néprajz: Areális nyelvészeti-néprajzi tanulmány. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 183–201.

70. Szőke, L. (2006). Az ukrán liturgikus könyvek használatának problémái a történelmi Magyarországon. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 125–133.

71. Taskovics, O. (2018). Online közösségek az ukrán mint idegen nyelv tanításában. *Hungaro-Ruthenica*, VIII, pp. 135–141.

72. Tóth, H. I. (1998). A Dobró-évangélium jelentősége az ukrán nyelvtörténet számára. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 155–162.

73. Tóth, H. I. (2006). A Múzeumi Evangélium datálásának és rokonságának kérdéseiről. *Hungaro-Ruthenica*, III, pp. 169–175.

74. Tóth, H. I. (2001). Gondolatok a harkovi nyelvészeti iskoláról. *Hungaro-Ruthenica*, II, pp. 133–137.

75. Udvari, I. (2005–2006). *Magyar–ukrán szótár I–II*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.

76. Udvari, I. (2008). On the Question of Hungarian Loanwords in the Literary Language of Subcarpathian Rusyns. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 9–17.

77. Udvari, I. (2001). Szerkesztői megjegyzések a készülő ukrán-magyar szótárhoz: Előszó és mutató a szótárból. *Hungaro-Ruthenica*, II, pp. 139–160.

78. Udvari, I. (2000–2003). *Ukrán-magyar szótári adatbázis I–VI*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.

79. Zoltán, A. (1998). "Régi" szavak új szótárakban: A keleti szláv nyelvtörténeti szótárak néhány furcsasága. *Hungaro-Ruthenica*, I, pp. 163–168.

80. Zoltán, A. (2018). A fog segédige szláv párhuzamai. Dudás Mária – Dudás Előd (szerk.). In: *Velencétől Dubrovnikig: Köszöntő kötet Vig István tiszteletére* (pp. 251–264). Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.

81. Zoltán, A. (2015). A magyar vizsga szó eredetéről. *Hungaro-Ruthenica*, VII, pp. 283–290.

82. Zoltán, A. (2012). A szláv denazalizáció a magyar szavak tükrében: Bárdosi Vilmos (szerk.). In: *A szótól a szövegig: Az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai* (pp. 277–280). Budapest: Tinta Könyvkiadó.

83. Zoltán, A. (2008). Aszimmetrikus szólások – szabadon bocsát/enged: rabul/fogyul ejt. *Hungaro-Ruthenica*, IV, pp. 239–245.

84. Zoltán, A. (2015). Darázs és vizsga. Bárth M. János; Bodó Csánád; Kocsis Zsuzsanna (szerk.). In: *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dező tiszteletére* (pp. 161–167). Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság.

85. Zoltán, A. (2014). Einige Bemerkungen zu Ľubor Králik's slawischer Etymologie von ung. vizsga, vizsgál. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 19, pp. 211–213.

86. Zoltán, A. (2018). Miért éppen fog a jövő idő segédigeje? *Acta Hungarica*, 23, pp. 42–47. http://real.mtak.hu/72625/1/acta_hungarica.pdf.

87. Zoltán, A. (2018). Miért éppen fog a jövő idő segédigeje? Lizanec Péter (szerk.). In: *Nyelvek, irodalmak és kultúrák kölcsönhatása a globalizáció korában: Az UNE Hungarológiai Központja 30. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia* (p. 14). Ungvár: Ungvári Nemzeti Egyetem.

88. Zoltán, A. (2012). Szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink időrendje: Legendák, kódexek, források. In: *Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére* (pp. 383–387). Szerk. Kocsis Mihály, Majoros Henrietta. Szeged: SZTE Szláv Intézet

II. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПЕРІОДИКИ

HUNGARO-RUTHENICA (БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС)

Бібліографічний опис складається з вказівки прізвища автора та його імені, року видання, назви статті, номера тому та сторінок. У публікаціях, написаних угорською мовою, у квадратних дужках подано назву абстракт або український переклад назви статті (якщо такої не було).

Алексеева С. 2015. Сполучники сурядності у системі засобів вираження сурядного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень. VII: 7–17.

Аляхнович М. 1998. Сістэмнасьць адносін сэнсавага звяна "слова – фразеалагізм" у беларускай і ўкраінскай мовах. I: 59–64.

Антошків Г. 2011. Вставні та випадні o, e наприкінці слова. V: 29–35.

Багмут І. 2011. Афікси і семантична структура лексеми. V: 47–55.

Багмут І. 2012. Текст у системі навчання української мови як іноземній. VI: 33–42.

Багмут І. 2015. Лексичні новотвори та суспільно-політична ситуація в Україні кінця 2013–2014 рр. VII: 19–30.

- Багмут І. 2018. Видові форми української мови: Використання в минулому часі. VIII: 7–17.
- Банова С. 1998. Някои наблюдения върху родноезиковата интерференция. I: 65–72.
- Барань Є. 2012. Дослідження Шандора Моканя в галузі українського мовознавства. VI: 43–53.
- Барань Є. 2015. Еміль Балецький як діалектолог. VII: 31–38.
- Барань Є. 2018. Новий етап у розвитку українсько-угорського та угорсько-українського словникарства (з середини ХХ століття). VIII: 29–41.
- Берковець В. 2018. Основні афіксальні моделі творення ергонімів-фонетичних слів у сфері сучасного українського неймінгу. VIII: 43–51.
- Білоусенко П. 2015. Конфіксальні прислівники у творах Т.Г. Шевченка. VII: 39–50.
- Брус М. 2015. Фемінитиви в лексикографічній спадщині Євгена Костянтиновича Тимченка. VII: 51–61.
- Виноградський Б. 2018. Українська стрілецька спортивна термінологія: Сучасний стан і перспективи розвитку. VIII: 173–182.
- Висоцький А.В. 2012. Прислівникова та присудкова зони функціонування ступенюваних прислівникових форм. VI: 175–185.
- Денисюк В. 2015. Біблійноонімна фразеологія української поезії середини XVII ст. VII: 63–78.
- Золтан А. 2011. Латино-Сурилліса: Кирилично-латинські графічні гібриди на плакатах і вивісках Львова. V: 219–222.
- Золтан А. 2012. Хронологія давніх слов'янських запозичень в угорській мові з відображенням назалізації. VI: 187–192.
- Золтан А. 2018. Угорське складене майбутнє в ареальному аспекті. VIII: 183–188.
- Іваночко К. 2015. Вербативи-гунгаризми в бойківських і марамороських говірках: Структурно-семантична, семантико-граматична й наголосова співвіднесеність. VII: 99–113.
- Ковач О. 2015. До питання слов'янського походження угорських *vizsga, vizsgál*: Полемічні зауваження до етимології, запропонованої Любором Краликом. VII: 119–127.
- Кочіш М. 2001. Зошити Сегедської мінеї. II: 183–189.
- Кочіш М. 2006. Міч. III: 203–205.
- Кочіш М. 2011. Декілька зауважень до історії українського правопису. V: 111–119.
- Кочіш М. 2012. Михайло Максимович: етимологіст чи фонетик? VI: 93–96.
- Кочіш М. 2015. Місто, де поховали єр. VII: 115–118.
- Кочіш М. 2018. До питання історії деяких слів української мови. VIII: 79–83.
- Лявинець М. 2012. *Карпаторусській букварь* И. Добоша и П. Федора: Можно ли считать первое (1925 г.) и второе (1929 г.) издание Букваря одной и той же книгой? VI: 119–130.
- Макарець Ю. 2018. Мовна ситуація України крізь призму девіацій антропонімної системи української мови. VIII: 103–113.
- Мойсієнко В. 2012. Особливості словотвору іменників в Луцькій книзі 1561 року. VI: 139–145.
- Мойсієнко В. 2015. Чому Шевченко основоположник нової української літературної мови. VII: 179–186.
- Німчук В.В. 2012. Епіграфія гаманця, гіпотетично належного угорському королеві Іштвану I (Святому). VI: 147–156.
- Німчук В.В. 2015. Королівське (Нелабське) Євангеліє 1401 року. VII: 195–214.
- Осипчук В. 2015. Філософська категорія якості та засоби її реалізації у прикметниковій номінації. VII: 215–220.
- Панько С. 1998. Розрізнення значень неявиності і присвійності з погляду способів їхньої мовної реалізації. I: 57–58.
- Пачау І. 1998. Ареальные контакты, отражающие фольклорный союз Карпат: Результаты микролингвистического анализа. I: 51–56.
- Петквявичюс Р. 2008. К етимологии слов: Литовское *lángas* 'окно' и венгерское *láng* 'пламя'. IV: 171–174.
- Петквявичюс Р. 2011. Склонение существительных с окончанием на *-i* в "Деяниях апостольских" Львовского "Апостола" 1574 года. V: 167–176.
- Пожгау І. 2001. Редуцированные гласные в предлогах в Синайском патерике. II: 161–173.
- Пожгау І. 2008. Употребление буквы **ѣ** в Выголексинском сборнике конца XII в. IV: 175–190.
- Романюк Р. 2008. Лексикографічна робота на кафедрі української та русинської філології Ниредьгазької вищої школи. IV: 19–23.
- Скиба Н. 2018. Можливості прецедентних феноменів у викладанні УМІ. VIII: 115–124.
- Станкевич Л. 2018. Устойчивые единицы языка с компонентом *гость* в восточнославянских языках. VIII: 125–133.
- Станкевич Л. 2006. Устойливыя адзінкі мовы сэнсавага поля "мужчына – жанчына" ва ўсходнеславянскіх мовах. III: 177–182.
- Тот І.Х. 2008. К истории праславянских звуко сочетаний **tьrt, *tьrt* в болгарском и русском языках. IV: 223–228.
- Удвари І. 2006. Александер Духнович – продовжатель традицій русинського літературного мови. III: 107–115.
- Ханикіна Н. 2008. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення фізичного та психічного стану суб'єкта. IV: 91–95.
- Шайтош Н. 2008. Александр Афанасьевич Потебня и Хаьковский университет: Середина XIX – начало XX столетия. IV: 191–204.
- Шаркань В. 2015. Проблеми використання української мови у збірнику законів і розпоряджень Чехословаччини (1919–1939). VII: 233–239.
- Штефуца В. 2008. Угорські особові назви та назви урядовців у грамотах XIV–XV століття. IV: 217–222.
- Штефуца В. 2011. Угорські особові назви в українсько-молдавських грамотах XIV–XV століття. V: 195–199.
- Abonyi A.T. 2008. Az ukrán-magyar szótár lexikai germanizmusairól [Лексичні германізми в українсько-угорському словнику]. IV: 25–40.
- Abonyi A.T. 2011. Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban [Лексичні германізми у виданнях, написаних русинською народною мовою]. V: 7–27.
- Abonyi A.T. 2012. A nyíregyházi ukrainisztika és ruszinisztika Udvari István után (2005–2011) [Україністика і русиністика в Ниредьгазі після смерті Іштвана Удвари (2005–2011)]. VI: 7–15.
- Bárányné Komári E. 2008. A magyar lexikai kölcsönzés eredményeiről: Jurij Čori *Slovar' rusyns'koho jazyka* alapján [До вивчень міжмовних контактів на Закарпатті]. IV: 51–68.
- Bárányné Komári E. 2011. A hungarizmusok fogalomköri csoportosítása a kárpátaljai ruszin irodalomban [Тематична класифікація гунгаризмів на основі літературних творів русинських письменників Західної України]. V: 57–82.
- Gazdag V. 2012. A Beregszászi járás ukrán tannyelvű iskoláiban tanuló magyar diákok nyelvhasználati sajátosságai [Особливості використання мови угорськомовними учнями, які навчаються у школах з українською мовою навчання на території Берегівського району]. VI: 77–91.
- Gazdag V. 2018. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv kölcsönzések

- alakváltozatainak létrejöttéről [Про походження різних форм східнослов'янських запозичень в угорських говірках Закарпаття]. VIII: 69–77.
- Kocsis M. 1998. Az 1588. évi ukrán homiliumról [Український гоміліар 1588 року]. I: 169–174.
- Kocsis M. 2008. A Sárospataki Evangélium helyesírásáról [Орфографія Шарошпатакського євангелія]. IV: 103–109.
- Mokány S. 2006. Jövevényszó-kutatás és néprajz: Areális nyelvészeti-néprajzi tanulmány [Дослідження запозичених слів та етнографія: Ареально лінгвістично-етнографічний аналіз]. III: 183–201.
- Mokány S. 2008. Betekintés néhány azonos szemléletet tükröző magyar és (kárpát)ukrán szó keletkezésébe [К вопросу о возникновении некоторых, имеющих подобную семантику, венгерских и карпато-украинских слов]. IV: 159–169.
- Szöke L. 2006. Az ukrán liturgikus könyvek használatának problémái a történelmi Magyarországon [Проблеми использования украинских литургических книг в исторической Венгрии]. III: 125–133.
- Taskovics O. 2018. Online közösségek az ukrán mint idegen nyelv tanításában [Спільності-онлайн у навчанні українській мові як іноземній]. VIII: 135–141.
- Tóth H. I. 1998. A Dobrilo-evangélium jelentősége az ukrán nyelvtörténet számára [Значення Добрилового євангелія з погляду історії української мови]. I: 155–162.
- Tóth H. I. 2001. Gondolatok a harkovi nyelvészeti iskoláról [Думки про харківську мовознавчу школу] II: 133–137.
- Tóth H. I. 2006. A Múzeumi Evangélium datálásának és rokonságának kérdéseire [К вопросам о датировке и родстве Музейного евангелия]. III: 169–175.
- Udvari I. 2001. Szerkesztői megjegyzések a készülő ukrán–magyar szótárhoz: Előszó és mutató a szótárból [Редакторські зауваження до українсько–угорського словника, що готується: Передмова та ілюстрації зі словника]. II: 139–160.
- Udvari I. 2008. On the Question of Hungarian Loanwords in the Literary Language of Subcarpathian Rusyns. IV: 9–17.
- Zoltán A. 1998. "Régi" szavak új szótárakban: A keleti szláv nyelvtörténeti szótárak néhány furcsasága ["Старі" слова в нових словниках: Деякі дивовижні явища в словниках з історії східнослов'янських мов]. I: 163–168.
- Zoltán A. 2008. Aszimmetrikus szólások – *szabadon bocsát/enged* : *rabul/foglyul ejt* [Два асиметричні фразеологізми]. IV: 239–245.
- Zoltán A. 2015. A magyar *vizsga* szó eredetéről [К этимологии венг. *vizsga* 'экзамен'] VII: 283–290.

Надійшла до редколегії 10.03.21

Mihály Kocsis, Doctor of Hungarian Academy of Sciences, Professor
ORCID: 0000-0002-0513-5735
e-mail: kocsism@lit.u-szeged.hu
University of Szeged, Szeged, Hungary

LINGUISTIC ARTICLES IN THE HUNGARO-RUTHENICA PERIODICAL

The present paper reviews the linguistics articles published in 8 volumes of the periodical *Hungaro-Ruthenica*. The series was founded with the aim of publishing the papers presented at conferences on Ukrainian studies organized every three years in Szeged since 1996. At first, only philologists and historians working in Hungarian higher education institutions participated at these events, which was later extended to include foreign participants.

The first section of this paper includes the annotations of the articles written by colleagues from Hungarian universities, and the second section provides a complete list of the linguistics publications of all conference participants printed in this periodical. The annotations in the first part are supplemented with the bibliographic data of the authors' later publications on the same topics, thus showing the importance of the Szeged conferences and the *Hungaro-Ruthenica* periodical in the history of Ukrainian studies in Hungary in recent decades.

Keywords: history of the Ukrainian language, modern Ukrainian language, Ukrainian-Hungarian language contacts.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
МОВОЗНАВСТВО
ФОЛЬКЛОРИСТИКА**

Випуск 2(30)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 9,07. Наклад 100. Зам. № 221-10168.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф2.
Підписано до друку 06.08.21

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02